

T.C.

KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**MODERN ARAP EDEBİYATINDA CEZAEVİ ROMANI
VE 'ABDURRAHMÂN MUNÎF'İN ŞARĖU'L-MUTAVASSİT ADLI
ESERİ**

SARA ŞEYMA CAN

DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:

Dr. Öğr. Üyesi Recep ÇİNKİLİÇ

KIRIKKALE- 2022

T.C.

KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**MODERN ARAP EDEBİYATINDA CEZAEVİ ROMANI
VE 'ABDURRAHMÂN MUNİF'İN ŞARKU'L-MUTAVASSİT ADLI
ESERİ**

SARA ŞEYMA CAN

DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:

Dr. Öğr. Üyesi Recep ÇİNKİLİÇ

KIRIKKALE- 2022

KABUL-ONAY

Dr. Öğr. Üyesi Recep ÇİNKİLİÇ danışmanlığında Sara Şeyma CAN tarafından “Modern Arap Edebiyatında Cezaevi Romanı ve ‘Abdurrahmân Munîf’in *Şarkul-Mutavassıf* Adlı Eseri” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim dalında Yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

24/06/2022

Doç. Dr. Osman DÜZGÜN

Doğu Dilleri ve Edebiyatları/Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Bu tezin kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.

İmza:

Dr. Öğr. Üyesi Recep ÇİNKİLİÇ

Arapça Mütercim Tercümanlık/Kırıkkale Üniversitesi

Bu tezin kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.

İmza:

Dr. Öğr. Üyesi Hanaa HARAMI

İslamî İlimler Fakültesi/Kırıkkale Üniversitesi

Bu tezin kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.

İmza:

Yukarıdaki adı geçen jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğimi onaylıyorum.

İmza:

24/06/2022

Doç. Dr. Abdussamed YEŞİLDAĞ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYANI

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Sara Şeyma CAN

24/06/2022

İTHAF

Tezi hazırlamada yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Recep ÇİNKİLİÇ hocama ve sayın Doç. Dr. Abdussamed YEŞİLDAĞ hocama, son olarak tez yazım sürecinde destek olan aileme ve akrabalarımın teşekkür ederim.

Sara Şeyma CAN

KIRIKKALE-2022

ÖNSÖZ

Bir ülkenin kültürel mirasını zenginleştiren edebiyatçılar, sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik vb. alanlardan etkilenerek edebiyat türlerine çeşitlilik kazandırmışlardır. Hayatın her alanından beslenen edebiyatın siyasî alanda gerçekleşen değişikliklerden etkilenmesi de kaçınılmaz olmuştur. Cezaevi romanları buna örnektir. Bu roman türü baskı rejimlerinin yaşandığı ülkelerde doğmuş ve birçok ülkede bu konuda eserler verilmiştir.

Cezaevi romanları, düşünceleri eleştirilen yazarların kendilerini ve düşüncelerini ifade etme biçimlerinden biridir. Aynı zamanda kahramanların hikâyeleri üzerinden yazarın düşüncelerini gelecek nesle aktarmak için bir araçtır. Özellikle Arap ülkelerinde görülen bu tarz romanlar, baskıcı rejimlere karşı aydın kesimin eleştirisi olarak kabul edilebilir.

Hazırlanan bu tezde 1933-2004 yılları arasında yaşayan ‘Abdurrahmân Munîf’in **“Şarku’l-Mutavassıt (Akdeniz’in Doğusu)”** adlı romanı incelenmiştir. Yazarın diğer eserlerinden konularla ilgili örnek cümleler alınmış ve Munîf’in edebî anlayışı analiz edilmeye çalışılmıştır.

Çalışma Arap Edebiyatı’nda cezaevi romanlarının oluşum nedenlerinin kavranması amacıyla birkaç bölümden oluşmaktadır. Öncesinde konunun daha iyi anlaşılması açısından Arap dünyası siyasî tarihi hakkında bilgi verilmiştir.

ÖZET

MODERN ARAP EDEBİYATINDA CEZAEVİ ROMANI VE 'ABDURRAHMÂN MUNİF'İN ŞARKUL-MUTAVASSİT ADLI ESERİ

Kırıkkale Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Recep ÇİNKİLİÇ

Mayıs 2022, 83 Sayfa

Modern Arap Edebiyatı, Fransızların Mısır'ı işgalinden sonra başlatılmaktadır. Bu olay ve zaman içerisinde yaşanan gelişmeler hayata yansıdığı gibi edebiyata yansımıştır. Edebiyat türlerinden biri olan roman, bu anlamda öne çıkmaktadır.

Ortadoğu ekonomik, toplumsal ve siyasal nedenlerle sorunların yaşandığı bir bölge olmuştur. Çalışmamızın birinci bölümünde bu sorunların ve Ortadoğu'da görülen baskı rejimlerinin Arap halklarına etkisi incelenmiştir. Öncesinde romanın doğuşu ve gelişimi hakkında bilgi verilmiştir. Ardından baskı rejimlerinin Arap edebiyatında roman üzerindeki etkisi incelenmiştir.

İkinci bölümde Ortadoğu bölgesinde yaşanan sorunların nedeni hakkında genel bilgi verilmiştir.

Üçüncü bölümde Ortadoğu'nun karışık yıllarında yaşayan 'Abdurrahmân Munîf'in hayatı incelenmiştir. Eserlerinden örnek cümleler verilerek yazarın düşünce yapısı irdelenmiştir. Son bölümde Munîf'in Şarku'l-Mutavassıt adlı romanının kişi, zaman, mekân unsurları ve cezaevinin kahraman üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Edebiyatı, Roman, Cezaevi Romanı, Şarku'l-Mutavassıt.

ABSTRACT

PRISON NOVEL IN MODERN ARABIC LITERATURE AND 'ABDURRAHMÂN MUNÎF'S ŞARKU'L-MUTAVASSİT

Kirikkale University

Social Sciences Institute

Department of Eastern Languages and Literatures, Master's Thesis

Asst. Prof. Recep ÇİNKİLİÇ

May 2022, 83 Pages

Modern Arabic literature is started after the French invasion of Egypt. This event and the developments in time were reflected in literature as well as in life. The novel which is one of the literary genres stands out in this sense.

The MiddleEast has been a region where problems have been experienced due to economic, social and political reasons. In the first part of our study the effects of these problems and the oppressive regimes in the Middle East on the Arab peoples were examined. Before that information about the birth and development of the novel was given. Then the effect of oppression regimes on the novel in Arabic literature was examined.

In the second part general information is given about the cause of the problems in the Middle East region.

In the third chapter, the life of Abdurrahman Munif who lived in the mixed years of the Middle East, was examined. The author's mentality was examined by giving example sentences from his works. In the last chapter the person, time, place elements o Munif's novel Şarkul Mutavassıt and the effect of the prison on the hero were examined.

Key Words: Arabic Literature, Novel, Prison Novel, Şarku'l-Mutavassıt.

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

Bu çalışmada şu transkripsiyon alfabesi kullanılmıştır:

Kısa sesliler: َ : a-e / ِ : i / ُ : u-ü

Uzun sesliler: َآ : â / ِی، : î / ُو : û

Harf	Transkript	Harf	Transkript
ء	ʾ	ض	Ḍ-ḍ
ب	B-b	ط	Ṭ-ṭ
ت	T-t	ظ	Z-z
ث	S-s	ع	ʿ
ج	C-c	غ	Ġ-ġ
ح	Ḥ-ḥ	ف	F-f
خ	Ḫ-ḫ	ق	Q-q
د	D-d	ك	K-k
ذ	Z-z	ل	L-l
ر	R-r	م	M-m
ز	Z-z	ن	N-n
س	S-s	و	V-v
ش	Ş-ş	ه	H-h
ص	Ş-ş	ي	Y-y

KISALTMALAR

a.e.	Aynı eser
a. g. e.	Adı geçen eser
Bk.	Bakınız
C.	cilt
Çev.	Çeviren
d.	Doğumu
Dr.	Doktor
Hz.	Hazreti
s.	Sayfa
s. a. v.	Şallallâhu 'Aleyhi ve Sellem
TDVİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopesi
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	ve benzeri
yy.	yüzyıl

İÇİNDEKİLER

KABUL-ONAY.....	I
ETİK BEYANI	II
İTHAF	III
ÖNSÖZ.....	1
ÖZET	2
ABSTRACT	3
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ.....	4
GİRİŞ.....	9
1. ARAP EDEBİYATI DÖNEMLERİ	11
1. 1. Cahiliye ve İslamî Dönem Arap Edebiyatı.....	11
1. 2. Emevî Dönemi Arap Edebiyatı	11
1. 3. Abbasî Dönemi Arap Edebiyatı	12
1. 4. Modern Dönem Arap Edebiyatı.....	12
BİRİNCİ BÖLÜM.....	14
1. ROMAN VE MODERN ARAP EDEBİYATINDA CEZAEVİ ROMANI.....	14
1. 1. Roman Türünün Doğuşu ve Gelişimi.....	14
1. 2. Arap Edebiyatında Roman.....	18
1. 3. Dünden Bugüne Cezaevleri	19
1. 4. İşkence	20
1. 5. Modern Arap Edebiyatında Cezaevi Romanı	22
1. 5. 1. Sahra Hapishanesi.....	27

1. 5. 2. Tora/ Akrep Cezaevi	28
1. 5. 3. Şaydnâyâ Askerî Hapishanesi ve Tedmur Cezaevi.....	30
İKİNCİ BÖLÜM	32
2. CEZAEVLERİNİN OLUŞUMUNDA ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER.....	32
2. 1. Ortadoğu'nun Dönüşümü.....	32
2. 2. Din ve Siyasî İdeolojiler	33
2. 3. Petrol	35
2. 4. Jeopolitik Konum	36
2. 5. Askerî Darbeler	37
2. 6. Tunus'tan Ortadoğu'ya Devrim Ateşi.....	38
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	41
3. 'ABDURRAHMÂN MUNİF'İN HAYATI, ESERLERİ VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ	41
3. 1. 'Abdurrahmân Munîf'in Hayatı	41
3. 2. Edebî Kişiliği ve Üslûbu.....	43
3. 3. 'Abdurrahmân Munîf'in Eserleri	45
3. 4. Eserlerinde Ele Aldığı Temalar	47
3. 4. 1. Siyah Altın Petrol	47
3. 4. 2. Tarihî Olaylar	48
3. 4. 3. Kültür	49
3. 4. 4. Sembolik İfadeler	50
3. 4. 5. Kadın İmgesi.....	51
3. 4. 6. Romantizm	53
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	55
4. 'ABDURRAHMÂN MUNİF'İN ŞARK'UL-MUTAVASSİT ADLI ESERİ	55
4. 1. Romana Dair.....	55

4. 2. Romanın Olay Örgüsü, Bakış Açısı ve Anlatım Teknikleri	57
4. 3. Kişi Kadrosu	58
4. 4. Zaman.....	63
4. 5. Mekân.....	64
4. 6. Şarku'l-Mutavassıt.....	65
SONUÇ	76
KAYNAKÇA	77

GİRİŞ

Akdeniz'den Arap yarımadasının da dâhil olduğu bölgeyi kapsayan “Ortadoğu” gerek jeopolitik konumu gerek sahip olduğu kaynaklar nedeniyle tarih boyunca dünya devletlerinin ilgisini çeken bir coğrafya olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra sömürge arayışına giren devletlerin bu topraklara yönlerini çevirmesiyle artan Ortadoğu'nun diğer ülkelerle siyasî çatışmaları, İkinci Dünya Savaşı ile devam etmiştir. Sonraki yıllarda bölgede yaşanan olumsuz gelişmelerin sonucu günümüze değin sürmüştür. Bununla ilgili, “*Ortadoğu, imparatorlukların dağılmasından Birinci Dünya Savaşı'ndaki paylaşım sürecine kadar her anlamda müdahaleye maruz kalmış bir coğrafyadır. Sonraki dönemde ise yapay sınırlar, mozaik toplumlar ve baskıcı yönetimler nedeniyle birlik ve bütünlüğü sağlayamamış istikrarsız bir bölge olarak görünmektedir.*”¹ denilmiştir. Arap toplumunun bütünlüğünü sağlayamamasında temel etken bölgeye sahip olunmak istenmesidir.

Ortadoğu ülkelerinin diğer devletlerden bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra diktatörlük rejimleri ortaya çıkmıştır. Bölgede zamanla yönetim şeklinin tek tip olması halkı kuşatmıştır. Bunun neden olduğu siyasî kargaşanın varlığı toplumu her yönden etkilemiştir. Bu alanlardan biri de edebiyat dünyasıdır. Arap ülkelerinde diktatörlüğün insan yaşamına olumsuz etki etmesiyle, bu duruma kayıtsız kalmak istemeyen bazı edebiyatçılar eserlerinde yönetimi ve baskıyı odak noktası olarak yazmaya başlamışlardır. Böylelikle Arap edebiyatında romantizm yerini toplumsal gerçekçilik akımına bırakmıştır. Baskı yoluyla halkı yönetme faaliyetleri edebiyat alanında bir türün oluşmasına vesile olmuştur. Cezaevlerini anlatan romanlar, baskı rejimlerinin yaptırımlarına maruz kalmış kişilerin yazdıklarıyla ya da yönetim tarzında yanlış görülenlerin yazarlar tarafından eleştirilmesiyle oluşmuştur. Bu konuda yazılanlar diktatörlerin susturmaya çalıştıkları kişilerin ve genel anlamda ezilen halkın sesi olmayı başarmıştır. Cezaevi romanı baskı rejimlerinin toplum üzerinde söz sahibi olma güçlerini zedeleyici yönde olmalarıyla dikkatlerini çekmiş ve onları rahatsız etmiştir.

Klasik Arap edebiyatından modern Arap edebiyatına geçiş, 1798 yılında Fransa'nın Mısır'ı işgali sonrası dönemde, Avrupa ülkelerine gönderilen yazarların özellikle Fransızca eserleri çevirmesiyle gerçekleşmiştir. Buradan anlaşıldığı gibi işgal olgusu şark topraklarında siyasî bir kavram olmanın ötesine geçmiş ve halkın yaşayışını edebiyatta dahi etkilemiştir.

¹ Tahsin Yamak, Emre Saygın, “Ortadoğu’da Kayıp Yüzyılın Son Halkası: Arap İsyanları Sürecinde Kurumların Belirleyici Rolü”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdarî Bilimler Dergisi*, Sayı: 2, 2017, s. 113.

“Edebiyatın klasik ve yeni dönem diye ayrılışında belirleyici etmen siyasal gelişmelerdir.”² Bu bağlamda çeviri yoluyla roman, modern Arap edebiyatının başlangıcını sağlayan bir tür olmuştur. Zamanla roman türünün gelişimi toplumların yaşadıklarıyla paralellik göstermiştir. Roman yazmak bir sanattır, bu sanatta insanı ilgilendiren her konu roman türünü beslemiş ve geliştirmiştir. İnsanoğlunun yaşadığı toplumsal ve ekonomik değişimler edebiyata sirayet etmiştir. Ortadoğu topraklarındaki bitmeyen siyasî çalkantılar da romana konu olmuştur. Dolayısıyla bu coğrafyada siyaset, edebiyatı zenginleştirici bir unsur olmuş. Yazarlar özgürlük ve bağımsızlık gibi konuları eserlerinde işlemişlerdir.

² Rahmi Er, *Modern Mısır Romanı 1 (1914-1944)*, Hece Yayınları, Ankara, 2015, s. 7.

1. ARAP EDEBİYATI DÖNEMLERİ

1.1. Cahiliye ve İslâmî Dönem Arap Edebiyatı

Arap Edebiyatının birtakım özelliklerden dolayı dönemlere ayrıldığını söylemek mümkündür. Bu dönemler; Cahiliye Dönemi Arap Edebiyatı, İslâmî Dönem Arap Edebiyatı, Emevî Dönemi Arap Edebiyatı, Abbasî Dönemi Arap Edebiyatı ve Modern Dönem Arap Edebiyatı şeklinde sıralanabilmektedir.

Cahiliye Dönemi, İslâmiyet'in doğuşundan önceki zamanı ifade etmektedir ve bilinen en eski dönem olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde şiir, nesre oranla daha fazla tercih edilmiş ve şiir sanatında önemli bir konuma gelinmiştir. Başarılı şairler ödüllendirilmiş ve güzel şiir söyleyen şairler, halk tarafından saygıyla karşılanmıştır. Her türlü konuda şiir yazılmıştır.

İslâmiyet'in doğuşu Arap halklarının hayatında önemli değişimlere yol açmıştır. Cahiliye Dönemi son bulmuş ve İslâmî Dönem başlamıştır. Bu dönem, “*Yaklaşık olarak 610 yılı dolaylarında başlamış ve Hz. Peygamber s.a.v (571-632) ile dört büyük halife dönemini kapsayarak, İslâm'ın başlangıç dönemi (Sadru'l-İslâm) olarak da adlandırılmıştır.*”³ Bu dönemle birlikte Cahiliye Dönemi edebiyatında içki, kâhinlik gibi temalar artık edebiyatta kullanılmamıştır. İslâmî Dönemde şiirin etkisi devam etmiş bununla beraber hitabet de önem kazanmıştır.

1.2. Emevî Dönemi Arap Edebiyatı

Emevî Dönemi, dört halife döneminden sonra başlamış ve doksan yıl kadar sürmüştür. “*Suriye'nin merkezi Şam'da kurulan İslâm tarihinin bu ilk hanedan devleti, adını kurucusu Muaviye bin Ebi Süfyan'nın (602-680) mensup olduğu Ümeyyeoğulları kabilesinden almıştır.*”⁴ Sınırlar savaşlarla genişlemiş, bu da toplum içerisinde farklı azınlıkları ortaya çıkarmıştır. Ancak Araplar, dönemin sonuna kadar otoriteyi ellerinde tutmuştur ve izlenen politika da bu yönde olmuştur. Yaşanan gelişmeler sosyal hayatı etkilediği gibi edebiyat, bilim, sanat ve kültürü de etkilemiştir. Edebiyatı şiirin öneminden bir şey kaybetmediği söylenebilir. Ayrıca bu dönemde, siyasî gelişmeler şiirde, Arapların daha önce tanımadığı siyasî şiir türünü ortaya çıkarmıştır. Özellikle halkı yöneten kimselere karşı, yergi ya da övgü şiirlerinin yazıldığı görülmektedir. Bu dönemde nesir türünde de yenilik olduğu söylenebilmektedir. Bununla ilgili

³ Mehmet Yalar, *Hazırlayıcı Faktörleri Işığında Modern Arap Edebiyatına Giriş*, Emin Yayınları, Bursa, 2009, s. 26.

⁴ İsmail Yiğit, “Emevîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 11, İstanbul, 1995, s. 87.

olarak; “Emevîler zamanında şiirin yanında hitâbet de siyasî ve dinî ihtilâflardan büyük ölçüde etkilenmiş ve her grup fikirlerini hamâsetle savunan hatipler yetiştirmiştir.”⁵ denilmektedir. Yani hatipler din ve siyaset alanlarındaki aykırılıkları dile getirmede önemlidir. İslâmiyet’in etkisiyle tefsir, hadis ve fıkıh gibi dinî konularda da eserler verilmiştir.

1.3. Abbasî Dönemi Arap Edebiyatı

Abbasî Devleti, Emevî Devleti’nden sonra yönetimi devralarak pek çok farklılığı da beraberinde getirmiştir. 750-1258 yılları arasında hüküm süren Abbasî, İslâm tarihinde Osmanlı Devleti’nden sonra uzun süre ayakta kalan bir devlettir. Bu yönüyle de Abbasî, İslâm tarihinde olduğu kadar, dünya tarihinde de önemli sayılmaktadır. Bu dönem Arap edebiyatı adına da verimli olmuştur. Şiir ve nesir türleri İslâm çerçevesinde zenginleşirken, ilk sözlüğün bu dönemde ortaya çıktığıyla ilgili; “*Muhtelif konulara dair rastgele toplanıp, açıklanan kelimeler ilk defa Halil bin Ahmed (718-777) tarafından Kitâbu’l-Ayn adlı eserde belli bir sistem içerisinde bir araya getirilmiştir.*”⁶ denilmektedir. Sonrasında sözlük türünde önemli eserler yazılmıştır. Ayrıca bu dönemde nahiv ilmi Basra ve Kûfe şeklinde iki ekole ayrılarak gelişmiştir. Emevî Dönemi’nde başlayan tercüme faaliyetleri devam etmiştir.

1.4. Modern Dönem Arap Edebiyatı

Arap Edebiyatı’nda Mısır’ın 1798’de Fransızlar tarafından işgali, modern döneme atılan bir adım sayılmaktadır. Bu işgal Mısır’ı sadece siyasî açıdan etkilememiş, sosyal ve kültürel gibi alanlarda da zamana yayılan süreçte değişimi başlatmıştır. Bu işgal neticesinde, “*Kavalalı Mehmed Ali Paşa (1769-1849) tarafından Mısır’a gönderilen Rifâ’a Râfi’ et-Şahtâvî (1801-1873) ve arkadaşlarının batı kültürünü ülkelerine taşımaları, Arap dünyası için bir dönüm noktası olmuştur.*”⁷ denilmektedir. Dolayısıyla Napolyon (1769-1821), Mısır’a sadece bir komutan olarak girmemiştir aksine işgal sonrası yurtdışına gönderilen heyet vasıtasıyla Batı kültüründen etkileşim Mısır’a taşınmıştır. Bununla beraber ülkeye seçkin bir heyet de getirilmiş, kültürel faaliyetlerde bulunulmuş, okul ve matbaa açılarak modernleşme hızlanmıştır.

⁵ İsmail Yiğit, “Emevîler”, *a. g. e.*, s. 96.

⁶ Hakkı Dursun Yıldız, “Abbasîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, C.1, s. 41.

⁷ Ahmet Kazım Ürün, “Modern Mısır ve Türk Edebiyatlarında Öne Çıkan Kuşak Romanları”, *Nüşa Dergisi*, Sayı: 11, 2003, s. 48.

Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminde Mısır'da hâkimiyetinin zayıflamasıyla büyük devletlerin ilgisi bu topraklara çevrilmiştir. Mısır ikinci kez 1882'de işgal edilmiş, bu tarihten itibaren İngilizler tarafından bölgede asimilasyon çalışmaları başlatılmış ve bu amaçla okullar açılmıştır. İkinci işgalin birinciden farkı olarak, *“İngilizlerin, Fransızların aksine, Arap diline direk müdahalede buldukları, Arap edebiyatı literatürü ve kültürel mirasın yegâne dili olan fushayı Mısır'da ortadan kaldırarak avamca denilen halkın kuralsız konuşma dilini onun yerine geçirmeye kalkıştıkları görülmüştür.”*⁸ Bunlar halk cephesinde milliyetçilik düşüncesinin uyanmasına, bağımsızlık fikriyle yazılanların Arap birliğini temsil eder nitelikte olmasına yol açmıştır. Bu konuda, *“Sömürge ülkesine dönüşen Mısır'da yaşayan Corci Zeydân, (1861-1914) Arap milliyetçiliğine temel teşkil edecek millî bilincin oluşması hususunda tarihî romanın üstlendiği rolü anlamış ve romanları vasıtasıyla bütün Araplara seslenmiştir.”*⁹ Onun eserleri milliyetçilik fikrinin aşılmasında bu açıdan önemlidir.

Siyasal açıdan Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesiyle başlayan ve ardından sosyal, kültürel yeniliklerle devam eden modernleşme süreci 19. yüzyılda İngilizlerin bölgeyi ikinci kez işgaliyle sürmüştür.

⁸ Mehmet Yalar, *a. g. e.*, s. 106.

⁹ Nevin Karabela, Fezzettin Ekşi, “Arap Edebiyatında Tarihi Romanın Ortaya Çıkışında Milliyetçilik Düşüncesinin Etkisi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 22, 2015, s. 198.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ROMAN VE MODERN ARAP EDEBİYATINDA CEZAEVİ ROMANI

1.1. Roman Türünün Doğuşu ve Gelişimi

Roman terimi gerçek ya da hayal ürünü bir olayın nesir türünde yazıya geçirilmiş hâlidir ve “*Latince asıllı ‘romanus’ kelimesinden türemiştir.*”¹⁰ Hikâye, masal ve destan, romandan önce var olan nesir türleriydi. Bu yönleriyle romanın doğuşuna öncülük etseler de romanın ortaya çıkışı siyasî hareketlilikle gerçekleşmiştir. “*Feodalizmin çöküşü, burjuva sınıfının ortaya çıkışıyla ekonomik ve toplumsal alanlarda meydana gelen gelişmelerin edebiyata yansımaları roman türünün doğmasına zemin hazırlamış ve roman burjuva edebiyatı olarak görülmüştür.*”¹¹ Buradan anlaşılmaktadır ki siyasî alandaki değişimin ortaya çıkardığı bu tür, başlangıçta burjuva sınıfına hitap etmiştir. Ancak sonrasında roman halka mal olmuş ve toplumun yaşadıkları roman türünü zenginleştirmiştir. Bu türde gerçek ya da yazarın kurguladığı bir olay anlatılır ve roman anlatıcısının aktarım biçimine göre şekillenmektedir. Roman kavramı deneye ve gözleme tabi tutulamadığı için pek çok tarifi vardır. Bu türün ilk örneği konusunda “*Romanın, İspanyol yazarı Cervantes’in (1547-1616) Donkişot’undan itibaren 17. yy. başlarında geliştiği ve 19. yy.’da zirveye ulaştığı kabul edilmektedir.*”¹² denilmiştir. O hâlde dünya edebiyat tarihinde Donkişot modern anlamda bilinen ilk romandır.

19. yy.’da Avrupa’da ortaya çıkan bu türün, Arap edebiyatında varlığı İslâmiyet öncesinde anlatılan öykülere ve İslâmiyet’le beraber Kur’an-ı Kerim’de geçen kıssalara dayanmakta olduğu söylenebilir. Bu bağlamda romanın ortaya çıkışıyla ilgili, “*Batıdan önce Doğuda görülmüş olduğu ve Batının çeviriler yoluyla bu türle tanıştığı, dolayısıyla Batıdaki modern hikâye ve roman gibi türlerin temelde Doğudan gelen kaynaklara dayandığı.*”¹³

¹⁰ Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, Türk Edebiyatı Yayınları, İstanbul, 2002, s. 517.

¹¹ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış Ahmet Mithat’tan Ahmet Hamdi Tanpınar’a*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 9.

¹² M. Orhan Okay, Alim Kahraman, “Roman,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2008, C. 35, s. 161.

¹³ Rahmi Er, *a. g. e.*, s. 55.

söylenmektedir. Ancak romanın Doğu kültüründe edebî anlamda değer kazanması yapılan çeviriler yoluyla olmuştur.

Türk edebiyatı, Tanzimat Dönemi'nde batılılaşmayla birlikte romanla tanışmıştır ve zamanla gelişim gösteren bu türde özgün yapıtlar Millî Edebiyat Dönemi'nde, dönem yazarlarının sosyal konulara yoğunlaşmasıyla sağlanmıştır. Gerek Türk, gerekse Doğu edebiyatındaki yazarlar Batı edebiyatından, özellikle de Fransız edebiyatından etkilenmişlerdir.

Romanın tanımını kişiye göre değişmektedir ve bu türün yazımında konu bakımından sınır bulunmamaktadır. Her yazar kusursuz yazmanın peşindedir ve bu türde odak nokta, insan yaşamıdır. Hayal gücü ve kurguyla oluşturulan bir romanda dahi, yazarının hayat tecrübesi vardır. Yazarlardaki benlik arayışı romanı yazmaya iten içgüdüdür. Bir yazar ortaya çıkardığı eserde fikirlerini doğrudan söyleyebildiği gibi anlatmak istediğini dolaylı yoldan da okuyucuya ifade edebilir. Öyle ki diğer türlerde söylenenlerde kesinlik varken, romanda varsayım ve düşüncelerin biçimsel farklılıkla ifade edilmesi mümkündür. Romanlar konu bakımından türlere ayrılrsa da insan ve insan yaşamı bu türün temelini oluşturmaktadır. Yani insanoğlunun ya da toplumların başından geçen küçük bir olayın da romana konu olması muhtemeldir. Örneğin dünya klasiklerinde Fransız Devrimi *Victor Hugo*'nun (1802-1885) *Sefiller* romanına, Türk Edebiyatında Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle başlayan Batılılaşma *Reşat Nuri Güntekin*'in (1889-1956) *Yaprak Dökümü* romanına konu olarak yansımıştır. Modern Arap edebiyatında ise Mısır'ın bir dönem siyasî tarihi *Necib Mahfuz*'un (1911-2006) *يَوْمٌ مَعْتَلٌ الرَّعِيمِ* (*Başkanın Öldürüldüğü Gün*) adlı eserine konu olarak girmiştir. Buradaki eserlerden ve benzeri örneklerden çıkarılacak sonuç, insanı ilgilendiren her olay ve durum romanı da ilgilendirir kanısıdır.

Roman türünün okunma oranının değişkenlik göstermesi, okurun eserde kendinden bir iz bulmasıyla bağlantılıdır. Çünkü yazarının kurgusuyla inşa edilen roman türü sadece hayalden ibaret değildir. Bilakis bir eser içeriğiyle tarihsel, toplumsal, psikolojik, kişisel gelişim kategorisinde değerlendirilebilir. Roman yazarının taraftarı olduğu akıma göre ise eseri realist, romantik ve natüralist gibi sınıflara ayırmak mümkündür. Diğer taraftan insanoğlunu ve insanoğlunun sosyal hayatını konu alan romanlar toplumsal roman kategorisindeyken, tek bir kişi etrafında şekillenen ya da kişinin ruh hâlini anlatan romanlar psikolojik roman kategorisinde gösterilebilir.

Konu açısından sınırsız olan bu türün temel unsurları kişi, zaman ve mekân iken, romanın olay örgüsü anlatımı tamamlayıcı unsurları olarak söylenebilir. Zira yazar eserinde bu unsurları bir araya getirmesi yönüyle heykeltıraş gibidir ve can verdiği eserine kişiliğini yansıtmaktadır.

A. Romanda Kişi

Roman türü belli başlı bazı unsurlardan oluşmaktadır ve bu unsurların ilki şahıs kadrosudur. Bir eserde kişi unsurunun ilk sırada gelmesi, diğer unsurların bu faktöre bağlı olmasından dolayıdır. Nasıl ki gerçek hayatta insan dışındaki varlıklar insanın yaşam döngüsü için yaratılmışsa, yazar da romanında zamanı, mekânı ve diğer kavramları eserinin kahramanı ya da kahramanları için bir araya getirmektedir. Yazarının hayal etme gücüne paralel ilerleyen romanda kişiler isim açısından önemli değildir. Ne var ki kahramanlara biçilen rolü roman boyunca yerine getirme hususunda önemlidirler. Bir eserde şahıs kadrosu kendi içerisinde ana kahraman ve yardımcı kahramanlara ayrılabilir.

Yazarın hayal gücüyle oluşturulan romanda şahıs kadrosu bazen kimlik kazandırma yoluyla bir eşyaya ya da bir hayvana yüklenebilir. Buna örnek olarak George Orwell'ın (1903-1950) *Hayvan Çıftlığı* romanı verilebilir. Yazar bu eserde hayvanlara insanî vasıflar yükleyerek olayı anlatmıştır. Yaşamın içerisinde kişiler yerine, insanlaştırılan hayvanların ve nesnelere kullanılarak olayın anlatımı ise daha zor olabilmektedir. Çünkü roman da okuyucusu için oluşturulmaktadır ve okuruna hitap etmeyen bir eser başarısız sayılabilir.

Romanın şahıs kadrosu yazarının tercihine göre tek bir kişiden oluşabileceği gibi birçok kişiden de oluşabilir. Eserde kişi unsuru karakter ve tip olarak ayrılmıştır. “*Tip toplumsal kimliğiyle temsili bir nitelik taşır ve o kendinin dışında kalan değerlerin temsilcisidir.*”¹⁴ Yani bir eserdeki tip ögesi, bir fikri ya da grubu sembolize etmektedir. Romanda tip rolündeki kişi, örneğin batılılaşma fikrini eser boyunca savunur ve değişmez. Karakter ise bunun tersidir ve eserde anlatıya göre değişebilir. “*Romancının kişiyi anlatımının niteliğine uygun olarak çizmesine ve ona beşerî bir yapı kazandırarak canlandırmasına karakterizasyon.*”¹⁵ denilmektedir. O hâlde karakter, eserde olaya göre değişebilen ve ayırıcı özellikleri bulunan çok boyutlu kişidir. Roman yazarının anlatmak istediğine uygun olarak tip ya da karakterden birini seçmesi önemlidir.

¹⁴ Mehmet Tekin, *Roman Sanatı Romanın Unsurları 1*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2012, s. 110.

¹⁵ Mehmet Tekin, *a. g. e.*, s. 88.

B. Romanda Zaman

Zaman faktörü roman türünün diğer bir unsurudur. Roman inşa edilirken kullanılan zaman kavramı, olaylara kronolojik bir sıralama imkânı sağlamaktadır. Eserde olayın anlatımında kullanılan zaman ifadesi kafa karıştırmaması açısından önemlidir. Yani eser geçmiş, şimdiki ya da gelecek zaman kavramlarından biriyle anlatılır.

Kurguya dayanan romanda anlatılan her şey gerçek hayattakinden farklı bir zamanda aktarılır. Zira yazarın yazacağı olayın ya da durumun önce yaşanması gereklidir. Bu yönüyle romanda “*Zaman tablosu vaka zamanı ve anlatma zamanı olmak üzere iki düzeyde şekillenmektedir.*”¹⁶ Buradan olayın ya da durumun yaşandığı ve anlatma anının farklı olduğu yorumu yapılabilmektedir. Gerçek hayatta da zaman kavramı bir an bile durmaksızın değişmektedir. Öyle ki kurulan bir cümlenin düşünülmesi farklı, yazıya geçirilmesi farklı anlarda gerçekleşir.

Bir romanda yazarının tercihine göre olaylar, yıl ve gün verilerek belirli ölçütlerde ya da bir gün, birkaç gün gibi belirsiz ifadelerle anlatılabilir. Zamanın belirsiz tutulduğu eserlerde okur zamanı tahmin ederek olayı zihninde tamamlamaktadır.

C. Romanda Mekân

Mekân unsuru eylemin gerçekleştiği yeri ifade etmektedir. Roman türünde mekân, diğer faktörlerle beraber eseri bütün haline getirmektedir. Anlatı da mekân dağ, bahçe, yol gibi açık alanlar olduğu kadar ev, oda, araba şeklinde kapalı yerler de olabilmektedir. Eserde yazarın mekânı vermesindeki amacı çevreyi tanıtmak ve okurun zihninde eylemi canlandırmasına yardım etmek olabilir. Bu yönüyle de mekân romanı tamamlayıcı ve somutlaştırıcı nitelikte rol oynamaktadır.

Hayal gücünün ürünü olan roman türünde mekân, bazen gerçekte olmayan bir yer de olabilir. Mekân unsuru romanda olayın geçtiği sahnedir.

Sonuç olarak eserin şekillenmesinde tek başına bir faktör yeterli değildir. Olayın anlatımı ya da roman yazarının edebî yaklaşımı diğer öğelerle bütünlük kurlmaları açısından önemlidir. Yazarın kullandığı dil ise tüm bunları sunuş şeklidir. Edebî bir tür olan roman takdim edilirken gündelik hayatta kullanılan basit, yalın dil edebileşir ve estetikle harmanlanarak yazıya geçirilmektedir. Bu aşamadan sonra yazarın işi biterken okurun görevi başlamaktadır. Yani yazar romanını bitirdiğinde eserine virgül koymuş gibidir. Okur romanı okuduğu esnada

¹⁶ Mehmet Tekin, *a. g. e.*, s. 131.

olayları hafızasında farklı şekillerde canlandırabilir ya da yazarının biçim olsun diye eksik bıraktığı tarafları okuyucu yorumlarıyla tamamlayabilmektedir.

1.2. Arap Edebiyatında Roman

Masal, destan ve makâme adı verilen hikâye tarzında şiirle karışık yazılar, roman türü ortaya çıkmadan önce var olan sözlü edebî türlerdir. Daha sonra ortaya çıkan roman, “*Arap edebiyatında رِوَايَةٌ (rivâye), roman yazarı كَاتِبُ الرِّوَايَةِ رَاوٍ (kâtibu’r-rivâyeti ya da râvin) ifadeleriyle karşılanmaktadır.*”¹⁷ Modern Arap edebiyatında romanın ortaya çıkması çeviriler yoluyla olmuştur. Buṭrus el-Bustânî (1819-1883) ve Corcî Zeydân’ın çalışmaları roman türünün Arap edebiyatına yerleşmesinde etkili olmuştur. Bu iki isim matbaa, gazete ve dergiler yoluyla kitlesi artan roman türünün gelişmesinde önemli isimlerdir. Modern Arap edebiyatında yeni bir tür olan romanda örnek alınan ilk eser, “*Mevâki’u’l-Eflâk fi’l-Aḥbâri Telimâk, orijinal adı les Aventure de Telemaque olan, papaz Fenelon tarafından kaleme alınmış Fransızcadan Arapçaya çevrilmiş ilk roman olarak kabul edilir.*”¹⁸ Kurulan matbaa, gazete ve Avrupa’ya gönderilen öğrencilerin ülkelerine döndüklerinde yaptıkları tercüme faaliyetleriyle zamanla kültürel anlamda değişiklik olmuştur. Öğrenciler eğitim için gittikleri Avrupa’da gözlemlerini yapmış ve yurtlarına döndüklerinde gördüklerini taklit etmişlerdir. Çevre ülkelerde de gazete, dergi kurumlarının açılması moderniteyi ve her alandaki yeniliklerin Arap ülkelerine yayılmasını hızlandırmıştır. Arap yazarlardan Muḥammed Ḥuseyn Heykel’in (1888-1956) *Zeyneb* adı romanı kaleme alması edebiyatta olgunlaştığını gösterir. “*Muḥammed Ḥuseyn Heykel Zeyneb’i 1910-1911 yılları arasında yazmıştır ve 1914 de مَنْظَرٌ وَأَخْلَاقٌ رِيْفِيَّةٌ (Kırsal Manzaralar ve Ahlâk) alt başlığı altında yayınlanmıştır.*”¹⁹ *Zeyneb*, edebî tarzda yazılan ilk eserdir. Yazar eserinde ekonomik ve sosyal sıkıntılara ve kadının maddi zorluk nedeniyle içine düştüğü durumlara değinmiştir. İlk olarak takma bir isimle, daha sonra *Zeyneb* adıyla yayımlanmıştır.

Arapların çeviri yoluyla tanıştıkları roman türünün ortaya çıkışıyla ilgili bir metinde şu ifadeler yer almaktadır: “*İlki, ister batıdan etkilenme derecesi isterse Arap ülkelerini etkileme olsun bu edebî türün oluşumunda Mısır ve Lübnan’ın etkisi vardır. Diğer faktöre gelince bu kurgusal sanatın gelişimi, Arap milliyetçilik akımının ortaya çıkmasıyla bağlantılıdır.*”²⁰

¹⁷ Rahmi Er, “Roman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2008, Cilt 35, s. 164.

¹⁸ Mehmet Yalar, *a. g. e.*, s. 80.

¹⁹ Maḥmûd Emîn el-Âlim, *Erba’ une Âmen mine’n-Nakdi’t-Taṭbîkî fi’l-Kıṣṣati ve’r-Rivâyeti’l-Arabîyyeti’l-Mu’âşıra*, Dârü’l-Mustakbe’l el-Arabî, Kâhire, 1994, s. 34.

²⁰ Muḥammed Hâdî Murâdî, Âzâd Münsâ, Kâdir Kâdrî, Raḥîm Ḥanpûr, “Lemḥa’an Ḥuhûri’r-Rivâyeti’l-Arabîyyeti ve Taṭavvurihâ”, *Dirâsâtu’l-Edebi’l-Mu’âşır*, h. 1391 (m. 1971), Sayı: 16, s. 104.

Roman türünün milliyetçilik akımıyla olgunluğa erişmesi, farklı kültürlerle etkileşimin olmasıyla bağlantılıdır. Siyaset de edebiyatçıların romanlarında ele aldıkları bir konu olmuştur. Ortadoğu gerek coğrafi konumunun câzibesini ve dinsel faktörler gerekse yeraltı zenginlikleri nedeniyle asırlardır siyasî çekişmelerin ve savaşların olduğu bir bölge olmuştur. Bu çekişmeler neticesinde devletler ve hükûmetler yıkılıp yenileri kurulmuş, ülkelerin yönetimleri şekillenmiştir. Arap yazarlar da dinamik olan bu siyasî hayata kayıtsız kalmamış, yaşananları eserlerinde anlatmış, kimi zaman eleştirmiş, kimi zaman da kendi doğrularını yazmışlardır.

Öğrencilik ya da gençlik yıllarında siyasî oluşumlardan bağımsız olmayan bazı yazarların sonradan bu konuyu eserlerinde işledikleri görülmektedir. Edebiyat sahasından 'Abdurrahmân Munîf (1933-2004) buna örnektir. 'Abdurrahmân Munîf üniversitede öğrenciyken Baas Partisi üyesidir ve romanları görüşlerini yansıtmaktadır. Yazarın halk nezdinde siyasî bilinci oluşturmak için edebiyat ürünlerine kendi siyasî görüşünü yansıtması önemlidir. Ancak yazılanların yönetimdekilerin hoşuna gitmemesi edebiyatçıları üzerinde yaptırım uygulanmasına neden olmuştur. Öyle ki, yazdıklarından dolayı tutuklanıp hapse giren edebiyatçı sayısı az değildir. Durumun böyle olması modern edebiyat alanında yeni bir alt türü yani cezaevi edebiyatını ortaya çıkarmıştır.

1.3. Düünden Bugüne Cezaevleri

Hapishane terimi insanlık tarihi kadar eskidir. Bunun nedeni sosyal varlık olan insanoğlunun hayatını sürdürmede kurallara ve düzene ihtiyaç duymasıdır. Bu kurallar toplumsal düzeni ve disiplini sağlamada önlem almak amacıyla. Ülkeler nezdinde toplumsal düzen anayasadaki maddeler ve maddeleri belirleyen rejimlerle sağlanmaktadır. Bununla ilgili, *“Rejim kanunların nasıl yapıldığı, yönetildiği ve yöneticilerin nasıl seçildiği de dâhil olmak üzere, yöneten ve yönetici arasındaki ilişkileri düzenleyen kurallar dizisidir.”*²¹ tanımı yapılmıştır. Anayasa ile belirlenen kuralların ihlâl edildiği durumlarda devreye ceza yöntemi girer ki bu da insanın ıslah edilmesi amaçlıdır. Asırlar öncesinde sarayların ya da varlıklı kişilerin evlerinin alt bölümüne yapılan ve suç işleyen buralarda tutulduğu kısımlar, hapishane işlevinin çok eskilere dayandığının örneği niteliğindedir. Yıllar öncesinde idam, sakat bırakma ya da işlenen suç karşılığı çalıştırılma gibi cezalar da mevcuttu. Zamanla bu ceza anlayışı yerini kişinin ıslah edilmesine bırakmıştır. Buna dair *“19. yy. 'ın ikinci yarısında ceza sistemi, 'suçlunun ıslahına yönelik hapishane' merkezli olarak yeniden yapılandırma*

²¹ A. Fawas Gerges, Çev: M. İkbâl Saylık, Timur Demirtaş, *Yeni Ortadoğu Dünyasında Protesto ve Devrim*, İyidüşün Yayınları, İstanbul, 2014, s. 65.

hareketi ABD’de ortaya çıkmış Batı ve Orta Avrupa’ya yayılmıştır.”²² denilmektedir. Yani cezanın ıslah faaliyeti olarak görülmesi yakın zamanda gerçekleşmiştir.

Suç işleyenin özgür yaşamını kısıtlayıcı hapisaneler, genelde yerleşim yerlerinden uzakta inşa edilmiştir. Bunun nedeni bölge halkını güvence altına almak ve suçluları toplumdan izole ederek sadece onların olduğu yerlerde tutmak amaçlı olması muhtemeldir.

Hapishane kavramı kişi tekelinde psikolojik bir kavram olduğu kadar aynı zamanda sosyolojik bir kavramdır. Öyle ki kişi parmaklıklar ardında başka bir dünya ile tanışır. Bu dünya tutuklunun yaşantısını ve psikolojisini olumsuz anlamda etkilerken, hapishaneden çıktıktan sonra da günlük yaşantısına yansımaları büyük olasılıktır. Hatta kişi ailesiyle ve çevresiyle uyum sürecinde sıkıntı yaşayabilir. O hâlde parmaklıklarla tanışan kişinin durumu sosyolojik boyuta çevrilir. Diğer taraftan cezaevine girip çıkan kişinin ruhen normal olmadığı hallerde çevresindeki insanlar bir nevi tehlikededir. Ülkelerin siyasî seyriyle bağlantılı bu yapılar, her coğrafyada bulunmakta ve içlerinde farklı dünyalar barındırmaktadır. Yapılan tutuklamalar, toplumların birlik ve bütünlüğünü bozucu eylem gerçekleştirenleri önleme amaçlıdır.

1.4. İşkence

İşkence tutuklu üzerinde birtakım nedenlere dayanılarak yıldırma stratejisiyle çeşitli işlemlerin yapılmasıdır. Mahpus mantık ve akıl bir kenara bırakılarak içgüdüsel hareketlerle cezalandırılır. Geçmişte birkaç gün aç bırakma gibi işkence türleri açıktan uygulanmıştır. Ancak bunun daha kötüsü ve şiddetlisi Ortadoğu zindanlarında uygulanmıştır. Günümüzde de Ortadoğu hapishaneleri hakkında hazırlanan raporlar ya da şahitlerin ve bizzat tutukluların konuşmaları, yapılan işkenceleri kanıtlamaktadır.

Yönetim sisteminin gücünü gösterme biçimi olan işkencelerin yapılma nedeni itiraf, korkutma, savunulan görüşten vazgeçirme ya da başkasının suçunu kişiye yükleme olarak sayılabilir. Yapılan işkenceler mahpusa ya da kullanılacak alete göre farklılık gösterebilir. Dayak, elektrik gibi bir hareketin ve işlemin olduğu işkencelerin yanı sıra, karanlıkta tutma ya da uykudan mahrum etme gibi zamana yayılan işkenceler de vardır. Parmaklıklar ardında yapılanlarla hedef bir kişi olsa da mahpusun ailesi ve yakınlarının da canı yakılmaktadır. Fiziksel uygulamalar mahpus üzerinde denenirken, tutuklunun aile fertlerinin canına kast edici tehditler, küfürlü konuşmalar gibi durumlar kişi için psikolojik işkencelerdendir. Tüm bunların

²² Nurcan Gül, *Dünyada ve Ülkemizde Cezaevi Mimarlığı ve Güncel Tasarım Ölçütlerinin İrdelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2015, s. 1.

tutukludaki etkisi, geri kalan yaşamında unutamayacağı izler olarak ona eşlik etmektedir. Ölüm beklentisi ve arzusu işkencelerin suçluyu getirdiği son nokta olabilir. Zira insanoğlunun normal hayatta korktuğu ölüm gerçeği parmaklıklar ardında kurtuluş olarak yorumlanabilir. Diğer taraftan işkence merkezlerinde yapılanlardan dolayı ölenlerin sayısı da az değildir. Bu durumlarda ölen mahpusun ailesine ölüm nedeni olarak hastalık gibi farklı bir neden söylenebilmektedir. Bunun nedeni işleyen cezaevi sisteminin tepki çekmesini önlemek olabilir. Buna rağmen yakın zamanda idamlar hapisaneler de uygulanmıştır. Bazen tek kişilik idamlar gerçekleştirilmiş bazen de toplu katliamlar yapılmıştır. Örnek olarak, “*Kaddafi (1942-2011) karşıtı muhalefeti bastırmak isteyen rejim 1996 tarihinde Trablus’da Ebu Salim hapisanesinde yaklaşık 1200 mahkûmu öldürerek, muhalefete büyük bir gözdağı verilmiştir.*”²³ verilebilir. Bu ve benzeri katliamlarla amaç dışarıdaki insanları korkutmak ve muhalefeti susturmaktır.

Ortadoğu hapisanelerinde suçlular üzerinde uygulanan bazı işkence türleri şöyledir:

- “Mahkûma doğrudan küfür etme, hakaret içerikli konuşma ya da kendisini ve ailesini aşağılayıcı sözler söyleme,
- Jop, kırbaç, kayış vb. gibi cisimlerle dayak atma, mahkûmun kafasına torba geçirilerek dövme,
- Tutukluların banyo yapmalarına izin verilmemesi, bazen de çok sıcak ya da çok soğuk suyla banyo yapmaya zorlanmaları,
- Çok sayıda kişiyi dar hücrelerde tutma,
- Gözlük gibi mahpusun yaşamını etkileyecek eşyalarının alınması ve hasta olanların ilaçlarının verilmemesi,
- İşkence sonrası tedaviye izin verilmemesi,
- Kış günlerinde mahkûm çıplakken üzerine soğuk su fışkırtılması ve dövülmesi,
- Tutukluların kışın soğuk, yazın sıcak havada saatlerce bekletilmeleri,
- Yemeklerin az ya da bozuk olması. Mahkûmların aç ve susuz bırakılmaları, uykudan men edilmeleri,
- Mahkûmların aileleriyle görüştürülmemesi ve onların canına kast ile tehdit edilmeleri,
- Tutukluların ailelerine ve yakınlarına gözleri önünde işkence yapılması,
- Tutuklunun vücudunun hassas yerlerine elektrik verilmesi,
- Taciz etme ve mahkûmların birbirlerine tecavüze zorlanması,
- Vücudun farklı bölgelerinde sigara söndürülmesi,

²³ Veysel Ayhan, *Arap Baharı İsyenlar Devrimler ve Değişim*, MKM Yayınları, Bursa 2012, s. 160.

- Suçlunun cinsel organına ip bağlanarak çekilmesi,
- Aşırı ışığa ya da yüksek sese maruz bırakılmaları,
- Tuvalet ihtiyaçlarını gidermelerine izin verilmemesi,
- Elden ya da ayaktan asılma,
- Sağlam dişi ya da tırnakları çekme,
- İçerisine pislik bulaşmış suyu içirmeye zorlama,
- Lağım suyu içirme,
- Ellerin ve ayakların tahta gibi bir cisme bağlanarak gerdirilmesi,
- Diğer işkence çekenlerin bağırış seslerini zorla dinletme,
- Mahkûmun vahşileştirilmiş köpeklerin olduğu hücreye konulması,
- Su dolu ya da farelerin olduğu hücrelerde uzun süre tutulmaları, sayılabilmektedir.”²⁴

Ortadoğu'nun farklı zindanlarında bunlar ve daha nice işkence binlerce kişiye yapılmıştır. İşkencecilerin ve bunları meşru gören yönetimin amacı muhalif sesleri sindirmektir. Statü fark etmeksizin suçlu görülerek cezaevlerine kapatılan kişiler arasında edebiyatçılar da vardır. İşkencelerle susturulmak istenen edebiyatçılar, yaşadıklarını yazıya geçirerek modern Arap edebiyatında bir türün doğmasına öncülük etmişlerdir.

1.5. Modern Arap Edebiyatında Cezaevi Romanı

Yaşam bir sirkülasyon içerisinde ve bu sirkülasyonda değişkenler birbirinden bağımsız olamaz. Ülkelerin yönetimi olan siyasî politika bunlardan biridir. Ortadoğu coğrafyasında özellikle 20. yy.'ın ikinci çeyreğinde ülke ismi değişse de yönetim biçimleri karakteristik açıdan benzerlik göstermektedir ve otoriter yapıdadır. Batı ülkelerinden bağımsızlıklarını kazanan Arap ülkelerinde darbeler olmuş ve ardından diktatör rejimler ortaya çıkmıştır. Oysa yönetim sistemlerinde temel prensip halkın ihtiyaçlarının karşılanması ve birliğin sağlanmasıdır. Dolayısıyla yöneticisinden memnun olunmayan ve halkın onayını almamış sistemler eninde sonunda yıkılmaya ve yerini devretmeye mahkûmdur. Halk tarafından istenilmeyen hükûmet demokratik bir seçimle değiştirilebilir. Seçim sisteminin değil

²⁴ Bk: Abdolgader Mohamed Ali, *Çağdaş Suriye Nesrinde Siyasî Hapishane Edebiyatı Üzerine Eleştirel Bir Bakış*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2014, s. 188-225.

de güçlünün hamle yaparak iktidara gelmesi Arap coğrafyasında baskıcı rejimleri doğurmuştur. Tek kişinin yönetimi olan baskı rejimlerinde, iktidarda bulunan kişi ülkeyi istediği gibi yönetmiş ve kendisine ters gelen durumları ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Bu yüzden ordu ve güvenlik güçleri diktatör sistemin en önemli yardımcısı ve dahi vazgeçilmezidir. Diktatör rejimlerin var olduğu ülkelerde yasama, yürütme ve yargıda yani ülkeyi ilgilendiren her alanda söz sahibi ve yetkili mercî tek kişidir. Bu kişi rejimin verdiği yönetme görevini adeta halka hükmederek yerine getirmektedir. Zira diktatörlükle yönetilen yerlerde adaletsizlik, eşitsizlik, insan hak ve hürriyetlerinin kısıtlanması meşru görülmektedir. Ortadoğu kavramı Türkiye, İran gibi halkı Arap olmayan ve yönetim biçimleri farklı olan ülkeleri de içine almaktadır. Bu çalışma Arap dünyasıyla ilgili olduğu için yazılanlar Arap insanını ilgilendiren çerçevede araştırılmıştır ve Ortadoğu denilirken Arap ülkelerinin Ortadoğu topraklarında sayısının fazla olmasından dolayı genelleme yapılmış ve konular analiz edilmeye çalışılmıştır.

Baskıcı sistemler ben merkezli yönetimlerdir. Bu anlayışa sahip iktidara gelen kişiler yönetimi ellerinde tutmak için medyadan, güvenlik güçlerine ve yargıya kadar ülkenin her birimini kontrol altında tutan tedbirler almışlardır. Bu sistem anlayışına sahip kişiler farklı metotlarla kendilerini halka sempatik göstermeye ve insanlar tarafından kabul görmeye çalışabilmektedir. Örneğin Enver Sedat (1918-1981) Mısır'da iktidara geldiğinde halkın güvenini kazanmak için dine başvurmuştur. Bununla ilgili olarak, "*Enver Sedat tashih inkılabının temelinde 'ilim ve din devletinin kurulması' ilkesini koymuştur. 11 Eylül 1971'de bu ilkeye göre hazırlanan yeni anayasa yürürlüğe girdiğinde, bu durum halkın ona 'inançlı cumhurbaşkanı' demesine yol açmıştır.*"²⁵ denilmektedir. Enver Sedat'ın bu şekilde davranması halkın güvenini kazanmasında ve darbe yaparak yönetimi devralmasını halka unutturmaya çalışması olarak yorumlanabilir.

Despot rejimlerde ordu ülkenin yönetiminde ilk sırada gelen yardımcısıdır ve ordunun da sağ kolu hapishanelerdir. Bunun nedeni ise varlıklarını halka baskı ve zorbalıkla kabul ettirmek ve kalıcı kılmaktır. Hapishaneler dönem dönem her konum ve kesimden insanla doldurulmuştur. Bu insanların içinde edebiyatçıların sayısı da fazladır. Toplumun başından geçenler o zaman diliminde ya da sonradan edebî eserlere konu olmuştur. Yazarının hayatını ayna misâli yansıtan roman, Arap edebiyatında cezaevlerini de kendine malzeme olarak almıştır. Arapça karşılığı *أَدَبُ السُّجُونِ* (edebu's-Sucûn) olan hapishane edebiyatı, Ortadoğu'nun zindanlarına ışık tutan yapıtlar olarak değerlendirilebilir. Cezaevi tecrübelerini gerçeğe bağlı kalarak, kurguyla karışık anlatan pek çok roman kaleme alınmıştır. Bu konuda yazılanlar

²⁵ Hilâl Gürgön, "Enver Sedat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, C. 11, s. 265.

yönetimdeki kişilerin masum olmadığına kanıttır. Yazarlardan cesaret göstererek yönetimi eleştiren ve bunun sonucunda da yaptırımlara maruz kalanlar olduğu gibi pasif kalmayı tercih eden yazarlar da olmuştur. Bununla ilgili olarak “Yazarlardan cesaretsiz olanlar Necîb Maḥfûz’un *Serşera Fevka’n-Nîl (Nîl Üstünde Dedikodu)* eserinde bahsettiği gibi yüzer evlere benzer yerlerde toplanarak kendi aralarında rejimi eleştirerek pasif hâle gelmişlerdir.”²⁶ cümlesi verilebilir. Necîb Maḥfûz’un adı geçen romanıyla bağdaşıklık kurularak verilen bu kaynaktan anlaşıldığı ve bu romana bakıldığında, toplumun farklı kesiminden insanların akşamları toplanarak çeşitli konularda konuşmakta oldukları görülmektedir. Konuşulan konulardan birinin insanı yakından ilgilendiren siyaset olması güçlü muhtemeldir. Buradan bazı edebiyatçıların her ne kadar mevcut sistemden rahatsız olsalar da bu konuyu, kendi aralarında tartışmakla yetinmiş oldukları yorumu çıkarılmaktadır.

Arap ülkelerinde izlenen siyaset, halkın sosyal yaşamını kısıtladığı gibi her alanda muhalif gördüğü sesleri susturmaya çalışmıştır. Fikirlerin dile getirildiği edebiyat da tekdüzeliğe indirgenmeye çalışılan alanlardan biri olmuştur. Yazarlar romanlarında sanatlı dili fırsata çevirmiş, söylenilmeyeni yazarak toplumun sorunlarını işlemiş ve mevcut yönetim anlayışını kalemleriyle eleştirmişlerdir. Bu yüzden bazı romanlar diktatör yönetimlerin hâkim olduğu dönemlerde kısıtlanmış ve dahi yasaklanmıştır. Romanın konuda sınırsız özgürlüğü yazarına istenileni söyleyebilme fırsatını vermiştir. Ancak baskıcı rejimler buna da izin vermemiştir. Örneğin, “*Abdurrahmân Munîf, Turķî el-Ḥamad (d. 1952-) ve Yûsuf el-Muḥammed (d. 1964-) gibi yazarların romanları baskın ataerķil Suudî ideolojisine büyük bir tehdit oluşturdukları gerekçesiyle ülke içinde basımları ve satışları bir süre yasaklanmıştır.*”²⁷ Bu yönüyle konu ve anlatım tarzında sınırı olmayan edebî ürünlerin, verilen örnekte olduğu gibi yazılanlardan rahatsız olan iktidardaki kişilerin ağına takıldığını söylemek mümkündür. Baskı yönetiminin hoşuna gitmeyen sesleri susturmaya yönelik bu yasaklamaların ters etki yaptığı durumlar da olmuştur. Örneğin, “*Mısır rejimi تآك الزآئحة (O Koku) gibi kitapları sansürlediğinde bu sansür tam tersine gizlenenlerin ortaya çıkmasına ve insanlar arasında farkındalığı artırmada etkili bir rol oynamasına neden olmuştur.*”²⁸ Tutuklanan yazarlar siyasî suçlu sıfatıyla savundukları fikirlerden vazgeçirilmek adına cezaevlerinde türlü işkencelere maruz bırakılmıştır. Nevâl es-Sa’dâvî (1931-2021) gibi baskı sonucu ülkesini bırakarak yurt

²⁶ Ercan Baran, “Çağdaş Arap Edebiyatında Zindan Edebiyatı (Şunullah İbrâhîm’in Tilke’r-Râ İḥa İsimli Romanı)”, *Asya Studies Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, Sayı: 20, 2022, s. 144.

²⁷ Noura Algahtani, “The Impact Of Socia-Cultural Contexts On The Reception Of Contemporary Saudi Novels”, *Sociology Study*, C. 6, 2016, s. 104.

²⁸ Mohammed Kadalâh, “The Impact Of Arabic Literature On The Pre-Arab Spring Time Period”, *International Journal Of Arts and Sciences*, 2014, s. 442.

dışına giden yazarlar da olmuştur. Yapılanlar karşısında otoriteye boyun eğmek zorunda kalan yazarlar olsa da yollarından dönmeyen ve yaşadıklarını eserlerinde kendilerine özgü üslûpla anlatanların yazmaya devam etmeleri Arap edebiyatında cezaevi romanı türünde yazılanların sayısını artırmıştır. Cezaevi yaşantılarının edebiyatta yer alması yeni bir olay değildir. “*Arap şairler Cahiliye ve İslamî dönemdeki hapisanelerde işkence şekillerini, aşamalarını ve yöntemlerini şiirlerinde somutlaştırmışlardır.*”²⁹ Şiir sanatında hünerli Arap şairler bu konuya da dizelerinde yer vermiştir. Cezaevi yaşamının roman türüne konu olması daha sonradan gerçekleşmiştir. ‘Abdurrahmân Munîf’in *Şarku’l-Mutavassıt (Akdeniz’in Doğusu)* adlı eseri, bu konudaki popüler romanların başında yer almaktadır. Yazar romanında siyasî suçtan tutuklanan kahramanın hapis hayatını ülke ismi vermeden anlatır. Baskı ve zulmün arttığı dönemlerde bu konuda yazılanlar da artmıştır.

Her yazar kendi ülkesinden, toplumundan ve yaşantısından ilham alarak yazmaktadır. Yönetim sistemlerinin benzerlik gösterdiği 20. yüzyılda “*1967’den sonra Arap romanı, Arap halkına, sıkıntılarına ve kurgusal yaratıcılık sanatlarına daha fazla bağlı kalmıştır. Cezaevi ifade edilen en önemli sorun olmuş, hatta cezaevi romanı yazmakta uzmanlaşanlar olmuştur.*”³⁰ Bu dönemlerde cezaevi alanında yazılanların artması öylesine değil, aksine ülkelerdeki yönetim biçimleriyle bağlantılıdır. Zira cezaevlerine binlerce kişinin hapsedilmesi edebiyatın siyasallaşmasına neden olmuştur. Baskı rejimlerinin altında yazılan baskının romanı, mensup olduğu ülkenin tarihine belge niteliğinde geçmiştir. Yazılan kanıtlar tarihî gerçekler bakımından önemli olduğu kadar, bu tarihî gerçekleri nesilden nesle aktarmada köprü görevi görmüşlerdir.

Bir başka tür olan siyasî ya da politik roman ile cezaevi romanı birbirine karıştırılmamalıdır. Siyasî roman bir ülkedeki yönetimi, siyasî olayları içerirken, cezaevi romanında bunlar asıl konuya hazırlayan etmenlerdir. Yani cezaevi romanının çıkış noktası olarak bir ülkedeki siyasî partilerin aralarındaki iktidar çekişmesi ve hükûmetin izlediği politikanın halkın beklentilerini karşılayamaması gibi nedenler sayılabilir. Diğer taraftan cezaevi romanı tarihten kesitleri anlatması yönüyle tarihî romanı da çağrıştırmaktadır. Bu iki türü birbirinden ayıran nokta ise cezaevi romanının odağında zorba yönetim anlayışının hâkim oluşu vardır. Bu roman türleri ve özelde cezaevi romanı ülkelerin tarihî gerçeklerini anlatması yönüyle önemlidirler. Bu yüzdendir ki bu türlerde estetik kaygı güdülmeyebilir. Cezaevi konulu eserlerin özellikle roman türünde olmaları, romanın kurguya dayanması yani gerçek olayları

²⁹ Şa’bân Yûsuf, *Edebu’s-Sucûn*, Vizâratu’s-Şekâfeti el-Heyetu’l-Mışrıyyetu’l-Âmmetu li’l-Kuttâb, Kâhire, 2014, s. 33.

³⁰ ‘Ali Maşûrî, *el-Batalu’s-Secînu’s-Siyâsiyyu fi’r-Rivâyeti’l-Arabiyyeti’l-Mu’âşıra*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, el- Hâc Laḥḍar Üniversitesi Edebiyat ve İnanî İlimler Fakültesi, Bâtna, 2007, s. 129.

anlatırken hayali kahramanlar üzerinden anlatmasıyla ilişkilendirilebilir. Bu romanlarda asıl olan olayın anlatımıdır ve bu yazarın kurgu gücüyle biçimlenebilir. Çünkü yazar cezaevi yaşantısı konulu eserlerde mevcut yönetimi eleştirse dahi isim ve ülke adı vermeden satır aralarında istediğini söyleme fırsatına sahiptir.

Cezaevi romanı yazarın kendi başından geçenleri anlatmasıyla oluşabileceği gibi başka birinin yaşadıklarını dinleme ve dinlenilenin yazıya geçirilmesiyle de oluşabilmektedir. Bu türün ortaya çıkmasında asıl olan bir cezaevi tecrübesinin yaşanmış olmasıdır. Hapishaneler dünya içerisinde ayrı bir dünyadır, buralarda bir günün bir haftadan, bir ayın, bir yıldan farkı yoktur. Tek fark tutukluların sayısının işkence sonucu ya da idamla azalması ve tutukluların bedensel ve psikolojik sağlık açısından daha kötüye gitmesidir. Cezaevi romanı hapishane yaşamının edebiyat ve estetikle harmanlanarak anlatılmasıdır. Yazarların halkın içinde yetişmeleriyle ezilmişlerin sesi olmaları bu türde yazılanların toplum tarafından benimsenmesinde etkili olmuştur.

Diğer bir açıdan hücre edebiyatı alanında yazılan eserler incelendiğinde sadece parmaklıklar ardındaki yaşamın yazılmadığı aksine pek çok konunun detaylarına kadar işlendiği görülecektir. Toplumun içerisinden geçtiği sosyal, siyasal hayat, yazarların hayalleri ve fikirlerinin ele alınması bu alandaki eserleri tek tip çerçeveden çıkarmıştır. Yani bu eserler gösteriyor ki yazarların bedeni parmaklıklar ardında tutulsa da fikirleri tutsak edilememiş, hatta yazdıklarıyla kendilerini ve çağlarını aşan üne kavuşmalarına parmaklıklar vesile olmuştur. Sindirilmeye çalışılmış bedenler, insanlarda yazdıklarıyla geleceğe umut hissini canlandırmışlardır.

Modern Arap edebiyatında cezaevi romanı türünde eser veren bazı yazarlar ve yapıtları şunlardır: Mısırlı Nevâl es-Sa'dâvî *إمْرَأَةٌ عِنْدَ نُقْطَةِ الصِّفْرِ* (*Sıfır Noktasındaki Kadın*), Şun'ullah İbrâhîm (d. 1937-) *تِلْكَ الزَّائِحَةُ* (*O Koku*), Zeyneb el-Ğazâlî el-Cebîlî (1917-2005) *أَيَّام* (*Zindan Hatıralarım*), Aḥmed Usâme (d. 1983-) *سِجْنُ الْمَوْتَى* (*Ölüm Hapishanesi*), Ürdünlü Eymen el-Atûm (d. 1972-) *يَا صَاحِبِي السِّجْنِ* (*Hapishane Arkadaşım*), Lübnanlı Rabî'a Câbir (d. 1972-) *الْأَعْتِرَافَاتُ* (*İtiraflar*), Faslı Aḥmed el-Merzûkî (d. 1947-) *تَرْمَمَارْتُ الزَّنَانَةِ رَقْمُ 10* (*Tazmemârt 10 Numaralı Zindan*), Melîke Üfkîr (d. 1953-) *السَّجِينَةُ* (*Tutsak*), Suriyeli Memdûḥ Udvân (1941-2004) *الْأَبْتَرُ* (*el-Ebter*), Muştafâ Ḥalîfe (d. 1948-) *السَّلْوَقَةُ* (*Salyangoz*), Nebîl Süleymân (d. 1945-) *السِّجْنِ* (*Hapishane*), Rûzâ Yâsîn Ḥasan (d. 1974-) *نِغَاتِيْف: مِنْ ذَاكِرَةِ* (*Siyasî Tutukluların Hatıralarından Olumsuzluklar*), bu isimler ve daha nice yazarın bedenleri parmaklıklar ardında hapis tutulsa da onlar ruhlarıyla, duygularıyla kaleme aldıkları eserlerinde yeniden doğuşu gerçekleştirmişlerdir.

1. 5. 1. Sahra Hapishanesi

Sahra Hapishanesi, Arap âleminde edebiyat dünyasından isimleri hapsederek hücre edebiyatının doğmasına neden olan hapishaneler arasında yer almaktadır. Sahra Hapishanesi Suriye’de yerleşim alanlarının dışına inşa edilen, işkenceleriyle ünlü bir hapishanedir. Yazar Muştafa Hâlîfe *el-Ğavka ‘a (Salyangoz)* romanında bu hapishanede kendi başından geçenleri anlatmıştır. Muştafa Hâlîfe, Hristiyan bir Arap vatandaşıdır ve eğitim için gittiği Fransa’dan ülkesine dönüşte havalimanında Müslüman Kardeşlere üye olma gerekçesiyle tutuklanır, on üç yıl sürecek hapishane hayatı o günden itibaren başlar. Tutuklanma nedenini anlamazken Hristiyan kimliği derdini güvenlik güçlerine ve hapishanede aynı koğuşta kaldığı kişilere anlatamamasına neden olur. Çünkü o oradaki insanlara göre yabancısıdır bu yüzden de ona inanmazlar ve onu dışlarlar. Muştafa Hâlîfe burada her günü ayrı zor geçen on üç yıl geçirmesinin ardından suçsuz bulunduğu söylenerek serbest bırakılır. Yazar *el-Ğavka ‘a (Salyangoz)* romanını özgürlüğüne tekrar kavuşmasının ardından kaleme almıştır. Sahra hapishanesinde geçen yıllarını anlattığı eserden burayla ilgili detaylı bilgi sağlanabilmektedir. Örneğin; “Burada askerlikten kaçmış, birini öldürme suçunu işlemiş, hırsızlık yapmış ya da uyuşturucu tiryakisi askerler var. Bunlar suçlu askerler, yemek dağıtıp, temizlik yapıyorlar ve bunlara gardiyan denilmektedir.”³¹ Hapishanenin fizikî yapısı hakkında, “Bu büyük hapishanenin giriş alanına ek olarak yedi bölümü ve otuz yedi koğuşu bulunmaktadır.”³² cümlesi hapishanenin büyüklüğünü kanıtlar niteliktedir. Her bir koğuşun dar olduğu ve içeriği çatılarda bulunan ufak bir pencereden gelen ışığın aydınlattığı ve nöbetçinin koğuşları buradan gözetlediği bu hapishane hakkında verilen diğer bilgiler arasında yer almaktadır.

Romana göre askerî tarafta bulunan gardiyan, çavuş, jandarma vb. şeklindeki hiyerarşik düzenin benzeri tutuklular arasında da vardır. Örneğin romanda, gönüllülük esasına dayanarak yaşlıların yerine kırbaçlanmayı göze alan genç fedâilerin, koğuşun disiplininden sorumlu ayrıca nöbetçilerin direk muhatap aldığı koğuş liderlerinin ve ölen kişilerin isimlerini ezberlemekle görevli hafızların mevcut olduğu yazmaktadır.³³

Mahkûmların insan oldukları bu hapishanede unutulmuş gibidir. Yemekleri içeri alma gibi olağan işler bile hakaretler, kırbaçlar eşliğinde mahkûmlara yaptırılmaktadır. Aynı eserde bir askerin sebepsiz yere yaptığı şu durum, mantık dışı hareketlerin bu hapishanede olağan olduğunu gösterir niteliktedir. “Görevli asker kaynar mercimek çorbası kabının önünde kabı

³¹ Muştafa Hâlîfe, *el-Ğavka ‘a (Yevmiyyât Mutelaşşıs)*, Dâru’l-Âdâb, Beyrut, 2012, s. 19.

³² Muştafa Hâlîfe, *a. g. e.*, s. 4.

³³ Bk: Muştafa Hâlîfe, *a. g. e.*, s. 28, 35.

taşıyan kişiye, 'onu yere koy ve çorbayı içmek için ellerini içine daldır', dedi. Mahkûmun elleri çorbadan derisi yüzülmüş çıktı ve o ellerle çorba kabını koğuşun içine taşımak zorundaydı."³⁴ Romandan anlaşıldığına göre bu hapishane kendini farklı alanlarda yetiştirmiş kimselerin tutulduğu ve her türlü yaptırımın bu kişilerin üzerinde uygulandığı bir yerdir. Böyle olması hapishanenin sistemsal bir özelliği olarak düşünülebilir. Doktorların, mühendislerin, avukatların yani toplumda kendini bir alanda yetiştirmiş kimselerin tutulduğu bu hapishanede lağım suyunu içirme gibi ağır işkenceler de yapılmaktadır.³⁵ Öz güveni yerler altına alan işkencelerin nedeni ise devlet başkanına zıt görüşte olmaları ve orada asker ne derse onu yapmak zorunda olmalarını elit kesime ispatlama çabası olarak düşünülebilir. Bir nevi dışardaki kimliğin hapishane koşullarında vasıfsızlığını, kendilerinin hapishanede tek söz sahibi olduklarını göstermektedirler. Tutuklulara söylenen, "*Canımız, kanımız sevilen ve tapınılan başkanımıza feda olsun!*"³⁶ sloganı bile tek başına parmaklıklar ardındaki dünyanın sahibinin bir gücün elinde olduğunun örneğidir. Akla gelenin mahkûmun üzerinde uygulandığı bu dünyada, askerler kullandıkları aletlere ya da işkencenin yapılış şekline göre işkencelere isim vermişlerdir. Örneğin eserde bir suçlunun rüzgâr gülüne bağlanması istenir ve verilen emirle tahtaya bağlanan suçlu, "*Beni aldılar ve ahşap bir tahtaya vücudumun her yerini bağladılar. Tahtanın alt tarafını biraz yukarı kaldırdılar ve dayak başladı.*"³⁷ demektedir. Bağlı olduğu için hareket edemeyen mahkûmun çığıllıklarının diğerlerine duyurulması psikolojik şiddet iken, vücuda elektrik verilmesi ve kırbaç sıradan hâle gelen işkencelerdendir.

Yazar, Sahra hapishanesinin her kesitini anlatan ve parmaklıklar ardında yapılanların bir kanıtı olan bu romanı, günlük şeklinde tarih atarak yazmıştır. Yazarın konuşmalarının geçtiği yerlerde lehçeyi kullanması romandaki karakterleri gerçek yaşamla bütünleştirmektedir. Roman Suriye'de Baas diktatörlüğünün zulmünü ortaya koyan önemli eser niteliğindedir.

1. 5. 2. Tora/ Akrep Cezaevi

Mısır Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk bir ülkeyken 1882'de İngiltere'nin işgaliyle Osmanlı Devleti'nden ayrılmıştır. İngiltere'den bağımsızlığını kazandıktan sonra ise ülkede ağırlıklı olarak askerî darbeler yaşanmıştır. 1956 yılına geldiğinde Hür Subaylar Grubu'na³⁸

³⁴ Muştafa Halife, *a. g. e.*, s. 29.

³⁵ Bk: Muştafa Halife, *a. g. e.*, s. 19.

³⁶ Muştafa Halife, *a. g. e.*, s. 25.

³⁷ Muştafa Halife, *a. g. e.*, s. 130.

³⁸ 1948-1949 yılları arasında İsrail Devleti'nin kuruluşu sürecinde İngiltere'nin önemli rol oynaması Mısır'da İngiltere ve yakın ilişkide olduğu Kral Faruk karşıtlığını üst seviyeye çıkarmıştır. 23 Temmuz 1952 yılına geldiğinde, Mısır radyosundan Hür Subaylar Hareketi adına, daha sonra Mısır'ın 3. Cumhurbaşkanı olacak olan Enver Sedat ülke yönetimine el konulduğunu açıklamıştır. Grubun üyeleri 1948 Arap-İsrail savaşında etkin rol almış ve alt ekonomik gelir seviyesine sahip ailelerde yetişen isimlerdir. Ahmet Yusuf Özdemir, "1952 Mısır'da Hür Subaylar Darbesi", *Ortadoğu Analiz Dergisi*, C. 8, Sayı: 76, Eylül-Ekim 2016, s. 34.

mensup Cemal 'Abdunnâşır'ın (1918-1970) yönetime el koyması Mısır için darbeler dönemini başlatmıştır. Aynı durum 'Abdunnâşır'ın vefatıyla 1970'de Enver Sedat'ın ve onun ardından 1980 yılında Hüsnü Mübârek'in (1928-2020) güç kullanarak iktidara gelmesinde de görülmektedir.

Başta gelen kişinin emir, komuta tarzındaki yönetim anlayışı ülkede insanî hakları kısıtlayıcı boyuta taşımıştır. Bunun nedeni olarak baskıcı yönetimlerin güvenliklerini tehdit edici her türlü durumu ortadan kaldırma anlayışı gösterilebilir. Askerî darbelerin art arda yaşandığı Mısır'da iktidara zıt görüşteki binlerce kişi tutuklanarak başta Tora diğer adıyla Akrep Cezaevi gibi hapisanelere konulmuştur. Bununla ilgili olarak, *“Mısır Kahire’de bulunan Tora/Akrep Cezaevi 2013 yılında ülkede gerçekleşen askerî darbenin ardından üst düzey kabul edilen siyasi suçluların, muhaliflerin ve insan hakları savunucularının bulunduğu bir cezaevidir.”*³⁹ denilmektedir.

Adındaki akrep ibaresi manidardır ve bu isim hapisaneye içeride yapılanlardan dolayı verilmiştir. Tora hapisanesinin ıslah ve ceza amaçlı kurulmuş olması muhtemeldir. Ancak zamanla Akrep ifadesinin burası için kullanıldığı bir kaynakta *“1993 tarihinde güvenlik suçları ile mücadele amaçlı kurulan ve asıl ismi Tora Maksimum Güvenlik Hapishanesi olan bu yer, yapılan işkencelerden dolayı Akrep Hapishanesi olarak anılmaktadır.”*⁴⁰ geçmektedir. Verilen isimdeki güvenlik kelimesinin kalkmış olması hem hapisane sınırlarında hem de ülkede artık güvenliğin olmadığını düşündürmektedir. Bir insanı sokan ve belki de hayatının son bulmasına neden olan Akrep, bu hapisane içinde insanların hayatlarının son bulması anlamını çağrıştırmaktadır.

Tora cezaevinde çok sayıda hücre bulunmaktadır ve *“Cezaevi resmî olarak Mısır Adalet Bakanlığına bağlı olsa da fiilî olarak Mısır Ulusal Güvenlik Teşkilatının yönetimindedir.”*⁴¹ Muhalif seslerin tutulduğu bu cezaevi mahkûmlara yapılanlardan dolayı farklı raporlara konu olmuştur. Pek çok aktivist, farklı topluluklara üye kişiler ve daha fazla aydın kesim buraya hapsedilmiştir. Hapisane işkenceleriyle adını duyurmasına ek olarak ölüm oranlarıyla da kendinden söz ettirmiştir. Mahkûmlara saatlerce dayak atılması, tavana asılmaları ve tecavüze uğramaları burada yapılanların üst noktada olduğunu gösterir örneklerdir. Bu cezaevinde

³⁹ Cihat Gökdemir, vd. *Mısır Tora/ Akrep Cezaevi Raporu*, İnsan Hakları ve Adalet Hareketi Derneği (İHAK), İstanbul, 2017, s. 38.

⁴⁰ Kadriye Sınmaz, Muhammed Said, *Mısır’da İnsan Hakları ve Tora/Akrep Hapishanesi*, İnsanî ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER), Araştırma 58, İstanbul, Mart, 2018, s. 3

⁴¹ Cihat Gökdemir, Gülden Sönmez, Ahmet Zeki Olaş, Ahmet Zeki Kızılay, Muhammed Said Besimoğlu, Mustafa Yavuztürk, *a. g. e.*, s. 8.

ülkedeki son askerî darbeden sonra yaklaşık 200 kadar kişi hayatını kaybetmiştir.⁴² Vücuda elektrik verme, dayak ve küfür burası için basit işkencelerdendir. Yapılanlara dair dışarıya bilgi sızdırılmasına karşın mahpusların yakınlarını taciz ve ölümlerle tehdit etme, mahkûmların sessiz kalmasını zorunlu kılmaktadır. Tutukluların fiziksel şartları ve sağlıkları burada hiçe sayılmaktadır. Örneğin gözlük kullananların gözlükleri alınır ya da hasta olanların ilaçları verilmeyerek mahkûmlar ölüme terk edilmiş gibidir. Bu cezaeviyle ilgili hazırlanan rapordan okunduğuna göre tutuklular beton üzerinde uyumakta, hücrelerde böcekler bulunmakta ve en önemlisi duş ihtiyaçlarını şişeler yoluyla yapmaktadırlar.

1. 5. 3. Şaydnâyâ Askerî Hapishanesi ve Tedmur Cezaevi

Suriye'nin başkenti Şam'daki Şaydnâyâ Askerî Hapishanesi, Esad rejiminin işkence merkezlerinin başında gelmektedir. Konumu ile ilgili, "*Şaydnâyâ Askerî Hapishanesi Şam'ın yaklaşık 30 km. kuzeyinde bulunmakta ve hapishane Savunma Bakanlığı'nın yetkisi altında ve askerî polis tarafından işletilmekte.*"⁴³ olduğu yazmaktadır. Burası çok sayıda insanın tutulmasına ek olarak gerçekleştirilen idamlarla bir insan mezbahası gibidir. Tutuklanan kişiler statülerine göre farklı yerlere konulmaktadır. "*Kırmızı binaya 2011 krizinin başlamasından bu güne tutuklanan siviller, beyaz binaya Suriye ordusundan tutuklanan subay ve askerler konulmaktadır.*"⁴⁴ Hapishanede sivillerin ayrı, siyasî ve askerî birimden suçluların ayrı yerlerde tutulması bu yerin profesyonel bir şekilde işlediğini göstermektedir. Burada, "*Kurbanlar asılmadan önce Şam'ın el-Ğâbûn semtinde bulunan Askerî Saha Mahkemesi'nde bir ila üç dakika süren yargılamalarda ölüme mahkûm edilmektedir.*"⁴⁵ Yargılamanın ve mahkûmun kendini savunmasının sadece adının oluşu, idam cezasının bile keyfî verilmesi mahkûmların canlarının hiçe sayıldığını göstermektedir. İdam işleminin suçlulara dakika kadar kısa sürede verilmesi, gardiyanların ölümü eğlence olarak gördüklerini düşündürmektedir. Ölenlerin cesetleri ise birer eşya gibi kamyonlarla toplu mezarlara gömülmektedir. Burada da aç bırakma, hakaret ve dayak yaygın işkence yöntemlerindedir. Ölüm merkezi olan Şaydnâyâ Hapishanesinde sistemsiz hâle getirilen idamlar sonrası ölümler kalp krizi gibi hastalıklar şeklinde kayıt altına alınmaktadır. Fiziksel şiddetin had safhada olduğu bu hapishanede psikolojik şiddet de son derece acımasızdır. Buna örnek olarak bir mahkûmun; "*Gardiyan herkesin kıyafetlerini çıkarmasını ve tuvalete gitmesini isterdi. Biz banyoya giderken genç*

⁴² Bk: Kadriye Sınmaz, Muhammed Said, *a. g. e.*, s. 2, 4.

⁴³ Munazzamatu'l-'Afvi'd-Devliyye, *el-Musellaḥu'l-Beşeriyyu 'Ameliyyâtu'ş-Şenki'l-Cemâ'iyye ve'l-İbâdeti'l-Mumenhece fî Sicni Şaydnâyâ bi Suriyâ*, Londra, 2017, s. 15.

⁴⁴ Munazzamatu'l-'Afvi'd-Devliyye, *a. g. e.*, s. 6.

⁴⁵ Munazzamatu'l-'Afvi'd-Devliyye, *a. g. e.*, s. 6.

*birini seçer, gözü kapalı kapıya dönük durmasını isterlerdi. Başka büyük bir mahkûmdan tecavüz etmesini isterlerdi. Kimse bunun kendilerine olduğunu kabul etmezdi ama çok sık olurdu.”*⁴⁶ itirafları verilebilir. Suriye hükûmetinin çok sayıda insanı işkenceye tabi tuttuğu ve canına kıydığı bu hapisane, Uluslararası Af Örgütü’nün araştırmasına girmiş, hatta avlusundaki ceset görüntüleri medyada yayınlanmıştır.

Suriye sınırlarında bulunan ünlü işkence merkezlerinden biri de Tedmur Hapishanesidir. Bu hapisane hakkında tarih atılarak yazılan bir yazıda, *“Giren kaybolur, çıkan doğar.”*⁴⁷ denilmektedir. Yedi avluya sahip olan Tedmur Hapishanesi mahkûmlara yapılan insanlık dışı muamelelerden dolayı küçük cehenneme benzetilebilir. Yatağın bulunmadığı hapisanede mahkûmların yerde yattığı ve *“Tavanda şerrâke denilen bir açıklığın bulunduğu.”*⁴⁸ bilgisi bir çalışmada geçmektedir. Tavanda bırakılan bu küçük açıklık gardiyanların hapisane içerisini gözetlemesi amaçlıdır. Bu hapisanedeki işkencelere şahit olan biri; *“Tutuklulara Tedmur hapishanesinden çıkacağını, ancak önce onlara bir gaz vereceklerini söylüyorlar. Bu gaz ile kaç kişi yok edilebilir, şiddetini ölçmek için deniyorlar. Bu şekilde binlerce insanı Tedmur’da yok ettiler.”*⁴⁹ ifadesini kullanmıştır. Bu cümleler Suriye’nin Tedmur şehrindeki hapisanede tutukluların denek gibi kullanıldıklarına bir örnektir.

İşkence merkezlerinde mahkûmların hayatta kalma çabası savaşmayı reddedenin sonucunu canıyla ödediği bir savaştır. Yukarıda bazı özellikleri verilen hapisaneler ve daha nicelerinde işkencelerle yapılmak istenen şey itaatkâr bedenler oluşturmaktır. Yapılanlara direnenlerin sonu ya ölüm ya da aldıkları darbeler nedeniyle ağır psikolojik ve bedensel yaralar olmuştur. Ortadoğu coğrafyasında yaşanan baskı rejimlerinin yardımcısı işkence merkezlerine sayısız insan hapsedilmiştir. Farklı farklı ülkelerde insanların ve toplumların maruz bırakıldığı işkenceler, acı olmakla beraber çarpıcı gerçeklerdir. Neredeyse her Arap ülkesinde benzer durumların yaşanması coğrafyanın siyasetiyle alakalıdır.

⁴⁶ Munazzamatu'l-Afvi'd-Devliyye, *a. g. e.*, s. 7.

⁴⁷ el-Berrâu's-Serrâc, “Min Tedmûr ilâ Hârfârd Rihletu Secîni 'Adîmi'r-Ra'yi”, *Cerîdetu'n-Nûr*, Atlântâ, 2011, s. 80.

⁴⁸ Abdolgader Mohamed Ali, *a. g. e.*, s. 16.

⁴⁹ Tülay Gökçimen, *Haykırış*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2015, s. 17.

İKİNCİ BÖLÜM

2. CEZAEVLERİNİN OLUŞUMUNDA ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER

2.1. Ortadoğu'nun Dönüşümü

Ortadoğu toprakları bulunduğu konum ve sahip olduğu enerji kaynağı petrol sebebiyle asırlar öncesinden bile başka devletlerin ilgisini çekmiştir. Uzun yıllar bölgede hüküm süren Osmanlı Devleti'nin gücü zayıfladığında bu coğrafya büyük devletlerin hedef noktası hâline gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonunda sömürge anlayışı doğmuş ve mandacı devletler şark toprakları üzerinde hak sahibi olma yarışına girerek bu toprakları aralarında paylaşmışlardır. Paylaşım *“Suriye'nin Akka'dan itibaren kuzeye doğru bütün kıyı bölgesi Beyrut dâhil Fransa'nın, Bağdat, Basra arasındaki Dicle ve Fırat bölgesi de İngiltere'nin olacağı.”*⁵⁰ kayıtlara geçmiştir. Buradan da anlaşıldığı üzere yapılan antlaşmalarla Ortadoğu güçlü devletler arasında böl, yönet stratejisi dâhilinde paylaşılmış ve sonrasında yeni düzen için harekete geçilmiştir. Bölge Sykes Picot Antlaşmasıyla İngiltere ve Fransa arasında paylaşılırken kurulan Arap devletler de bu ülkelerin denetimine bırakılmıştır. Avrupa devletlerinin doğu topraklarını ele geçirme arzuları şark insanının düzenini ve huzurunu bozmuştur. Sonrasında yaşanan İkinci Dünya Savaşı dünya üzerinde dengeleri yine değiştirmiş ve “sömürge” kavramı ortadan kalkmıştır. Böylelikle Ortadoğu ülkeleri yabancı devletlerin sömürgesinden çıkmış ve bağımsızlıklarını kazanmaya başlamışlardır. Ancak kurulan ülkelerin yönetim sistemleri bu kez de otoriter yapıda seyretmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşen bir olay ise tek başına Arap ülkelerinin huzurunu bozmaya yetmiştir. Bu olay Birleşmiş Milletler'in onayıyla İsrail Devleti'nin 1948'de kurulmasıdır. Buna tepki gösteren diğer Arap ülkeleri İsrail'e savaş ilan ettiyse de sonuç Filistin topraklarının işgali ve İsrail'in bölgeyi ele geçirmesi olmuştur. İsrail'in kuruluşu ve ardından izlediği strateji Arap ülkeleri arasında gerginliği tırmandırmıştır. Bunu *“Ortadoğu gelişmelerinin başlangıç ve ağırlık noktasını 1948 yılında İsrail'in kuruluşu teşkil etmektedir. İsrail Devleti'nin kuruluşuna karşı Arap dünyasının tepkileri ve peş peşe*

⁵⁰ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995*, C. 1-2, Akım Yayınları, İstanbul, 2004, s. 69.

yaptığı hatalar Ortadoğu'da buhranların, krizlerin günümüze kadar uzanmasına sebep olmuştur.”⁵¹ cümleleri doğrulamaktadır. İsrail Devleti'nin kurulması Arap ülkelerinde milliyetçilik düşüncesini canlandırmıştır. Sonuç olarak 20. yy.'da güçlü devletlerin Ortadoğu'da sömürge sahibi olma isteği günümüze değin süren kargaşaların başlangıcı olarak görülebilir. Şark topraklarında başlayan sorunlar evrilerek devam etmiş ve sancısı hâlâ sürmektedir.

2.2. Din ve Siyasî İdeolojiler

İnanç kavramı insanoğlunun var olmasıyla ortaya çıkmış ve fitratında olan bir kavramdır. Sosyal bir varlık olan insan, manevî yaşantısını dinî inanç çerçevesinde yaşayarak bu inancın gerekleriyle ruhsal doyuma ulaşmaktadır. Ortadoğu üç semavî dinin doğuş yeridir ve asırlar öncesinden farklı dinlere ev sahipliği yapmış, hâlâ da yapmaya devam etmektedir. İslâmiyet'in merkezi Mekke bu topraklarda yer almakta, İsrail'in dini Yahudilik ve diğer bir din olan Hristiyanlık da bu sınırlar içerisinde bulunmaktadır. Coğrafyanın geneline yayılan dinî inanış İslâmiyet olsa da, farklı mezhepler ve görüş farklılıkları bölgede yaşanmaktadır. Genel bir ifadeyle, “*Arapların yaklaşık yüzde yetmişî Sünnî mezhebine diğerleri ise Alevilik, (Nusayrî) İsmâiliye ve Şii mezhebine mensuptur.*”⁵² denilmektedir. Selefilik, Şiilik ve Sünnîlik yaygın olan mezheplerken Vahhâbilik Arabistan'da çoğunluktadır. Tek bir mezhebin bile birkaç kola ayrıldığı yerler vardır. Suriye bunlardan birisidir ve bölgede var olan Nusayrîlik kollara ayrılmış durumdadır. Bu çeşitlilik görüş farklılığından olabileceği gibi bölünmelerden de olabilir. Öyle ki “*Lazkiye'de yoğunlaşan Nusayrî (Suriye alevileri) kendi içinde Şemsiye, Kameriye ve Mürşidiye diye dinsel anlamda ve Haddadin, Kayyatın Kalbiye ve Matavira olarak bilinen kabile anlamında bölünmeler*”⁵³ ile farklı kollara ayrılmıştır. Doğu topraklarında dinsel ve mezhepsel çeşitlilik inanç zenginliğini oluşturmasının yanı sıra kültürel çatışmalara neden olmuş ve ayrışmaları hızlandırmıştır. Fikir birliğinin olmadığı yerde bölünme kolaydır düşüncesiyle bölgede toprak sahibi olmak isteyen büyük devletler istediklerini elde etmek amaçlı yıllar yılı bu dinsel çeşitliliği de kullanarak toplumsal çözülmeye neden olmaktan geri durmamışlardır. “*Batılı emperyalist güçler Ortadoğu'nun zenginliklerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilmek için Ortadoğu'da dinî ve etnik yapıyı göz önünde bulundurmuşlardır. Gerek içten gerekse dıştan yapılan bilinçli tahrikler ve propagandalar*

⁵¹ Fahir Armaoğlu, *a. g. e.*, s. 247.

⁵² Salih Akdemir, *Suriye'deki Etnik ve Dinî Yapının Siyasî Yapının Oluşmasındaki Yeri*, Avrasya Dosyası, C. 6, Sayı: 1, 2000, s. 202.

⁵³ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, MKM Yayınları, Bursa, 2012, s. 143.

*bugün Suriye’de olduğu gibi dinî ve etnik grupların birbirlerine karşı düşmanca tavır içinde kalmalarına yol açmaktadır.”*⁵⁴ O hâlde Suriye’de çıkan iç savaşta dış mihrakların da etkisinin olduğu söylenebilmektedir. Emperyalist güçler şark topraklarındaki kargaşadan her seferinde yararlanmaya çalışmış, çıkan çatışmaları desteklemiş ve bizzat askerî darbelerin ülkelerde yaşanmasına neden olarak içişlerine dâhil olmuşlardır. Bununla ilgili olarak Suriye örnek verilebilir. “CIA tarafından desteklenen General Hüsnî ez-Za’îm’in (1897-1949) 30 Mart 1949 tarihindeki gerçekleştirmiş olduğu darbe Suriye’deki askerî darbelerdendir.”⁵⁵ Buradan Hüsnî ez-Za’îm’in yönetimiyle ve Amerika Birleşik Devletleri’nin yardımıyla darbenin gerçekleştirildiği yorumu yapılabilmektedir. Ardından İngilizlerin desteğiyle yapılan başka bir askerî darbeyle Hüsnî ez-Za’îm’in iktidarına son verilmiştir. Suriye’nin siyasî geçmişine bakıldığında sömürgeci çiktikten sonra ülke siyasetinin Alevî ve Sünnî mezhepleri arasında askerî darbelerle ve ordunun eliyle yönetildiği görülmektedir. Dinî ve mezhepsel taraftarlık, hem halk nezdinde hem de yönetim tabakasında sosyal devlet olma anlayışının önünde tutulduğundan yol açtıkları sorunlar da büyük olabilmektedir. Örneğin; “*Umman, Kuveyt ve Yemen’de iktidar aynı zamanda belli bir kabile tabanına dayanırken, Suriye’de Nusayrîlik’in, Lübnan’da Sünnîlik ve Şîliğin yanı sıra Mârûnilik ve Dürziliğin rolü büyüktür.*”⁵⁶ Bu çeşitlilik ya da sağ, sol görüş farklılıkları bir ülkede ya da ülkelerin birbirleriyle anlaşamamasında ve çatışmaların yaşanmasında önemli bir etkidir.

Siyasî ideolojilerin farklı olması gruplaşmaların ve taraflar arasında çıkan sorunların diğer bir nedenidir. Toplumda partizanlık ya da siyasete yönelen kişilerin aşırı partililik yapması ve karşıt görüşlere verilen sert tepkiler devletin bütünleşmesini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durum baskın karakterli muhaliflerin yönetimde ya da halk üzerinde rahatsız edici müdahalelerini beraberinde getirmiştir. Burada söz konusu olan aşırıya kaçarak toplumun mevcut düzenini bozucu faaliyetlerde bulunmaktır. Ülkelerde mezheplere ve ideolojilere aşırı bağlılık birlikten fazla çatışmayı doğurabilmektedir. Toplumsal bütünleşmeden yoksunluk, şark insanının üzerinde nüfuz sahibi olmak isteyen kişilerin çıkarımadır. Zira birliğin olmadığı yerde denetim ve kontrol altında tutulmak kaçınılmazdır, bu da gerginliklerin ve çekişmelerin ana nedenidir.

⁵⁴ Salih Akdemir, *a. g. e.*, s. 209.

⁵⁵ Salih Akdemir, *a. g. e.*, s. 217.

⁵⁶ Erol Kurubaş, “Arap Dünyasında Otoriter Rejimler ve Devrim Dalgası: Değişim Mümkün Mü”, *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011/1, s. 109.

2.3. Petrol

Petrol önemli doğal kaynakların başında gelmektedir. Dünya geneline bakıldığında petrol rezervinin çoğunluğunun ve doğalgazın önemli miktarının Ortadoğu topraklarında bulunduğu görülecektir. Siyah altın olarak bilinen petrolün çıkarımı, işlenmesi ve tüketimi dünyayı ilgilendiren bir olaydır. Petrolün kullanım alanının her geçen gün çeşitlenmesi zengin ve güçlü devletlerin ham maddeye ulaşma arzularını körüklemektedir. Güçlü ülkeler de geçmişten itibaren bu kaynağa ulaşmak için büyük çaba sarf etmişlerdir. Bu ülkelerden biri İngiltere'dir. Birinci Dünya Savaşı sonunda sanayileşmenin de artmasına bağlı olarak İngiltere Dışişleri Bakanın söylediği şu sözler bu konuda önemlidir. *“1918 yılında İngiltere Dışişleri Bakanı Ortadoğu'daki petrolü değerlendirirken şöyle demektedir; petrolü hangi sistemle elde edeceğimiz konusu beni hiç ilgilendirmiyor. Tamamen emin olduğum tek gerçek bu petrole mutlaka ihtiyacımız olduğudur.”*⁵⁷ İngiltere örneğinde olduğu gibi Ortadoğu coğrafyasına sahip olunmak istenmesinin ilk nedeni olarak petrol kaynağı söylenebilir. Gelişmiş ülkelerde petrol kaynağı bakımından tüketimin üretimden kat kat fazla olması dışa bağımlılıklarını kaçınılmaz kılmaktadır. *“İngiltere ve Norveç dışında ciddi bir enerji kaynağına sahip olmayan Avrupa ülkeleri petrol gereksinimleri açısından yüzde elli oranında bu bölgeye bağımlıdır.”*⁵⁸ Petrolün sadece yakıt olarak tüketilmemesi aksine neredeyse her alanda kullanımının artması dışa bağımlılığı da etkilemektedir. Bu yüzden ki petrol rezervinin zengin olduğu topraklar devletlerin siyah altına ulaşma plânlarını etkilemektedir. Ülkelerin çıkarları doğrultusunda plânlar yapması ise Ortadoğu topraklarının aleyhinedir. Bunun bir örneği Irak'tır. *“1980'lerin başından itibaren Irak'ı silahlandırma programlarına destek veren batılı ülkeler, bu ülkenin petrol gelirlerinin önemli bir kısmını aldıkları gibi ülkeyi yaklaşık yüz milyar dolar borçlu hâle getirmeyi de başarmışlardır.”*⁵⁹ Irak'ın borçlanmasına neden olunması gibi, batılı ülkeler girdikleri bölgede şark insanı adına kâr götürmek yerine sömürü yoluyla bölgeyi fakirleştirmişlerdir. Emperyalist devletlerin doğu topraklarının iç işlerine karışması, buralarda destek oldukları darbeler, iç savaşlar ve borçlanmaların bitmemesinin başlıca nedenidir. Batılı ülkelerin girdikleri bölgenin kültürünü asimile ederek ve kendi kültürlerini aşılıyarak bu topraklarda kalıcı olmak başlıca hedefleridir. Uzun yıllar Fransız sömürgesinde kalan Cezayir'de günümüzde de nüfusun çoğunluğunun Fransızca konuşması ve okullarda eğitimin Fransızca olması buna örnek olarak verilebilir.

⁵⁷ Tayyar Arı, Veysel Ayhan, *İmparatorluk Yolu: Petrol Savaşlarının Odağında Ortadoğu*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2006, s. 140.

⁵⁸ Tayyar Arı, *a. g. e.*, s. 375.

⁵⁹ Tayyar Arı, Veysel Ayhan, *a. g. e.*, s. 340.

Bölge coğrafyasının sahip olduğu kaynaklar ülkeler arası ilişkilere yön verirken, bölgenin kendi içerisinde yaşadığı sorunlar dünya devletleriyle politikasını olumsuz etkileyebilir. Buna göre, “*Arap ülkelerinin petrol ve Filistin sorunu arasında 1940’larda kurduğu ilişki bölgede batı karşıtı muhalefetin iktidara gelmesi ile birlikte petrolün siyasal amaçlar için kullanılması stratejisinin temelini oluşturmaktadır.*”⁶⁰ Netice itibariyle petrole bağımlılık devam ettiği müddetçe global güçlerin ellerini şark topraklarından çekmeyecekleri ve şekillenen siyasette bu siyah altını çıkarlarınca kullanacakları muhakkaktır. Farklı dönemlerde yaşanan petrol krizleri ve bunların neticesinde ülkelerin izlediği siyaset bunun açıklayıcısıdır.

2.4. Jeopolitik Konum

Coğrafi sınırlar açısından Ortadoğu Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarını birleştirici bir bölgede yer almaktadır. Coğrafi konumuyla ilgili olarak, “*Ortadoğu kuzeyde Türkiye ve İran’dan başlayıp doğuda Umman’a güneyde Yemen’e batıda ise Mısır’a kadar uzanan,*”⁶¹ millet olarak üç farklı halka kucak açan ve dinsel anlamda genel olarak Müslümanlığın yaşandığı bir bölgedir tanımlaması yapılabilir. Ülkelerin geçiş güzergâhında bulunması, kara, deniz ve hava ulaşımının işlek olması geçmişten itibaren ekonomik açıdan önem arz etmektedir. Alan olarak oldukça geniş, millet olarak zengin ve üç semavî dinin yaşandığı bu coğrafya her anlamda farklılıkları barındırmasıyla değerlidir.

Şark toprakları için Ortadoğu ifadesinin Amerikalı biri tarafından kullanıldığı tahmin edilmektedir; “*Bir kavram olarak Ortadoğu, ilk kez Amerikalı amiral olan ve aynı zamanda jeopolitik çalışmalar yürüten Alfred Thayer Mahan (1840-1914) tarafından 1902’de kullanılmıştır.*”⁶² Komşu olduğu ülkeleri özellikle boğazlar gibi ulaşım konusunda ekonomik anlamda büyük oranda etkileyen bu coğrafya tarih boyunca değerini korumuştur. Farklı ülkelerle sınır olan Ortadoğu’nun konumu ulaşım ağını da etkilemektedir. Bu yüzden ABD gibi ülkelerin nazarla baktığı bu toprakların elde edilmek istenmesinde ulaşım ağını kontrol etme amacı da vardır.

Ortadoğu sorunlarının patlak vermesi Birinci Dünya Savaşı sonundadır. Bu yüzden olacak ki bölge son yüzyılda adından gerek sosyal gerekse uluslararası arenada sorunlar hatta

⁶⁰ Tayyar Arı, Veysel Ayhan, *a. g. e.*, s. 177.

⁶¹ Tayyar Arı, *a. g. e.*, s. 31.

⁶² Erdem Özlük, “Orta Doğu İstisnacılığı: Sömürünün Yeni Keşif Yolu”, *Akademik Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C. 2, Sayı: 1, İstanbul, 2007, s. 144.

savaşlarla bahsettirmiş ve bu yönüyle zihinlere kazınmıştır. Bir bölgenin tanımlanmasında din, ırk vb. gibi unsurlar geçerliyken bu bölgede hepsi iç içedir. Bu yüzden Ortadoğu toprakları siyasî geçmişiyle adından bahsettirmekte ve Ortadoğu denilince Arap halkının yaşadığı ülkeler akla gelmektedir.

2.5. Askerî Darbeler

Bir ülkede silahlı kuvvetlerin ülke yönetimine el koyması askerî darbe olarak tanımlanmaktadır. Şark topraklarının siyasî tarihi askerî darbelerle doludur. Ordunun siyasete müdahalesi olan askerî darbeler, örnek olarak Irak, Suriye ve Mısır'da 1930'lu yıllar ile 1950'lili yıllar arasında şu şekildedir. *"Irak'ta yedi (1936-1941) Suriye'de dört (1949-1952) ve Mısır'da iki (1881-1952) askerî darbe yapılmıştır."*⁶³ Arap ülkelerinin darbe yönetimleriyle bu tarihlerde tanışmış olması yüksek olasılıktır. Sonrasında da askerî darbe yönetimleri Mısır'da 2013 yılında olduğu gibi yakın tarihimizde bile yaşanmıştır. Üç Arap devletiyle sınırlı kalmayan ordunun siyasete müdahalesi ya da silah gücü yönetimleri, Yemen, Libya, Cezayir ve Umman gibi diğer Arap ülkelerinde de yaşanmıştır. Darbelerin farklı ülkelerde, farklı tarihlerde bu denli sık yaşanmasına iç sorunlar neden olmakla beraber dış mihrakların da etkisi büyüktür. Ülkelerde silah gücüyle iktidara gelme, diktatör rejimlerini doğurmuştur. Durumun böyle olması iktidara gelen kişinin yönetimde uzun süre kalmasını da beraberinde getirmiştir. Askerî darbeler muhalefeti susturmak üzerine kurulan rejimlerdir. Darbe hükümetlerinin değişmesiyle anayasada ya da ülke yönetiminin işleyişinde yapılan değişiklikler bu yüzdendir. Yani iktidara gelen kişi yasal yollarla durumu meşru göstermektedir. Sonrasında yapılan iş ise varsa karşıt görüşlü partinin sindirilmesi ya da halktan ses çıkacak olursa bu sesin susturulmaya çalışılmasıdır. Bunları yaparken silah gücünden ya da farklı yaptırımlardan yararlanılmaktadır. Demokrasi kavramının olmadığı diktatör yapılarda ülke yönetiminin hanedanlığa çevrildiği dönemler yaşanmıştır. Örneğin Suriye'yi bir dönem yöneten Hafız Esad (1930-2000) oğlu Beşşar'ı (d. 1965-) ülkenin başına geçirmek için türlü uğraşlar vermiştir. Aslında tıp eğitimi alan Beşşar babasının isteğiyle siyasete yönelmiştir. Hafız Esad'ın ölümünün hemen ardından Baas Partisi'nin onayıyla Cumhurbaşkanı aday olarak gösterilmiş ve böylelikle devletin başına geçmiştir. Anayasada yapılan devlet başkanı olma yaşının kırktan, o sırada Beşşar'ın yaşı olan

⁶³ Macid Hadduri, Çev: Tuncer Karamustafaoğlu, "Ortadoğu Politikasında Ordunun Rolü", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 22, Sayı: 1, Ankara, 1966, s. 48.

otuz dörde çekilmesi yapılan bu durumu yasal göstermiştir. Ülkeyi babasından devralan Beşşar'ın hükûmeti yirmi bir yıldır hâlâ ayaktadır.

Arap dünyası için hükûmeti askerî darbelerle ele geçirmek bir dönem sistemleşmiş gibidir. Tek kişinin iktidarı olan darbe yönetimleri halkın çaresiz kalmasına neden olmuştur. Darbe yönetimlerinin seçimlere müdahalesi de yaşanan diğer bir durumdur. Buna örnek olarak, Mısır verilebilir: Mısır'da *“1980 yılında yapılan parlamento seçimlerinde muhalif gruplar dörtte bir oranında üye sayısına ulaşmıştır. Mübarek yönetimi bu durumdan rahatsız olmuş ve 1990 yılı seçimlerine müdahale etmiştir. 1995 ve 2000’li yıllarda yapılan seçimlerde meclisin neredeyse tamamına yakını Mübarek yanlısı ulusal demokratik parti milletvekillerinden oluşmuştur.”*⁶⁴ Buradan antidemokratik yönetim anlayışının olduğu ülkelerde seçimlerin göstermelik yapıldığı ve yönetimde halkın değil de baskının gücünün hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Buna diğer bir örnek olarak Lübnan ve Irak verilebilir: *“Lübnan ve Irak’ta rakip siyasî partiler arasındaki amansız çekişmeyi tehlikeli gören devlet başkanları orduyu düzeni koruması için müdahaleye bizzat davet etmişlerdir.”*⁶⁵ Silah gücüyle huzur ortamının oluşturulmaya çalışılması ironiktir. Tüm bunlar zamanla şark insanının yaşamını zorlaştırmış ve kısıtlamıştır. Halkın bastırılmaya çalışılması halk hareketlerinin patlak vermesine yol açmıştır. 2011’de başlayan Arap Baharı olarak anılan hareketler tüm dünyaya sesini duyurmuştur. Demokrasi, özgürlük ve bağımsızlık çığlıkları, demokratik bir yaşam arzusuyla atılmıştır.

2.6. Tunus’tan Ortadoğu’ya Devrim Ateşi

Demokrasiden yoksun şark toprakları yıllarca gerek iç sorunların yaşandığı gerek dış etkenlerin neden olduğu, sonuç olarak her halükârda gerginliklerin odak noktası olmuştur. Emperyalist güçlerin işgal ettikleri yerlerde asimile edici faaliyetlerde bulunmaları belli bir süreden sonra şark insanında bağımsızlık fikrinin oluşmasına yol açmıştır. Bu fikir protestolar ve eylemlerle dile getirilmiştir. Ortadoğu’da iki binli yıllarda diktatör rejimlerin yıkılmaya başlama süreci halk hareketleriyle başlamıştır. Sonradan Arap Baharı adını alacak olan bu olayların yaşanması kolay olmamıştır. Olayların patlak verme nedeni halkın her alanda kısıtlanması ve yönetimden memnuniyetsizliğidir. İnsanî değerlerin verilmesini isteyen halk,

⁶⁴ Recep Çinkılıç, “Arap Baharı İle Modern Arap Romanı Arasındaki Etkileşim Üzerine Bir Değerlendirme: Mısır Örneği”, *Filoloji Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2019/Haziran, s. 57.

⁶⁵ Macid Hadduri, *a. g. e.*, s. 35.

“2011 yılı Ocak ayında, Arap sokaklarında demokrasi, özgürlük ve adalet sloganlarıyla meydanları doldurarak diktatörlerin gitmesine yönelik isyan dalgası başlatmıştır.”⁶⁶ Bu isyan dalgaları her ülkede aynı anda ya da aynı şekilde değil farklı zamanlarda ve adeta ülkelerin birbirlerinden destek almasıyla gerçekleşmiştir. Halk hareketlerinin başlangıç noktası Tunus olmuştur. Tunuslu üniversite öğrencisi bir gencin kendisine yapılan haksızlık karşısında tek kişilik isyanı, Arap Baharını başlatan olaydır. Bununla ilgili, “*Arap ateşini tutuşturan alev Tunus’un Sidi Bou Zid şehrinde meyve ve sebze sattığı tezgâha görünürde belediye ruhsatı olmadığı gerekçesiyle yerel yönetim tarafından el konulan Muhammed el-Bû‘azî’nin (1984-2011) kendisini yakması olayıdır.*”⁶⁷ denilmiştir. Bu olay sonucu Tunus’ta 23 yıllık Zeyne’l-Âbidîn (1936- 2019) devri kapanmıştır. Bir gencin hayatına mal olan kendini yakma girişimi aynı iktidar baskısını yaşayan diğer Arap ülkelerindeki halkı da teşvik edici olmuştur. Kısa süre sonra özgürlük ateşi “ ‘Özgür Mısır istiyoruz’ sloganı altında.”⁶⁸ Mısır’a sıçramıştır. Daha sonra “*Bingazi’de 15 Şubat’ta avukat ve rejim karşıtı Fetih Terbil’in (d. 1972-) tutuklanması Libya Devrimi’nin ateşini yakmıştır.*”⁶⁹ Ardından Suriye, Yemen ve diğer ülkelerde de farklı nedenlerle halk tepkisi patlak vermiştir. O hâlde Tunuslu Muhammed el-Bû‘azî Arap Baharı’nın sembolüdür denebilir. Hâlihazırdaki yönetimler çıkan isyanları bastırmak için tüm olaylarda ve geçen zamanda güç kullanmaktan kaçınmamıştır. Zorbalığın özgürlük çılgınlıklarına engel olmaya çalışması halkın başlattığı özgürlük arayışında haklı olduklarının kanıtıdır. Kuşkusuz Arap halkının isteği demokratik yönetim ve özgürce yaşamaktır. Arap dünyasındaki gerçekleşen tüm olaylar aslında halk ve devlet arasındaki uçurumun kaldırılmak istenmesi ve kalıcı değişim arzusuyla gerçekleştirilmiştir. Uzun yıllar diktatör rejimlerle yönetilen Arap halkları, Tunus’ta başlayan devrim kıvılcımıyla zincirlerini kırmaya başlamıştır. Gerçekleşen olaylarda can ve mal kaybı olsa da halkın öz güveninin yerine geldiğini söylemek mümkündür. Tunus’ta başarıya ulaşan tek kişilik isyan girişimi bağımsızlık uğruna gerekirse candan geçileceğinin örneğidir. İnsanî haklarda özgürlük mitinglerinin, protestoların ve eylemlerin sonucu ise ülkeden ülkeye farklılık göstermiştir. Şöyle ki, “*Yolsuzluk, yüksek gıda fiyatlarına karşı başlayan barışçıl gösteriler, Suudi Arabistan ve Umman’da politika değişiklikleri, Ürdün, Fas ve Bahreyn’de hükümet değişiklikleri ve Tunus, Mısır, Libya, Yemen ve Suriye’de ise rejim değişiklikleri şeklinde gelişmiştir.*”⁷⁰ Görüldüğü gibi refaha kavuşma çabaları büyük oranda

⁶⁶ Erdem Demirtaş, *Ortadoğu’da Devlet ve İktidar Otoriter Rejimler Üzerine Bir İnceleme*, Metis Yayınları, İstanbul, 2013, s. 106.

⁶⁷ A. Fawaz Gerges, *a. g. e.*, s. 31.

⁶⁸ Veysel Ayhan, *a. g. e.*, s. 97.

⁶⁹ Veysel Ayhan, *a. g. e.*, s. 162.

⁷⁰ A. Fawaz Gerges, *a. g. e.*, s. 71.

amacına ulaşamamış olsa da halkın üzerindeki baskıyı azaltıcı nitelikte değişimler yaşanmıştır ancak asıl hedefe ulaşma süreci hâlâ devam etmektedir.

Tüm bu olaylar tek bir nedene bağlı olmadığı gibi Ortadoğu'da yeni dünyanın kapısını aralayan Arap Baharı sürecinin köklü değişiklikler getirmesi de zamana bağlıdır. Eşitlik, zulümden kurtuluş ve ekonomik refah arzularıyla ortak dünya görüşü, yıllarca hüküm süren tek adam anlayışına karşı çıkarken yoksulluk, işsizlik gibi toplumsal sorunları da beraberinde getirmiştir. Rejime başkaldırı eylemleri, ülkeleri günümüze değin süren ağır iç sorunlara ve Suriye'de olduğu gibi iç savaşın içine itmiştir. Ülkeler nezdinde hiçbir şeyin eski şeklinde kalmadığı devrim hareketlerinde Kaddafi ve Mübarek örneklerinde olduğu gibi diktatörler tahtlarını kaybetmiştir. Bu ve benzeri iktidarlığını kaybeden otoriter liderler devrik lider olarak anılmışlardır. Bununla beraber istenilen demokratik rejim anlayışının sağlandığı söylenemezken iktidarın değişmesinin nedeni askerî darbeler ve yönetimin daha güçlü ellere geçmesidir. Buna kanıt olarak, *“2000 başlarından beri Yemen’de halk yönetimi protesto gösterilerinde bulunmuş, Mısır’da 2005 seçimleri sonrası Mübarek’e karşı on binlerce kişinin katıldığı grevler olmuştur. Fakat bunlar köklü değişimi doğurmamıştır.”*⁷¹ örneği verilebilir.

Arap Baharı adını alan ve demokratik yönetim, adaletli yaşam koşulları ve ekonomik rahatlık arzusuyla gerçekleşen halk hareketleri, iç savaş gibi daha kötü durumlara da neden olmuştur. Bunun örneği Suriye’dir. Suriye’de 2011’de başlayan olaylar savaşa dönmüş, bunun neticesinde Suriye halkı ülkelerini terk ederek başta Türkiye olmak üzere farklı ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır. Bunun nedeni de Suriye’nin bu ülkelere sınırının olmasıdır. Uyanış hareketleri Arap halkları için asıl hedefe ulaşamamış ancak süreç dünyayı ilgilendiren boyutta sonuçlar doğurmuştur. Askerî yönetimler, ülkelerin gelişmişlik düzeyini de engellemektedir. Zira bir ülkenin kendi içerisinde çözemediği yönetim alanındaki sorunlar ve güçlü olanın iktidara gelme isteği uğruna yaptıkları, o ülkenin gelişmesi adına yapılabilecek plânlarını engellemektedir.

Sonuç olarak zalimin hâkim olduğu baskı yönetimleri sonradan Arap Baharı adı verilen sürecin başlamasına vesîle olmuştur. Bu halk hareketleri baskı rejimlerinin hâkim olduğu coğrafyaya, özgürlük, adalet ve eşitlik gelmesi umuduyla yapılan eylemlerdir. Ülkeler için yeniden doğuşu ve canlanmayı temsil eden bu eylemler kolay gelişmemiş, binlerce kişinin canından olmasına neden olmuş, sayısız kişi hapsedilmiştir. 2011’de başlayan Arap Baharı süreci hâlâ beklenen köklü değişimi sağlayamamıştır.

⁷¹ Erol Kurubaş, *a. g. e* s. 123.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ABDURRAHMÂN MUNİF'İN HAYATI, ESERLERİ VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

3.1. 'Abdurrahmân Munîf'in Hayatı

'Abdurrahmân Munîf 1933 yılında Amman'da doğmuştur. Babası Suudi Arabistanlı, annesi Iraklı olan Munîf, ilkokul ve ortaokulu burada okumuştur. Ailesinin ticaretle meşgul olması sebebiyle küçüklüğünden itibaren farklı yerlere gitmiş ve şark kültürünün içerisinde büyümüştür. Sonrasında eserlerini bu gördüğü, tanıdığı yerlerden ve insanlardan ilham alarak yazmıştır. Doğduğu, büyüdüğü yıllar dünya devletlerinin ve Arap topraklarının çalkantılı yıllarıdır. 1948'de İsrail'in kurulmasıyla çıkan Filistin-İsrail savaşı gibi olaylar aileleri göç etmek durumunda bırakmış, Munîf de ailesiyle birlikte Bağdat'a gitmiştir. Lisenin ardından burada hukuk fakültesinde okumuş ancak "Bağdat Paketi'nin imzalanmasından sonra oradan uzaklaşmış ve Kahire Üniversitesi'nde eğitimini sürdürmüştür."⁷² Gençlik yıllarının siyasî açıdan hareketli bir zamana denk gelmesi ve okuduğu bölümün siyasete uzak olmaması dolayısıyla olacak ki öğrenciliğinde siyasete karışmış ve Baas Partisi'nde⁷³ aktif olması nedeniyle bir eylemciye dönüşmüştür. Üniversite eğitiminin ardından Yugoslavya Belgrad Üniversitesi'nde lisansüstü eğitimi almış ve "Petrol ekonomisi alanında (fiyatlar ve pazarlama)

⁷² Muhammed el-Kaş'amî, *Terhâlu 't-Şâiri'n-Nebîl*, Dâru'l-Kunûzi'l-Edebiyye, Beyrut, 2003, s. 21.

⁷³ Suriye ve Irak'ta 1950'lerden itibaren iktidarda varlığını hissettiren ancak 1960'larda tamamen iktidarı ele geçiren Arap Baas Sosyalist Partisi ikisi de Suriyeli olmakla beraber koyu birer Arap milliyetçisi ve Marksist olan Salah Bitar ve Mişel Eflak'ın öncülüğünde 1943'de kurulmuştur. Baas Arap Milliyetçisi bir parti olarak kurulmuş olup programında Suriye, Irak, Filistin ve Ürdün'ü birleştirmeyi amaçlayan Bereketli Hilal üzerinde bir "Büyük Suriye" projesi bulunmaktaydı. Tayyar Arı, *a. g. e.*, s. 141.

doktora derecesini almıştır.”⁷⁴ Başarılı ve hareketli bir gençlik döneminden sonra iş hayatına atılmıştır.

Munif, üyesi olduğu “*Baas Partisi'nin genel merkezinde bir süre çalışmış, 1963 baharında Baas Irak ve Suriye'de neredeyse aynı anda iktidara geldiğinde Baas darbesinin acımasızlığını eleştirmiştir.*”⁷⁵ Onun bir zamanlar etkin olduğu partiyi eleştirmesi yönetici kesimin hoşuna gitmemiş ve “*1963 yılında Suudî vatandaşlığı iptal edilmiştir.*”⁷⁶

Yazarın yaşadığı dönem ve yetişkin olana dek farklı ülkelerde çeşitli nedenlerle bulunmuş olması onu yetiştirmiş ve kırklı yaşlara geldiğinde yazmaya başlamıştır. Ekonomi alanında uzmanlaşması ve sosyal bir yanının bulunması da edebî kişiliğinin yetkinliğe ulaşmasındaki diğer önemli faktörlerdir. Yazarlığından önce gazete ve dergide çalışmış olması Munif'i yazarlığa hazırlayan başlıca etmen olmuştur.

Şam'da Suriye petrol şirketinde ve Beyrut'ta bir gazetede çalışmasının ardından “*1975 yılında yedi yıl boyunca en-Nıft ve't-Tenmiye dergisinde editörlük yapmış, Bağdat'a gitmiş sonra Şam'a yerleşmek için dönmüştür.*”⁷⁷ Munif'in farklı işlerde çalışması dergi ve gazete vasıtasıyla yazmaya başlamasıyla son bulmuştur. Daha önce çalıştığı alanları bırakarak kendini edebiyata vermiştir. İsmi edebiyat sahasında da duyuran Munif, Filistinli edebiyatçı İbrahim Cabbar (1920- 1994) ile arkadaş olmuş hatta “*Munif'i yazarlık için cesaretlendiren önemli isim o olmuştur.*”⁷⁸ Bu arkadaşlık neticesinde yönünü tamamıyla edebiyata çeviren Munif, eserlerinde realist yaklaşımıyla siyasetten ve ekonomiden bahsederken kurguyla da tecrübelerini dile getirmiştir. Olgunluk döneminde yazarlıkla tanışan Munif, bu konu hakkında; “*Roman sahasına geç girdim. Ben sürekli roman okuyordum ancak bir gün romancı olacağım aklıma gelmezdi.*”⁷⁹ şeklinde ifade de bulunmuştur.

'Abdurrahmân Munif'in eserleri Arap toplumunun tarihi gibidir ve çoğu yapıtı farklı dillere tercüme edilmiştir. Fayşal Derrâc'ın (d. 1942-) deyimiyle, “*Munif'in eserleri geçmişi karanlık dehlizlerinden çıkarmaktadır.*”⁸⁰ Yani onun yazdıkları şark topraklarında yıllarca süren yanlışları eleştirmesinin yanında okuyucusuna gelecek adına yol gösterici nitelikte olmayı başarmış başyapıtlardır.

⁷⁴'Abdurrahmân Munif, *Bejne 'Şekâfe ve's-Siyâse*, el-Mu'essesetu'l-'Arabîyyetu li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, Beyrut, 2007, s. 241.

⁷⁵Sabr Hafez, “An Arabian Master,” *New Left Review*, Sayı: 37, London, 2006, s. 39.

⁷⁶'Abdurrahmân Munif, *el-Kâtîb ve'l-Menfâ*, Dâru't-Tenvîr, Beyrut, 2015, s. 323.

⁷⁷Muhammed el-Kaş'amî, *a. g. e.*, s. 21.

⁷⁸ İlknur Emekli, *'Abdurrahmân Munif Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri en-Nihâyât Adlı Romanının İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2006, s. 21.

⁷⁹'Abdurrahmân Munif, *el-Kâtîb ve'l-Menfâ*, s. 126.

⁸⁰Fayşal Derrâc, *er-Rivâyetu ve Te'vilu't-Târîh*, el-Merkezu's-Şekâfiyyu'l-'Arabîyyu ed-Dâru'l-Beydâ', Beyrut, 2004, s. 253.

Munîf hayatı boyunca yapmış olduğu çalışmalarla çeşitli ödüllere lâyık görülmüştür. Zira “Munîf Mısır Kültür Yüksek Meclisi’nin düzenlediği ilk roman konferansında Arap Roman ödülünü almıştır.”⁸¹ Başarılarıyla Nobel Edebiyat Ödülü’nde de adını duyurmuş ancak ödülü alamamıştır. Nihat Ateş (d. 1969-) Munîf’in bu ödülü alamaması konusunda; “Batı, Doğu’yu kendisine kendi istediği biçimde anlatacak post modern bir yorumcu, doğulu yazar arıyordu ve ilerlemeci, antiemperyalist, gerçekçi Munîf, batının doğuda görmek isteyeceği en son değerler olan bu değerlerin savunucusuydu.”⁸² ifadesini kullanmıştır. Buna binâen Munîf’in Batı güdümlü bir yazar olmaması, aksine batının şark topraklarındaki sömürü ve asimile politikasını eleştirmesi ve fikirlerinin arkasında durması Nobel Ödülü’nü alamamasının nedeni olarak yorumlanmaktadır. Fakat tüm bunların aksine o yazdıklarıyla doğunun yazarı denilebilir. Çünkü eserlerinde anlattığı şark insanı ve Arap toplumlarının sorunlarıdır. Munîf’e Nobel Ödülü’nün verilmemesi hususunda görüş farklılıkları da çıkmıştır. Necîb Maḥfûz’a verilen ödül hakkında; “Necîb Maḥfûz yirminci yüzyılın başlarında Nobel Ödülü’nü almaya hak kazandı. Bunun üzerine birçok Arap eleştirmen bu ödülü Munîf’in alması gerektiğini dile getirmeye çalıştı.”⁸³ yorumu yapılmıştır. Buradan Necîb Maḥfûz’un aldığı Nobel Ödülü’ne, Munîf’i de aday olarak görmek isteyenlerin olduğu çıkarılmaktadır. Bu iki isim adı sık duyulan kişiler olmayı başarmış ve aynı kulvar olan toplumsal içerikli eserleriyle yapıtlarına dönemlerini yansıtarak beğenileri toplamışlardır. Örneğin, Necîb Maḥfûz’un *el-Karnak* adlı romanı Mısır’da Cemâl Abdunnâsır (1918-1970) dönemi askerî darbesi üzerinedir. İki yazarın da toplumlarının başından geçenerlere kayıtsız kalmadığı görülmektedir.

3.2. Edebî Kişiliği ve Üslûbu

Roman kurguya dayalı estetik özelliği olan bir türdür. İnsanı ve insanın yaşadığı toplumu yansıtırken bunu kendine has bir dille yapmaktadır. Roman dilinin bu sanatsal tarzı yazara ait üslûbudur. O halde dil, anlatılmak istenenin romanda yer alma şekline binaen bir araçtır. Kişiden kişiye değişen üslûp ise dilin biçimlendirilmiş ve renklendirilmiş hâlidir denilebilir. “Her yazarın kendine mahsus bir dil kullanış şekli vardır ve buna ‘idiolect’ ya da ‘üslûp’ denmiştir.”⁸⁴ Türü ne olursa olsun kaleme alınan herhangi bir yazıda üslûbun yetkin

⁸¹ Abdurrahmân Munîf, *el-Bâbu’l-Meftûh (Kısa Kısa)*, el-Merkezu’s-Şekâfiyyu’l-Arabiyyu li’n-Neşri ve’t-Tevzi’, Beyrut, 2009, s. 204.

⁸² Nihat Ateş, “Nobel’i Niçin Abdurrahmân Munîf’e Vermediler”, *Gerçek Edebiyat*, Erişim <https://gercekevedebiyat.com/index.php/arsiv/nobeli-nicin-abdurrahman-munif-e-vermediler>, Ekim, 2012. (19.03.2022)

⁸³ İlknur Emekli, *a. g. e.*, s 19.

⁸⁴ Philip Stevick, *Roman Teorisi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s. 189.

olması gerekir. Aksi takdirde okuyucuya hitap etmeyen ya da söylemi eksik olan yazı dönemiyle sınırlı kalmaya mahkûmdur. Kurgusal tür olan romanda da bu durum geçerlidir ve olay ne kadar sağlam olsa da anlatım tarzının bunu desteklemesi şarttır. Günümüzde adından söz edilen ve okunan romanlar kalıcılıklarını büyük ölçüde anlatım şekline borçludur.

Arap edebiyatının yirminci yüzyıl yazarları arasında yer alan ‘Abdurrahmân Munîf yazdıklarıyla yetenekli romancılardan biri sayılmıştır. Muhalif yazar şark insanının sorunlarını ve döneminin mevcut siyasî faaliyetlerini eserlerinde eleştirirken bunu belli bir bölgeyle sınırlı tutmamış aksine tüm Arap dünyasına hitap etmiştir. Arap ülkelerinin genelinde benzer sıkıntıların yaşanması yazarın eserlerinde bir yere odaklanmamasının nedenidir. Haksızlık, adaletsizlik ve yoksulluk gibi kavramlar onun eserlerinde ele aldığı temel konular arasında yer almaktadır. Bu yönüyle sanat için değil toplum için yazan yazarlardan biri olmuştur. Munîf’in toplumda gördüğü haksızlıkları eleştiren sivri bir dili vardı ve bu yüzden, “*Yapmış olduğu çalışmalar Suudî Arabistan dâhil tüm Arap ülkelerinde yasaklanmıştır.*”⁸⁵ Ama o tüm kısıtlamalara rağmen fikirlerini yapıtlarında anlatmaktan geri durmamış ve bu yönüyle de okurlarında değişime ön ayak olmuştur. Munîf’in romanları genel anlamıyla Arap toplumunun olumsuz durumlarını anlatması yönüyle trajik bir yapıya sahiptir. Munîf, romanlarında halkın sorunlarını anlatırken bunu bazen de hayâlî yerler üzerinden yapmıştır. Çölü anlattığı *en-Nihâyât (Sonlar)* romanında Taybe adında hayali bir köy ile burada yaşanan kıtlığı anlatması buna bir örnektir. Yani Munîf realist yaklaşımıyla romanın kurgu unsurunu uyumlu şekilde kullanmıştır.

Oluşturulan bir yapıtta yazarın kendini ifade etmesinde ilk kural dil ve üslûbun titizlikle kullanılmasıdır. Munîf de bu konuda özenli davranan bir yazardır. Romanlarındaki diyaloglarda kahramanları bazen kendi dilleriyle konuşturmuştur. Böylelikle toplumsal konuları anlatırken kahramanları olduğu gibi konuşturarak onların iç dünyalarını yansıtmış ve okura gerçeğe yakın tarzı sunmuştur. O, eserlerinde fasih Arapçayı sıklıkla kullanmış ve “*Muhakkak ki fusha tek başına geleceğin dilidir.*”⁸⁶ demiştir. Bununla beraber lehçeyle yazdığı da olmuştur ve böylelikle kendisi “*Orta dili tercih ettiğini*”⁸⁷ belirtmiştir. Bir yapıtta sadece lehçe kullanılması roman diline aykırı, sadece fasih dilin kullanılması ise samimi havayı yansıtmakta eksik kalacağı düşüncesiyle Munîf her ikisiyle de yazarak çift dilliliği tercih etmiştir. Buna örnek olarak *Ardu’s-Sevad (Karanlık Ülke)* romanı verilebilir. Yazar bu romanda anlatı dili olarak fasih Arapçayı, konuşmalarda Irak lehçesini tercih etmiştir. Munîf’in roman türündeki

⁸⁵ İlkur Emekli, *a. g. e.*, s. 19.

⁸⁶ Muhammed el-Şaş’amî, *a. g. e.*, s. 51.

⁸⁷ ‘Abdurrahmân Munîf, *el-Kâtib ve’l-Menfâ*, s. 23.

eserlerine bakıldığında dilinin sade ve anlaşılır olduğu görülmektedir. Yani Munîf herkesin anlayabileceği bir dil kullanmayı tercih etmiştir. Onun eserlerinin toplumsal konu içerikli olması bu kanıyı güçlendirmektedir.

Avamca ve küfürlü ifadeler Munîf'in eserlerinde görülen başka bir üslup tarzıdır. Sokaktaki insanın sorunlarını anlatmayı hedefleyen yazar, eserlerinde daha gerçekçi bir hava oluşturma düşüncesiyle olsa gerek diyaloglar sırasında kimi zaman küfürlü söyleyişlere de yer vermiştir. Bununla ilgili, “*Ben sadece dönemimin insanlarını tasvir etmek istiyorum. Bir romancı gibi insanlar nasıl konuşuyor, nasıl küfrediyor, bir şey karşısında tepkilerini ve bunu nasıl ifade ettiklerini söylemek istiyorum.*”⁸⁸ diyerek, eserlerinde amacının en doğal hâliyle Arap insanını canlandırmak olduğunu belirtmiştir.

Yazar *Şarku'l-Mutavassıt (Akdeniz'in Doğusu)* adlı yapıtında, modern romanda kullanılan anlatım yöntemlerinden flashback yani geriye dönüş tekniğini kullanmıştır. Flashback, “*Zamanda âni sıçramalar, gidip gelmeler anlamında bir yöntemdir. Bu yöntem ile yaşananlar şimdi ve geçmişin aynasında harmanlanarak yansıtılmaktadır.*”⁸⁹ Olayın anlatımını engellemeyen aksine okurun zihnini canlı tutan bu yöntem, Munîf'in tercihidir. Bununla birlikte aynı eserde mektup tekniği de kullanılmıştır. Yazar mektup metnine yer vermeden kahramanların birbirine yazdığı mektuplardan bahsetmektedir.

Toplumun içinde yetişen Munîf, eserlerinin yapısının kaliteli, sağlam olmasına özen göstermiş ve bu konuda üstünkörü davranan diğer yazarlardan olmamıştır. Munîf yapıtlarında doğunun batıya bakış açısını değil, tersine batının doğuya bakış açısını anlatmayı tercih etmiştir, hatta ona göre “*Doğuya sahip olan dünyaya sahiptir.*”⁹⁰ O bu düşüncesini eserlerindeki Batılı karakterlere yükleyerek onlara hayat vermiştir.

3.3. 'Abdurrahmân Munîf'in Eserleri

el-Eşcâr ve-İğtiyâl Merzûk, Daru'l- 'Avde, Beyrût, 1973.

Mebde 'u'l-Muşârike ve Te 'mîmu 'l-Betrûli 'l-Arabiyyi, Dâru'l-'Avde, Beyrût, 1973.

Çışşatu Hubbin Mecûsiyye, Dâru'l- 'Avde, Beyrût, 1974.

Şarku 'l-Mutavassıt, Dâru'ç-Çalı'a, Beyrût, 1975.

⁸⁸ Muhammed el-Çaş'amî, *a. g. e*, s. 52.

⁸⁹ Mehmet Tekin, *a. g. e*, s. 259.

⁹⁰ 'Abdurrahmân Munif, *Sibâku Mesâfati'ç-Çavile*, el-Mu'essesetu'l-'Arabiyyetu li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, Beyrut, 1990, s. 8.

Hîne Teraknâ el-Cisr, Dâru'l- 'Avde, Beyrût, 1976.

en-Nihâyât, el-Mu'essesetu'l-'Arabiyyetu li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, Beyrût, 1977.

Sibâku'l-Mesâfâti't-Ṭavîle, el-Mu'essesetu'l-'Arabiyyetu li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, Beyrût, 1979.

'Âlem Bilâ Harâ'it, (Rivâye Muşterek, 'Abdurrahmân Munîf ve Cibrâ İbrâhîm Cibrâ), el-Mu'essesetu'l-'Arabiyyetu li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, Beyrût, 1982.

Ḥumâsiyye Mudunu'l-Milh, el-Mu'essesetu'l-'Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, Beyrût, 1984-1989.

el-'Ân Hunâ ev Şarḡu'l-Mutavassıt Merra Uḡrâ, el-Mu'essesetu'l-'Arabiyyetu li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, Beyrut, 1991.

el-Kâtibu ve'l-Menfâ, el-Mu'essesetu'l-'Arabiyyetu li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, Beyrût, 1991.

Sîratu Medîne, el-Mu'essesetu'l-'Arabiyyetu li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, Beyrût, 1994.

ed-Dimuḡrâtiyye Evvelen ed-Dimuḡrâtiyye Dâimen, el-Mu'essesetu'l-'Arabiyyetu li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, Beyrût, 1995.

Ṣulaṣiyye Arḡu's-Sevâd, el-Mu'essesetu'l-'Arabiyyetu li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, Beyrût, 1999.

Beyne's-Şekâfe ve's-Siyâse, el-Mu'essesetu'l-'Arabiyyetu li'd-Dirâsât ve'n-Neşr / Dâru'l-Beyḡâ', Beyrût, 1999.

Rihletu Ḍav, el-Mu'essesetu'l-'Arabiyyetu li'd-Dirâsât ve'n-Neşr / Dâru'l-Beyḡâ', Beyrût, 2001.

Zâkira li'l-Mustaḡbel, el-Mu'essesetu'l-'Arabiyyetu li'd-Dirâsât ve'n-Neşr / Dâru'l-Beyḡâ', Beyrût, 2001.

Lev'atu'l-Ġiyâb, en-Neşr ve'l-Merkezu's-Şeḡâfiyyu, Beyrut, 2001.

el-İrâḡ: Havâmiş mine't-Târîḡ ve'l-Muḡâveme, el-Mu'essesetu'l-'Arabiyyetu li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, / Dâru'l-Beyḡâ', Beyrût, 2003.

Ummu'n-Nuzûr, el-Mu'essesetu'l-'Arabiyyetu li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, Beyrût, 2005.

Esmâ'u Muste'âra (Kıṣaş Ḳasîra), el-Mu'essesetu'l-'Arabiyyetu li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, Beyrût, 2006.

el-Bâbu'l-Meftûḡ (Kıṣaş Ḳasîra), el-Mu'essesetu'l-'Arabiyyetu li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, Beyrût, 2006.⁹¹

⁹¹ Bk: 'Abdurrahmân Munîf, *el-Kâtib ve'l-Menfâ*, s. 325-326.

3. 4. Eserlerinde Ele Aldığı Temalar

Konu herhangi bir yazının temelini oluşturan unsurdur ve temayla bağlantılıdır. Edebiyat sahasının bir kolu olan roman türü konu açısından sınırsızdır. Bir yazar aklına gelebilecek her konuda roman yazabilir ya da bir eserde farklı temaları anlatabilir. Zira yazarının hayâl gücüyle yoğrulan roman türünde, yazarın amacı belirli bir konuyu anlatmak olsa da yazım sırasında farklı temalara değinmesi kaçınılmazdır.

‘Abdurrahmân Munîf küçüklükten itibaren çöl insanının içerisinde yaşamış ve “*Ben bölgenin oğluyum.*”⁹² dediği şark topraklarını olgunluk çağında yazdıklarına taşımıştır. O hem sayısal hem de konu açısından üretkenliğe sahip bir yazar olmayı başarmıştır. Munîf’in öğrenciyken Marksist eksenli Baas Partisi’ne üye olmasıyla başlayan siyasî tarafı ve hayatı boyunca savunduğu sosyalist yapısı, petrol alanında uzmanlaşmasıyla ekonomistliği, Arap topraklarının farklı yerlerinde yaşaması, tüm bunlar onun çok yönlü biri olarak yetişmesinde etkili olmuştur. Bu çok yönlülüğü yazım sürecinde onun kaynağı iken yazarlık serüvenine başlangıcını Arap coğrafyasının yaşadığı buhranlar başlatmıştır. Yazma serüvenine adım atışını savaş ve yenilginin tetiklediği hususu bir kaynakta şu şekilde yazmaktadır: “*1967 Haziran savaşındaki Arap yenilgisi Munîf’i önemli ölçüde etkilemiştir. Arap Ortadoğu’sunun karşı karşıya olduğu krize gözlerini açmakla kalmamış, yenilgi yazmaya başlamasında önemli bir rol oynamıştır.*”⁹³ Buradan Munîf’in vatandaşı olduğu toprakların sorunlarını içselleştirmiş olduğu ve bu hissiyatın onu yazmaya teşvik ettiği çıkarımı yapılabilir. Bu yüzdendir ki Arap milliyetçisi Munîf’in eserleri bir konuyu anlatmaz, aksine birkaç konu hakkındadır. Onun eserleri Arap dünyasında sosyal krizlerin tarihi gibidir. İdeoloji sahibi ve mesaj verme amaçlı yazan Munîf’in eserlerindeki başlıca temalar şunlardır.

3. 4. 1. Siyah Altın Petrol

‘Abdurrahmân Munîf, Ortadoğu topraklarındaki petrolün değerinin her zaman farkında olmuştur. Bu yüzden olacak ki daha öğrenciyken kendini bu alana adamaya karar vermiş, doktora unvanını petrol üzerinden almıştır. Bu kaynağın doğru tüketilmesi ve işletilmesi gerektiğini düşünmüş, aksi taktirde Arap coğrafyasını sıkıntıların ve çıkmazların beklediğini görmüştür. Eserlerinde de bu konuya değinmiş ve bölge insanına uyarılarda bulunmuştur. Yazarlığından önce petrol alanında çalışması uygulamada da etkin olduğunun ve konuya

⁹² ‘Abdurrahmân Munîf, *el-Kâtib ve'l-Menfâ*, s. 117.

⁹³ Sonja Mejcher, Atassi, “Tool For Change Abd al-Rahman Munif”, *The Mit Electronic Journal Of Middle East Studies*, Vol: 7, 2007, s. 43.

hâkimiyetinin kanıtıdır. *Mudunu'l-Milh (Tuz Şehirleri)* romanının özellikle birinci cildi petrol teması ağırlıklıdır ve o bu eseri hakkında şöyle söylemiştir: “*Son romanım Mudunu'l-Milh (Tuz Şehirleri)*’nden önce yazdığım tüm romanlar uzun zamandır yazmayı hayâl ettiğim bu romanı kaleme almak için alıştırma mesabesindedir.”⁹⁴ Munîf Batının da gözü olduğu petrol kaynağının bir gün biteceğini ve Arap insanının oldukça zor zamanlar geçireceğini bu yüzden Batının oyunlarına kanmaması gerektiğini bu ve konuyla ilgili her eserinde vurgulamıştır. Bu romanda petrolün varlığının farkına vararak bölgeye gözünü diken yabancılardan bahsetmektedir. Yabancıların hem siyah altını alıp işlemesi hem de Arap kültürünü olumsuz etkilediklerini açıkça ifade etmekten geri durmazken Arap dünyası için asıl tehlikenin de bu olduğunu her defasında vurgulamıştır. Bunu, “*Sömürgeci ve Batı sanayi gücü için temel hedef petroldü. Petrol üretimi, ihraç edilimi başlar başlamaz bölgenin ilişkisi ve yapısı değişmeye başladı.*”⁹⁵ diyerek savunmuştur. Munîf’in Arap kültürü ve birliği için endişelendiği bu satırlarında görülmektedir. Bu yüzden beş ciltten oluşan *Mudunu'l-Milh (Tuz Şehirleri)* adlı eserinde petrole odaklanması boşa değildir. Eserde bölgedeki petrolü işlemek için gelen yabancıların vadiyi yok ettiği anlatılmaktadır. Bu hayalî vadinin yok oluşuyla aslında Arap halkının yabancı girişimcilerle kültürlerinin, gelenek ve göreneklerinin yok oluşu simgeleştirilmiştir. Romanda anlatılan, Arap topraklarına yabancı elinin değmesine izin verilmesi değişimi kaçınılmaz kılmaktadır ve sonunda kökenine yabancılaşmış bir Arap toplumu doğacaktır, şeklindedir.

3. 4. 2. Tarihî Olaylar

Tarihî olaylar sebep-sonuç ilişkisi çerçevesinde gerçekleşir. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları’nda olduğu gibi doğan bazı sonuçların hayatı uzun vadede ve dünya çapında etkilediği muhakkaktır. Ülkeler arası sorunlar evrensel sonuçlar doğururken, bölgesel sorunlar sınırlar içerisinde kalabilir. Munîf’in doğduğu ve yaşadığı zaman dilimi Arap dünyasının her açıdan sorunlu zamanlarıydı. Munîf eserlerine Ortadoğu coğrafyasının sosyal ve siyâsal yaşam portresini yansıtarak, Ortadoğu tarihinden detayları gizlemiştir. Munîf, *Sibâku'l-Mesâfâti't-Tavîle (Uzun Mesafeli Yarışlar)* romanı için “*O sadece bir hikâye değil, bu eser İran’da Muşaddık döneminin tasviridir.*”⁹⁶ ifadesini kullanmıştır. Bu eserde devrilmesi plânlanan kişiden el-’Acûz yani ihtiyar adam şeklinde söz edilmiştir. Bu kişi İran’da iktidarda olan Muhammed Muşaddık’tır (1882-1967) ve eserde onu yerinden etmeye yönelik planlar

⁹⁴ Maḥmūd 'Emîn el-Âlim, *a. g. e.*, s. 43.

⁹⁵ Abdurrahmân Munîf, *el-Kâtib ve'l-Menfâ*, s. 263.

⁹⁶ Abdurrahmân Munîf, *el-Kâtib ve'l-Menfâ*, s. 236.

yapılmaktadır. İkili ilişkilerde isim kullanılmadan taraflar diye bahsedilmektedir. Anlattıklarıyla tek bir bölgeyle sınırlı kalmayan yazar, *Mudunu'l-Milḥ (Tuz Şehirleri)* de Arabistan'nın kuruluşunu ve bu süreçteki değişimleri dile getirmiştir. Bu eserle ilgili olarak, *Mudunu'l-Milḥ (Tuz Şehirleri)*, yüzyılın başından beri Suudi Arabistan tarihindeki bütün olayları kapsayan tarihî ve sosyal bir panorama sunmakta, sultan Hureybit'in savaşları, dostlukları, otoritesini sağlamlaştırmak için başkalarıyla yardımlaşması hakkında bilgilendirmekte.⁹⁷ denilmiştir. Munîf eserlerinde olaylar ve kahramanlar üzerinden yönetime eleştiri gibi ciddi konuları seçtiğinden olacak ki bahsettiği tarihî gizli tutmayı tercih etmiştir. Eserlerinde hangi olaydan bahsettiği birkaç cümleden yorum yapılarak tahmin edilebilir, kesin yargılara varılamaz. Böyle olmasına rağmen onun yazdıklarından yasaklananlar olmuştur.

Arḍu's-Sevâd (Karanlık Şehir) romanında geçen olaylar ise Irak'ta yaşananların hikâyeleştirilmiş hâlidir. Romanda Bağdat'ta valilik yapan Davud Paşa'nın (1774-1851)⁹⁸ dönemi anlatılmaktadır ve bu yönüyle eser yazarın tarihî romanı kategorisinde değerlendirilebilir. Eserde de bu açıkça görülmektedir, “20 Şubat Cuma günü zamanı geldi. Davud Paşa bu günden sonra Bağdat senindir, geç kalmadan oraya gir.”⁹⁹ diyerek Davud paşaya yol gösterildiği okunmaktadır. Munîf'in Irak'tan bahsettiği bu romanına *Karanlık Şehir* anlamındaki *Arḍu's-Sevâd* ismini vermesi de öylesine değildir. Irak'ın geçmişi Arap topraklarının adeta ortak noktası olan siyasî kargaşalar, savaşlar ve bunların halka olumsuz etkileriyle doludur. Bu çalkantılı tarihe uyan *Karanlık Şehir* ismini seçmesi yerinde olmuştur. Görüldüğü gibi Munîf'in eserleri tarihî olaylardan bağımsız değildir aksine adeta her bir romanında farklı bir tarih ve önemli bir olaydan iz bulmak mümkündür.

3. 4. 3. Kültür

Kendini şark topraklarına ve Arap birliğine adayan 'Abdurrahmân Munîf'in eserlerinde bu toprakların kültürünü tanıttığı görülmektedir. Bunda Arap vatandaşı olması en büyük etken olmakla beraber, onun sosyalist yapısı ve doğu kültürünü yakından tanıması da etkilidir. Örneğin Munîf'in *es-Sibâku'l-Mesâfâti't-Tavîle (Uzun Mesafeli Yarışlar)* romanında batı insanının nazarında doğu insanı anlatılır ve bu romanda şark coğrafyasına, kültürüne ait pek çok örnek mevcuttur. Bu eserde ana kahraman Peter, doğu insanını eleştiren Batılı bir karakterdir. Peter insanların her hareketini izler ve giysilerini ‘insanlar festivali gibi bir

⁹⁷ Muhammet Selim İpek, “Arap Yarımadasında Roman”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History Of Turkish Or Turkic*, Volume 9/12, Fall 2014, Ankara, s. 420.

⁹⁸ Davut Paşa çocuk yaşta tüccarlar tarafından Bağdat'a götürülüp dönemin (1780-1802) Bağdat valisi Süleyman Paşa'ya satılan ve zamanla 1817'de Bağdat valiliğine kadar yükselen kişidir. Zekeriyya Kurşun, “Davud Paşa, Kölemen”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, C. 9, s. 38-39.

⁹⁹ Abdurrahmân Munîf, *Arḍu's-Sevâd*, el-Mu'essesetu'l-'Arabîyyetu li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, Beyrut, 2000, s. 25.

eğlenceye gidiyormuş da özellikle renkli giyinmişler’ şeklinde yorumlamaktadır. Erkeklerin başlarına taktığı kefiyeler kendi ülkelerinde olmadığından olacak ki Peter’a farklı gelmektedir ve Peter insanların herhangi bir kumaş parçasını başlarına alelacele bir şekilde koymuşlar gibi düşünmektedir. Romanda batılı karakter Peter’ın söylediği bu ve buna benzer çoğu cümle doğuyu küçümseyici olarak verilse de okuyucuya Arap halkının günlük hayatını tanıtırken, ‘Batı için Doğu ne ifade ediyor?’ sorusunun cevabını vermektedir. Yemek yemeyi seven bir millet olan Arapların bu zevklerine dair; “*Onlar her zaman yemek yerler, sabahın erken saatinde yemek yemeye başlarlar. Yemeklerin çoğunda acı ve ekşi bir tat varken özel bir kokusu vardır.*”¹⁰⁰ denilerek yemek kültürlerine dair bilgi verilmiştir. Buradan şark insanı için yemek yemenin zamanla sınırlı tutulmadığı ve yemeklerin kendine özgü tadı, kokusu olduğu anlaşılmaktadır. Aynı eserde geçen “*Şarklı insanlar asla unutmazlar. Daha önce gördükleri bir kişiyle ikinci kez karşılaştıklarında onu arkadaşları sayarlar.*”¹⁰¹ cümlesi doğu kültüründe sıcakkanlılığın ve insana verilen değerın örneğidir. Ortadoğu coğrafyasını eserlerine taşıyan yazar, Batılı insanların içlerine girmesiyle kültürlerinin yozlaştığını her fırsatta romanlarında kahramanlar vasıtasıyla söylemiş ve böylelikle Arap halklarını uyarmak istemiş gibidir.

Yazarın önemli bir romanı olan *Şarku’l-Mutavassıt (Akdeniz’in Doğusu)* adlı eserinde de kadının Arap kültüründeki yeri ile ilgili çıkarımlar yapılabilir. Burada anne, kız kardeş Enise ve sevgili Hüda isimleri geçmektedir. Bu üç kadından Hüda, Arap toplumundaki ikinci plâna atılan kadını temsil eder gibi bir konumdadır. Çünkü ana kahraman Recep İsmail ile sevgiliyken ailesinin zoruyla ondan ayrılmış ve başkasıyla evlendirilmiştir. Anne karakteri ise Recep İsmail’in her zor anında yanında olmasıyla destekçisidir. Arap kültüründe özellikle erkek çocuk sahibi annenin değerli görülmesi, romanda anne karakterine çizilen rolle bağdaşmaktadır.

3. 4. 4. Sembolik İfadeler

Edebî eserlerde okuyucuya sezdirme ya da sembolik ifadelerle kelimelere farklı anlamlar yükleme kullanılan bir yöntemdir. Sosyalist bir yazar olan Munîf de romanlarında bazen bu farklı bakış açısını kullanmış ve söylemek istediğini dolaylı yoldan anlatarak okuyucunun zihnini canlı tutmuştur. Örneğin *en-Nihâyât (Sonlar)* romanında Taybe adındaki bir köy, buraya yapımı başlanan bir baraj, köy halkının yaşantısından ve köyde vukû bulan kıtlık neticesinde insanların çaresizliğinden bahsetmektedir. Barajın inşası bölgeye gelen yabancılar tarafından başlatılmış ancak tamamlanmamıştır. Bu emperyalist devletlerin Arap ülkelerindeki varlığına ve geldiklerinde yapmaya başladıkları ancak bitirmedikleri faaliyetlere

¹⁰⁰ Abdurrahmân Munîf, *Sibâku Mesâfâti’t-Tavîle*, s. 141.

¹⁰¹ Abdurrahmân Munîf, *Sibâku Mesâfâti’t-Tavîle*, s. 70.

benzetilebilir. Yani bu eserde yenilik ve refah bir yaşantı vaadiyle var olan kaynakları kullanarak zamanla insanları kendi yaşantılarına yabancılaştırma anlamı vardır. Romanın ana kahramanı 'Asâf yetişkin, kamburu olan, çalışmayan, hareketlerinden ve konuşmalarından dolayı köy halkının deli olarak tarif ettiği tuhaf karakterli biridir. O başından itibaren köy halkını olabileceklere dair uyarır ancak ona inanmazlar. “*‘Asâf’ın ne dediğini anlasaydık şuan daha iyi durumda olurduk.*”¹⁰² Yazar bu ve benzeri cümleleriyle insanların yanlışlarını fark etmeleri için her zaman bir uyarıcının olduğunu fakat hatayı görmek istemeyenin bu yolda direterek sonunda elinde pişmanlıktan başka bir şey kalmadığını vurgulamak ister gibidir. Yazarın bu eserindeki deli sıfatı verilen 'Asâf, aslında köy halkının anlamadığı bir bilge gibi rehberdir.

Duygusallığın hâkim olduğu ***Kışşatu Hubbin Mecûsiyye (Bir Mecusînin Aşk Hikâyesi)*** romanında evli bir kadına aşık olan Arap genç üzerinden Avrupalı tarz çağrıştırılmaktadır. Arap kültürüne ters olan bu durum batıda olağandır. Bu yönüyle yazar “duygusallık kültürel doğruların önüne geçebilir mi?” sorusunu akıllara getirmektedir.

Yazar Munîf ***Şarku'l-Mutavassıt (Akdeniz'in Doğusu)*** adlı eserinin girişinde İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi maddelerine yer vermiştir. Yer, ırk, cinsiyet fark etmeksizin evrensel değerde olan bu maddelerin girişte verilmesi manidardır. Çünkü eserin içeriği baskı rejiminin insan üzerindeki yaptırımlarına dairdir ve bu maddelerle tamamen zıttır. Roman, Arap topraklarını düşünülerek yorumlanırsa, bildirge maddelerinin sanki bu topraklar ve şark insanı kapsamı dışında tutulduğuna dair bir gönderme gibi algılanabilir. Bu yönüyle de yazarın ***Şarku'l-Mutavassıt (Akdeniz'in Doğusu)*** romanı dünya devletlerine seslenmektedir şeklinde bir yorum çıkarılabilir.

3. 4. 5. Kadın İmgesi

Ortadoğu toplumu ataerkil bir yapıdadır. Kadın İslâmiyet'ten önce Arap kültüründe özgür değildi ve pek çok konuda kısıtlanmaktayken bir eşya gibi muamele görmekteydi. Aile içerisinde ve toplumun genelinde kız çocuğunun dünyaya gelmesinden utanılır, hatta bebeğin canına kast edilirdi. Günlük yaşam içerisinde hâkir görülen kadın, erkek çocuk dünyaya getirirse söz hakkı doğardı. Bu katı görüş İslâmiyet'le beraber değişmiştir. Öncesinde kadına verilmeyen haklar İslâmiyet'le beraber verilmiştir. Geçen asırlar sonrasında günümüzde de

¹⁰² 'Abdurrahmân Munîf, *en-Nihâyât*, el-Mu'essesetu'l-'Arabiyyetu li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, Beyrut, 2016, s. 113.

kadına dair katı görüş değişse de kadının asıl değerine kavuştuğunu söylemek pek mümkün değildir.

Şark kültüründe kadın, erkeğin dayanağı ve gizli sığınağıdır. Halkın içinden doğan ve halk için yazan Munîf de eserlerinde kadına ve kadının toplumdaki rolüne değinmiştir. Özellikle doğu, batı karşılaştırılması yapılan *Sibâku Mesâfâti't-Tavîle (Uzun Mesafeli Yarışlar)*, adlı eserinde kadın hakkında bir konuşmada: “Gideceğin ülkeler kadınların ülkeleridir ve oralarda perde arkasından kadınlar hükmeder.”¹⁰³ denilerek kadının aslında her konuda gizliden aktif olduğunu okuyucuya sezdirmiştir. Şark insanı ve kültürüne dair birçok bilginin bulunduğu bu eserde geçen şu cümleler “Kadın her zaman eşinin gölgesindedir, şarkta kararların çoğunluğunun ne zaman ve niçin alındığı bilinmez, kararlar karanlıkta ve kapalı kapılar ardında alınır.”¹⁰⁴ satırları, kadının gizliden gizliye alınan kararlarda etkinliğini ortaya koymaktadır. Munîf *Şarku'l-Mutavassıt (Akdeniz'in Doğusu)* adlı eserinde ise oradaki anne karakterini şöyle yorumlamaktadır, “Anne siyasî bir işe katılmıyor, onun tüm hareketi siyaset. Çünkü o inancı ifade ediyor, oğlu Recep'in hedefine ulaşması için kararlı ve azimle oğlunun yanındadır.”¹⁰⁵ Bu cümlelerden çıkarılan romanda Recep ve Enise'nin anneleri, bilirkişi rolündedir. Çünkü eserde anne karakterinin ismi bile verilmezken, her olay ve durumda çocukları onu anmakta, ‘O ne derdi? Ne yapardı?’ gibi sorularla annelerini düşünmektedir. Yazarın *Âlem Bilâ Harâ'it (Haritasız Bir Dünya)* adlı eserinde de kadına dair şu cümleler yer almaktadır. “Kadın yaratılışın başlangıcıdır, eğlencenin ve varlığın aslıdır. Âdem'den önce kaburga ve çamur değil kadın vardı.”¹⁰⁶ Bu cümlelerde, ‘Âdem'den önce’ kadının var olması kısmı İslâmiyet’le bağdaştırılacak olursa, yazarın yorumu kadının Cahiliye Dönemi’nde Araplar için konumuna işaret ediyor denilebilir. Çünkü Cahiliye Dönemi’nde kadın Arap toplumunda bir meta ve eğlence aracı görülmekteydi. Hz. Âdem bir Peygamberdi ve İslâmiyet gelmesiyle kadına hakkı verilmiştir.

Munîf’in kadını konu olan cümlelerinden çıkarılan kanı, eserlerinde kadına açıktan eşit davranmasa da gizliden gizliye değer vermiş ve kadının konumunu önemsemiş olmasıdır. Bununla ilgili Munîf, “Kadınları romanlarımda bir dekor gibi göstermeye meyilli değilim,”¹⁰⁷ diyerek kadının öneminin farkında olduğunu ve kadınların figüran gibi olmadıklarını

¹⁰³ Abdurrahmân Munîf, *Sibâku Mesâfâti't-Tavîle*, s. 68.

¹⁰⁴ Abdurrahmân Munîf, *Sibâku Mesâfâti't-Tavîle*, s. 139.

¹⁰⁵ Abdurrahmân Munîf, *el-Kâtib ve'l-Menfâ*, s. 131.

¹⁰⁶ Cembrâ İbrâhîm Cembrâ, Abdurrahmân Munîf, *Âlem Bilâ Harâ'it*, el-Mu'essesetu'l-Arabiyyetu li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, Beyrut, 1992, s. 87.

¹⁰⁷ Abdurrahmân Munîf, *el-Kâtib ve'l-Menfâ*, s. 132.

düşündüğünü ifade etmiştir. Bu yüzden olacak ki, asıl konu farklı olsa da neredeyse her romanında kadın motifine değinmektedir.

3. 4. 6. Romantizm

Kapalı bir aile yapısının bulunduğu Arap kültüründe sosyal anlamda kadın, erkek ilişkisi olağan görülmemektedir. Munîf'in romanlarında dikkat çeken bir diğer tema duygusallık ve romantizmdir. Yazarın realist tarzına ek olarak eserlerinde romantizmi unutmamış olması bu konuda baskıcı denilebilen tavrı yıkmak için olabilir. Örneğin; bir liderin devrilmesi gibi tarihî olayı anlatan *Sibâku Mesâfâti't-Tavîle (Uzun Mesafeli Yarışlar)*, adlı eserinde kadın karakter Şirin, etrafındaki erkeklerin ilgisini kolayca üzerinde toplayan oldukça dışı bir karakterdir ve aynı zamanda evlidir. Romanın başlarında Peter'in sevgilisi vardır ve ona mektuplar yazarak şarkta zamanının nasıl geçtiğini anlatmaktadır. Ancak sonradan o da Şirin'in cazibesine kapılmış ve onunla birlikte olmuştur. Burada dikkat çeken, Batılı bir karakter Peter'in sevgilisinden uzakta başka bir kadının cazibesine kapılmış olmasının yanında birlikte olduğu kadın Şirin'in, eleştirdiği ve orada bulunmaktan memnun olmadığı Doğu kültüründen olmasıdır.

Yazarın başka bir yapıtı *Kışsatu Hubbin Mecûsiyye (Bir Mecûsinin Aşk Hikâyesi)* romanı başlı başına romantizm içeriklidir. Munîf bu eseriyle bir gencin evli bir kadına olan aşkını ele almaktadır. Yazarın sosyal yaşantıda baskıyı kabullenmeme görüşü, Arap ve İslâm kültürüne ters olan aşk hikâyesinde görülmektedir. Bununla ilgili, "*Munîf baskı ve şiddetin sadece siyaset dünyası ile sınırlı olmadığını aksine aşkta da olduğunu bizlere anlatmak istemiştir.*"¹⁰⁸ ifadesi kadın erkek ilişkisinde de baskıyı reddetmek istediğini vurgulamaktadır.

Yazarın beşinci bölümde detaylı incelenecek olan *Şarku'l-Mutavassıt (Akdeniz'in Doğusu)* adlı yapıtı siyasî yapıt olmasıyla beraber aşkı da konu almaktadır. Ana karakter Recep siyasî suçtan tutuklanmıştır. Sevgilisi Hüda başta onu beklerken sonrasında annesinin isteği ve baskısıyla Recep'ten ayrılmak zorunda kalmıştır. Aile baskısı ve hissedilenler arasında kalan aşk bu eserde dayanamayarak yenik düşmüştür.

Munîf insan fitratında olan sevgiyi eserlerinde kimi zaman evli kadın motifiyle yanlış işlese de ana düşünce olarak bu duygunun hayatın bir parçası olduğunu okuyucuya göstermek ister gibidir. Bunu anlatırken de baskıyı reddeden kişiliğinin bir yansıması dâhilinde romantik ilişkilerin de özgür olmasını savunur gibidir. Bu yüzden birkaç romanında yasak aşkı konu

¹⁰⁸ Muhammed Ruşdi'Abdu'l-Cabbâr Duraydî, *en-Naşsu'l-Mevâzî fî A'mâli 'Abdurrahmân Munîf el-Edebiyye*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, en-Necâhu'l-Vaţaniyye Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Nâblus, 2010, s. 71.

almış olabilir. Ancak Munîf'in eserlerinde anlatılan aşk hikâyeleri mutlu sonla bitmez ve kendine hâkim olamayarak ihtirasa kapılanlar üzülen taraf olmuştur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ‘ABDURRAHMÂN MUNÎF’İN ŞARK’UL-MUTAVASSİT ADLI ESERİ

4.1. Romana Dair

‘Abdurrahmân Munîf’in *Şarku’l-Mutavassıt (Akdeniz’in Doğusu)* adlı romanı ilk kez 1975 yılında basılmış ve sonrasında beş basımı daha yapılmıştır. Arap edebiyatında hapisane edebiyatı hakkında yazılan romanlardan biridir. Yazar romana verdiği isimle anlatılanları belirli bir ülkeyle sınırlandırmamış, tersine tüm coğrafyayı kapsayıcı şekilde Ortadoğu ismini tercih etmiştir. Arap topraklarının ortak yönetim şekillerinin baskı rejimleri olması ve bu rejimlerin halka yansımaları düşünüldüğünde *Şarku’l-Mutavassıt (Akdeniz’in Doğusu)* ismi bir simge olarak yorumlanabilir. Yazarın hayatı ve yaşam felsefesi göz önüne alındığında bu kanı yerinde olacaktır. Çünkü Munîf yazdıklarıyla Arap halklarının sorunlarını dile getirmiştir.¹⁰⁹

Eserde siyasî faaliyetlere katıldığı gerekçesiyle tutuklanarak hapse atılan Recep İsmail adında bir gencin başından geçenler, hapisten çıktığında yaşadıkları, ailesi ve sevdiğiyle arasında geçenler anlatılmaktadır. Kahramanın hayatına dair olan bu eser, biyografi tarzında değerlendirilebildiği kadar toplumsal sorunların hâkim olmasından dolayı sosyal bir romandır. İşkence, itiraf ettirme ya da cezalandırma amacıyla tutuklunun üzerinde akla gelebilecek her türlü kötü muamele yapmayı mübah gören zorba kişilerin ve sistemlerin tarzıdır. Recep İsmail’in yaşadığı işkenceler, sonrasında ondaki etkisi, romana ve kahramanlara hâkim olan bir konudur.

Roman altı bölümden oluşmakta olup, ana kahraman Recep İsmail ve kardeşi Enise ağzından anlatılmaktadır. Yazarın anlatıcıya flasback (geriye dönüş) yöntemini kullanması bölümler dışında hatta aynı sayfa içerisinde dahi iki farklı andan hatıraların anlatılması okuyucuda başka bir bölümden paragraf okuyormuş düşüncesini uyandırmaktadır. Örneğin Recep İsmail gemiye bindiğinde etrafındaki nesnelere, gideceği yeri düşündüğü sırada özgürlük

¹⁰⁹ Bk: Yazarın tutuklu hayatını anlattığı *Şarku’l-Mutavassıt* ve kıtlık faktörünü anlattığı *en-Nihâyat* eserleri örnektir.

kelimesini kullanmasıyla hapisane günleri aklına gelmektedir; “*Ses istiyorlardı, sadece bir ses ve ‘konuş kahpenin oğlu’ diye bağıryorlardı!*”¹¹⁰ şeklinde dile getirerek arkadaşı olarak gördüğü gemiye oradaki işkence anlarından bahsetmektedir. Bu şekilde hızlı geçişler romanın genelinde mevcuttur.

Roman bir yaşam öyküsünü ele alsa da özgürlük ruhu, kültür, doğu-batı karşılaştırması, kadının toplumdaki konumu, hapis hayatının öncesi ve sonrası, bu hayatın kişiye ve yakın çevresine psikolojik etkileri gibi farklı temaları da içermektedir. Aynı zamanda Recep İsmail ile sevgilisi Hüda arasındaki aşk, bu aşkın yukarıda sayılanlar arasında kalması ve çıkmaza girmesiyle trajik bir atmosfer sağlanmıştır.

‘Abdurrahmân Munîf, bu romanına *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*’nin özgürlük, kişi hak ve hürriyeti ile ilgili maddelerini ekleyerek başlamıştır. Böylelikle tüm dünya ülkelerinin bildiği ve kabul ettiği maddelerin doğu topraklarında hiçe sayıldığını göstermek istemiş gibidir. Yazar aynı zamanda bu romanda önsözün ardından Pablo Neruda’nın (1904-1973) “*Tüm bunlar tanıyana, yaralayana kadar göz kapaklarıma dokunsun, kanım unutmaya izin vermeyen gölgenin zevkini korusun diye.*”¹¹¹ sözünü almıştır. Romanın içeriğiyle bağlantılı olan bu sözde okurun, belki de şark insanının yaşananları unutmaması ve ders alması gerektiği sezdirilmiş gibidir.

Antidemokratik yönetimlerin adaletsiz uygulamaları altında baskıyla sindirilmiş şark insanının sesi niteliğindeki bu roman, cezaevi edebiyatında yazılmış ve yazılacak olan eserlere konusuyla, anlatımıyla ve kurgusuyla önemli bir örnektir.

Yazarın bu eserinin devamı niteliğinde değerlendirilebilecek *el-An Hunâ Şarku’l-Mutavassıt Merraten Uhrâ* romanında da yazar yine cezaevi yaşantısını anlatmaktadır. Yazarın romana “*Şimdi Burada Bir Kez Daha Ortadoğu*” anlamındaki ismi vermesi mânidardır. Munîf zaman değişse de bu coğrafyada bazı şeylerin aynı kaldığını ve şark insanının baskı rejimleri karşısındaki özgürlük savaşının devam ettiğini göstermek istemiş gibidir. Munîf ile yapılan bir röportajda yetmişli yıllarda yazdığı romanından sonra doksanlı yıllarda aynı konuyla geri dönmesinin nedeni sorulmuştur. Bu soruya verdiği yanıt; “*Doğu Akdeniz’i yazdığımda başka bir roman yayımlamamıştım, bu yüzden kendi sansürümdü. Bu beni ilk romanda her şeyi söylemekten alıkoydu ve ardından ikincisini yazmaya sevk etti.*”¹¹² olmuştur. Bu cümlelerden,

¹¹⁰ Abdurrahmân Munîf, *Şarku’l-Mutavassıt*, el-Mu’essese’l-‘Arabiyyetu li’ d-Dirâsât ve’n-Neşr, Beyrut, 2016, s. 116.

¹¹¹ Abdurrahmân Munîf, *Şarku’l-Mutavassıt*, s. 18.

¹¹² Iskandar Habash, “Unpublished Munif Interview: Crisis In The Arab World Oil, Political Islam And Dictatorship”, *Al Jadid*, Erişim <https://www.aljadid.com/content/unpublished-munif-interview-crisis-arab-world—oil-political-islam-and-dictatorship> (03.07.2022).

yazarın ilk romanıyla ikinci romanı arasında yaklaşık yirmi yıllık süreç olmasına rağmen antidemokratik yönetimlere tepkisinin devam ettiği çıkarılmaktadır.

Munif'in bu romanı konu açısından *Şarku'l-Mutavassıt (Akdeniz'in Doğusu)* eseriyle büyük benzerlikler göstermektedir. Örneğin; ilk romanda başkahraman Recep İsmail, tutuklanan ve işkencelere maruz kalan kişidir. *el-An Hunâ Şarku'l-Mutavassıt Merraten Uhrâ (Şimdi Burada Bir Kez Daha Ortadoğu)* romanında ise kahramanlar Tali ve Adil'dir. İkisi de tutuklanmış, işkencelere maruz kalmışlardır. İlkinde olduğu gibi bu romanda da kahramanlar aynı ülke olmasa da tedavi olmak için bir batı ülkesine gitmişlerdir.

4.2. Romanın Olay Örgüsü, Bakış Açısı ve Anlatım Teknikleri

Birbirine bağlı olayların meydana getirdiği olay örgüsü romanın dört temel unsurundan biridir. Diğer unsurlar ise kişi, zaman ve mekândır. Bir yapıtın okunması, anlatılanların akılda kalması ve varlığının kalıcılığı eserin yapı taşlarından olay örgüsünün kusursuz işlenmesine bağlıdır. Olay örgüsü neden, sonuç ilişkisiyle ilerler, yazarın hayâl dünyası, hisleri anlatıma katılarak olay örgüsü sağlamlaştırılır ve yavanlıktan kurtarılır. Bununla ilgili, "*Kral öldü arkasından kraliçe de öldü, dersek öykü olur. Kral öldü sonra üzüntüsünden kraliçe de öldü, dersek olay örgüsü olur.*"¹¹³ örneğini verebiliriz. Olay örgüsünün aynı olduğu bu iki cümlede sonuç aynıdır ancak söyleyiş biçimi farklıdır. O hâlde olay örgüsü bir yapıtta nasıl ve neden soruları dâhilinde ilerleyerek oluşan bir unsurdur denilebilir.

'Abdurrahmân Munif'in yapıtlarındaki olay örgüsü ustaca kurgulanmıştır. *Şarku'l-Mutavassıt (Akdeniz'in Doğusu)* romanında iki farklı anlatıcının bakış açısıyla olay anlatılmaktadır ve anlatım bazen iç içe geçmiş gibidir. Ancak bu okurun kafasını karıştırmamakta ve okuru sıkıkmamaktadır. Kahramanın hapisten çıktıktan sonra kardeşinin evinde temiz yatakta uyumasıyla hapisanedeki yaşamını bağdaştırarak oradaki günlerini anlatımında olduğu gibi,¹¹⁴ geçmişin ya da zihinden geçenlerin araya girmesi okuyucunun zihnini açık tutar. Yani sık sık yapılan zamansal geçişler aslında okurun lehinedir. Eserde Recep İsmail siyasî görüşü ve rejime karşı gösteriler yaptığı gerekçesiyle tutuklanmıştır. Başta ailesine haber verilmemesi, yargılanmadan cezaevine konması ve burada yaşadıkları onu fikirlerine daha sıkı bağlamıştır. Hapishanenin olumsuz koşulları nedeniyle bozulan sağlığına yenik düşmüş ve güvenlik güçlerinin itiraf niteliğinde sundukları kâğıdı imzalayarak serbest

¹¹³ E. M. Forster, Çev: Ünal Aytur, *Roman Sanatı*, Adam Yayınları, İstanbul, 1985, s. 128.

¹¹⁴ Bk: 'Abdurrahmân Munif, *Şarku'l-Mutavassıt*, s. 26.

birakılmıştır.¹¹⁵ Bunu kabullenemeyen Recep İsmail, içsel hesaplaşmalarıyla baş başa kalmış ve ruhsal olarak sonrasında çökmüştür. Çünkü o imza, yönetimin dayattıklarına razı olmak ve yaptıklarını kabul etmektir. Ablası Enise'nin evinde kaldığı birkaç günde hapisteki beş yılını ve dış dünyada kaçırdıklarını sorgulamaktadır. Hapishaneden tedavi olmak için çıkmıştır ve tedavisi de yurt dışında yapılacaktır. Recep İsmail'in vücudu bu son direnişe dayanamamış ve romanın sonunda ölmüştür.

Kahraman bakış açısının görüldüğü eserde Recep İsmail ve Enise anlatıcıdır. Enise'nin anlatımı sırasında gözlemci bakış açısı kullanılmıştır. Yazar monologlara yer vererek kahramanların iç dünyalarını yansıtmış bunun dışında diyalog ve mektup tarzını kullanmıştır. Recep İsmail cezaevinden çıkıp da kardeşinin evinde kaldığı sürede, Enise onun ne düşündüğü ya da kendisinin kardeşine karşı nasıl davranması gerektiği konusunda içinden konuşarak karar vermeye çalışması buna örnektir. Kardeşinin sağlığı ile ilgili konuşurken, "*Kendini bir aynada görersen, bir kemik ve sönmüş gözden bir şey kalmadı. Ah kendini bir görersen!*"¹¹⁶ şeklinde Enise'nin kendi kendine konuşmaları vardır. Başta Hüda'nın Recep İsmail'e, sonra Recep İsmail'in gittiği yerlerden kardeşine ve onun ailesine yazdıkları ise, mektup tarzının eserde baştan sona korunduğunu göstermektedir. Bunlar dışında Recep İsmail'in düşüncelerini yazdığı kâğıtlar da mektup olarak yorumlanabilir. Munîf bu eserinde küfürlü ifadeleri açıkça yazmamış nokta koyarak geçiştirmiştir. Sadece kişiler arası değil nesnelere ile konuşulan, "*Aşilus, sana her şeyi söylememi mi istiyorsun? Oynama bu oyunu, birbirimize ihanet etmemizi düşünme!*"¹¹⁷ gibi kısımlar mevcuttur. Recep İsmail'in bindiği gemiyle konuştuğu bu cümleler ve daha fazlasında yolculuk boyunca sanki bir arkadaşymış gibi gemiyle dertleşmiştir ve bu yöntemle kendi iç dünyasını açmıştır. Eserin dili sade ve anlaşılırken, betimlemeler, teşbih sanatının kullanımı fazla, özellikle duygusallığın geçtiği yerlerde his yoğunluğunu yansıtmaya güçlüdür. Eserde olayın anlatımında geriye dönüşler sık kullanılan yöntemdir. Yazar betimlemeyi ustaca kullanarak kurgusuyla, anlatımıyla ve bunların gerçeklere bağlı kalınmasıyla başarılı bir eser kaleme almıştır.

4.3. Kişi Kadrosu

'Abdurrahmân Munîf toplumcu gerçekçi kişiliğini eserlerine taşıyan yazarlardan biridir. *Şarku'l-Mutavassıt (Akdeniz'in Doğusu)* romanında bunu ana karakter Recep İsmail

¹¹⁵ Bk: 'Abdurrahmân Munîf, *Şarku'l-Mutavassıt*, s. 21.

¹¹⁶ 'Abdurrahmân Munîf, *Şarku'l-Mutavassıt*, s. 45.

¹¹⁷ 'Abdurrahmân Munîf, *Şarku'l-Mutavassıt*, s. 113.

üzerinden siyasî görüşlerini dile getirerek ele almıştır. Bu yüzden eserde geçen her bir isim ana karakterle bağlantılıdır. Kişi kadrosunun kalabalık seçildiği eserde Recep İsmail, abisi Esad, ablası Enise, anneleri, Enise'nin eşi Hamid, onların çocukları Adil ile Leyla ve direk isimleri kullanılmadan geçen polisler, hapishane müdürü asıl kişilerdir. Recep İsmail'in arkadaşları Halid, Edmun, hapishanede tanıştığı arkadaşlarından Emced, İbrahim Sami ve başkaları, halaları, hala oğlu Mahmud isimleri ise birkaç yerde bahsedilen ancak akılda kalmayan kişilerdir. Sayılan bu kişiler arasında önem arz eden iki isim vardır ki, bunlardan biri abi Esad, diğeri de Enise'nin eşi Hamid'tir.

Esad, babalarının birkaç yıl önce ölmesinin ardından aileye yüz çevirmiş, onları bırakıp gitmiş ağabeyidir. Kardeşinin siyasî faaliyetlerde bulunmasına baştan itibaren karşı çıkan biridir. Hapisteyken onun ziyaretine gitmemiş ve *"Bu işleri bırakıp beraatini sunmaya söz verirse benim kardeşimdir, yoksa onu tanımıyorum."*¹¹⁸ diyerek tepki göstermiş ve Recep İsmail de abisini yok saymıştır. Esad babalarının ölümünden sonra ailenin sorumluluğunu almaktan kaçan bu yüzden de aile tarafından yok sayılan bir karakterdir.

Hamid ise Esad'ın tersine gizli destekçi rolündedir. Hatta Esad'ın yerine geçebilecek karakter denilebilir. Aslında başta eşi Enise'nin mutlu ve huzurlu olması için Recep İsmail'e elinden gelen tüm desteği vermiştir. O da hapishanede Recep İsmail'e sunulan belgeleri imzalaması ve hapisten çıkması taraftarıdır, ancak bunu Recep İsmail'in sağlığından endişe duyan ve üzülen eşi Enise için istemektedir. Roman boyunca eşinin yanında olan Hamid de sonradan hapse girmiştir.

Recep İsmail romanın ana karakteridir, daha küçük yaşta okuma tutkunu bir öğrenci olmuş, büyüdüğünde bu yapısı değişmemiş ve üniversite mezunu olmuştur. Fikirlerine bağlılığı ve idealist oluşu tutuklanmasına neden olmuştur. Romanda hapisten önceki yaşamı hakkında Hüda ile sevgili olduğu ve siyasetteki etkinliğine dair cümleler dışında başka bir bilgi mevcut değildir. Esad'ın evi terk etmesiyle tek erkek çocuk olmasından olacak ki annesi üzerine daha fazla titremiş, hatta Enise'ye de bunu aşlamıştır.

Recep İsmail tutulduğu cezaevinde yapılan tüm işkencelere dayanmış, en ağır cezaları bile çekmiş, her şeye rağmen geri adım atmamıştır. Burada ona dayanak olan annesinin güç verici sözleri ve sevgilisi Hüda'nın varlığı ve Enise'nin gizlice sevgilisinden getirdiği mektuplar olmuştur. Direnişçi ruhu onu kardeşleri Esad ve Enise'den ayırmaktadır. Fakat Recep İsmail daha ilk bölümde Hüda'nın ayrılma haberiyle, sonrasında annesinin vefatıyla iki

¹¹⁸ Abdurrahmân Munif, *Şarku'l-Mutavassıt*, s. 50.

destekçisini de kaybetmiştir ve bir anda zayıf bir karaktere dönüşmüştür. İşkenceler nedeniyle sağlığı bozulmuş, daha fazla dayanamamış polislerin itiraf belgelerini istemeyerek imzalamış ve serbest bırakılmıştır. Söyleneni yaptığı ve belgeleri imzaladığı için kısa sürede pişman olmuştur.¹¹⁹ Bu pişmanlığı roman boyunca hissetmektedir. O, bu hareketiyle bedenini parmaklıklar ardından kurtarsa da ruhunu hapsetmiştir.

Recep İsmail başta güçlü bir karakterken artan romatizma hastalığı sağlığını ve iki sevdiğini kaybetmesi ile de psikolojisi bozularak zayıf ve güçsüz denilebilecek birine dönüşmüştür. Hapisten çıktıktan sonra birkaç gün Enise’de kalmış ve ardından tedavi olmak için Aşilus adında bir Yunan gemisine binmiştir. Gemide iken sanki güçsüzlüğünün bir göstergesi olarak çaresiz ve kimsesiz gibi gemiyle yolculuk boyunca konuşmuştur. “*Şuan bedenimin sahibi benim, çok şey yaptılar. Artık yapamazlar uzaklaştım, eğer yine bir şey yapmak isterlerse uzaktan kurşun atmaları gerek. Bir kez daha bedenime dokunamayacaklar. Sallan ve uzaklaş Aşilus, ben de uzaklaşıyorum.*”¹²⁰ Recep İsmail’in bu cümlelerinde işkencecilerinden kaçış ve onlardan artık kurtulma düşüncesiyle zafer kazanma edası vardır. Yazmayı hep seven Recep İsmail, parmaklıklar ardında başına gelenleri, orada yapılanları yazarak kitap haline getirmeye karar verir ancak iyice bozulan sağlığı buna izin vermez ve romanın son bölümünde ölür. Bu isteğini onun ölümünün ardından Enise yerine getirmiştir.

Roman yazarlarının oluşturdukları karakterlere kendilerinden bir şeyler katmaları okurda inandırıcılığı sağlaması ve samimi bir atmosfer oluşturması bakımından önemlidir. **Şarku’l-Mutavassıt (Akdeniz’in Doğusu)** romanına bakıldığında yazar Abdurrahmân Munîf’in kendi kişiliğini ana kahraman Recep İsmail’e yansıttığı söylenebilmektedir. İkisi de fikirlerini savunmaktan vazgeçmeyen kişiliklerdir, bu yönüyle yazar bazen Recep İsmail’e kendi düşüncelerini söylettiğini okura düşündürür.

Enise kırklı yaşlarda, kendi hâlinde, zayıf karakterde hatta bastırılmış bir kişiliktir. Recep İsmail’den sonra eserde ikinci anlatıcı ve önemli bir karakterdir. Romanda Enise’nin küçüklüklerinden itibaren erkek kardeşlerinden geri plânda tutulduğu görülmektedir. Recep İsmail’in masraflarını karşılamak için annesiyle dikiş dikmesi, Recep İsmail okula giderken onun getirdiği kitapları boş zamanlarında okuması ve evlilik yaşı geldiğinde fikri sorulmadan Hamid ile evlendirilmesi¹²¹ kadının Arap toplumundaki konumuna dair olumsuz örneklerdir. Örneğin annesinin Enise’ye daha kardeşi okuyorken söylediği “*Benim ve senin kardeşinin*

¹¹⁹ Bk: ‘Abdurrahmân Munîf, **Şarku’l-Mutavassıt**, s. 28.

¹²⁰ ‘Abdurrahmân Munîf, **Şarku’l-Mutavassıt**, s. 114.

¹²¹ Bk: ‘Abdurrahmân Munîf, **Şarku’l-Mutavassıt**, s. 157, 172.

eğitimi için çalışmamız gerek. Eğer yardım etmezsen hepimize kıyarsın."¹²² sözleri aslında Enise'ye daha evlenmeden önce yüklediği sorumluluğun işaretidir. Ona biçilen sorumluluklar dışına çıkmayan ve kendi halinde yaşayan Enise, kardeşinin cezaevine girmesiyle siyasetle tanışmıştır.

Enise'nin Hamid ile evliliğinden Adil ve Leyla adlarında iki çocuğu olur. Kendi annesinin ölmesiyle annelerinin Recep İsmail'e karşı özverili sorumluluğunu Enise üstlenmiş gibidir. Ancak anneleriyle zıt karakterde olduğu için o gücü tam anlamıyla yansıttığı söylenemez. Kardeşinin cezaevindeyken devamlı ziyaretine gitmiş ve o kardeşinin dış dünyayla bağlantısı olmuştur. Hüda'nın yazdığı mektupları Recep İsmail'e ulaştırmış ve ayrıldıklarından sonra da onun hakkında haberleri kardeşine bildirmiştir. Enise, Hüda'nın Recep İsmail'den ayrılma kararının yazdığı son mektubu ulaştırmamış ve saklamıştır. Bu yaptığıyla Hüda'yı kardeşini terk eden aşklarına ihanet eden konuma düşürürken bunu aslında kardeşinin iyiliği için yapmış, işkenceler altında bir de Hüda'yı düşünmesini istememiştir.

Zayıf karakterli Enise, kardeşinin idam edilmesinden ya da hastalığı nedeniyle ölmesinden korktuğu için kardeşine teslimiyet belgelerini imzalaması yönünde baskı yapar. Diğer taraftan da kardeşinin türlü işkencelere katlandığını ve neler yaşadığını diğer mahkûmların yakınlarına anlatarak onunla gurur duymaktadır. Bunu öncesinde anneleri yapmıştır, onun ölmesiyle bu görevi de kendi üzerine almış gibidir. Cezaevine ziyaretler kolay değildir, polisler her türlü hakareti ziyarete gelenlere yaparak onlara zorluk çıkarmaktadırlar. Bunlar nedeniyle eşi Hamid ile arası bozulsun da o kardeşini ziyaretlere gitmekten ve orada gördüklerini, duyduklarını efsanevî bir şekilde anlatmaktan vazgeçmez. Bu anlattıklarıyla kadınlar arasında seçkin bir konumda olduğunu "*Kadınlar genellikle bana en ince ve zor konularda sorular soruyorlardı. Kadınların nazarında çoğuna göre meziyeti olan bir kadın oldum.*"¹²³ diyerek bu durumdan memnuniyetini ve gurur duyduğunu dile getirmiştir.

Enise, kardeşi cezaevinden çıkıp da onların evine geldiğinde kardeşine yakın olmaya ve onu anlamaya çalışmıştır. Tüm bu süre zarfında tecrübe kazanmış, Recep İsmail güç kaybederken o dirilmiş, naif ve cılız kişiliğinden çıkmıştır. Enise kardeşinin yazmayı düşündüğü kitabı yazacak kadar kendini geliştirmiştir.

Recep İsmail ve Enise'nin annesi romanın başında vefat etmiştir. Buna rağmen Recep İsmail ve Enise'nin neredeyse her durumda ve olayda annelerini hatırladıkları görülmektedir ancak kadının ismi romanda verilmez. Aile fertleri arasında en güçlü olan anneleridir ve bu

¹²² Abdurrahmân Munîf, *Şarku'l-Mutavassıt* s. 172.

¹²³ Abdurrahmân Munîf, *Şarku'l-Mutavassıt*, s. 79.

yüzden Recep İsmail ile Enise onun eksikliğini büyük oranda hisseder, ölümünden sonra bile olaylar karşısında anneleri ne derdi diye düşünürler. Anneleri yaşıyorken Recep İsmail'in siyasetle ilgilenmesi annelerini Recep İsmail'e bir şey olacak korkusuyla çok rahatsız etse de sonradan annesi oğlunun destekçisi olmuştur. Hatta oğlu tutuklandığında cezaevi ziyaretlerinde sık sık ona, “*Yavrurum hapis geçecek eğer şimdi itiraf edersen sana herkes hain diyecek ve kimsenin yüzüne bakamayacaksın. Aklını başına al oğlum!*”¹²⁴ gibi sözlerle her zaman oğlunun yanında olduğunu hissettirmiştir. Bu yüzden Recep İsmail annesinin eksikliğini hisseden ve o öldükten sonra zayıf düşerek değişen kişi olmuştur. Annesi de sağlığında oğluna çok bağlıdır, oğlu tutuklandığında hangi hapishanede tutulduğunu öğrenmek için uğraşmış ve yerini bulduğunda da her fırsatta ziyaretine gitmiştir. Ancak bu ziyaretler onun için de kolay olmamıştır. Polisler Recep İsmail ile görüşmesine engel olmuş hatta onu dövmüşlerdir. Bu nedenle Recep İsmail annesinin katili olarak polisleri görmektedir. Enise de annelerinin diğer tutuklu anneleriyle bakanla görüşmek için ziyaretine gittiğini, burada bakanı koruyanlar tarafından saldırıya uğradığını ve aldığı darbeleri bedeni kaldırmayarak bu olaydan kısa bir süre sonra hastalandığını hatta hummaya tutulduğunu ve sonunda öldüğünü anlatmıştır.¹²⁵ Böylece Recep İsmail düşündüğünün doğru olduğunu görmüştür. Annelerinin ölüm nedeni olan baskı zihniyetindekiler ve onların emirleri altındaki kişiler sadece mahkûmların değil mahkûmların yakınlarının da cellatlarıdır.

Hüda, Recep İsmail'in sevgilisidir ve romandaki karakteriyle o da Arap kültüründe kadının konumunu belirten izler taşımaktadır. Hüda ve yazdığı mektuplar, Recep İsmail'in cezaevinde dayanma gücü olmuştur. Recep İsmail'in hapishanedeki arkadaşlarına göre cezaevi ortamında bu tarz bir ilişki imkânsızdır. Sonunda da arkadaşları haklı çıkmıştır. Çünkü Recep İsmail'in hapiste olması Hüda'nın ailesinin özellikle annesinin hoşuna gitmez ve kızlarına ondan ayrılmasını söyleyip bunda diretirler. Kızlarını maddî yönden rahat ettirecek biriyle evlendirmek isterler. Hüda bu duruma ne kadar üzülse de annesine karşı gelmemesi, okura kız çocuklarının ona söyleneni yaptığını ve söz sahibinin aile olduğu geleneğini hatırlatmaktadır. Bunun bir örneği de Enise'nin Hüda hakkında Recep İsmail'e şunları söylemesidir: “*Bir baba, dört erkek kardeşle yüzleşmek, onlara mahkûm bir adamı sevdiğini ve onunla evlenmek istediğini söylemek! Ölüm bundan daha kolay!*”¹²⁶ Bu yorum kadınların aile içerisinde erkekler karşısında kendilerini ifade edemediklerinin kanıtıdır ve Enise ile Hüda'nın benzer şeyleri yaşadığını düşündürmektedir. Hüda başkasıyla zorla evlendirilse de sonradan evliliğine alışır.

¹²⁴ Abdurrahmân Munîf, *Şarku'l-Mutavassıt*, s. 49.

¹²⁵ Bk: Abdurrahmân Munîf, *Şarku'l-Mutavassıt*, s. 68, 69.

¹²⁶ Abdurrahmân Munîf, *Şarku'l-Mutavassıt*, s. 156.

Ancak Recep İsmail için durum tersinedir, o Hüda'yı kardeşine sormaya devam eder. Onu Enise'ye sorduğunda iki çocuğu olduğunu ve mutlu olduğunu öğrenir. Hüda, Recep İsmail için hapisten çıkma umudu iken ayrılmaları ve başkasıyla evlenip bu evlilikte mutlu olmasıyla Recep İsmail için duygusal anlamda çöküntü sebebi olmuştur.

Hüda, Recep İsmail'i sevmesine rağmen aile baskısıyla ondan ayrılmasıyla masum bir perspektif ortaya koyarken, yaptığı evlilikte kısa sürede mutlu olması hatta Recep İsmail'e zorla evlendirildiğine dair cümlelerin yazdığı mektubu emanet ettiği Enise'den almaya çalışması bu karakterin farklı bir açısını sunmaktadır. Rahatı bulunca değişen Hüda karakteri, sadakatsizliğin ve insanın çıkarı uğruna değişebileceğini sembolize etmektedir. Hüda'nın ayrılmalarından önce Recep İsmail'i hapishane de ziyarete gitmemesi de dikkat çekicidir. Nişanlı ya da evli değil de sevgili olduklarından ve bu durumun insanlar tarafından yanlış algılanmasından dolayı aralarındaki iletişimi Enise yoluyla sağlarlar. Bu şekilde olması Arap toplumunun bir ilişkiyi normal karşılamadığını göstermektedir.

4.4. Zaman

Romanın ana unsurlarından biri olan zaman kavramı *Şarku'l-Mutavassıt (Akdeniz'in Doğusu)* eserinde net değildir. 17 Ekim Çarşamba günü gibi belirli olmayan zamansal ifadeler bulunsa da bunlar olayın ne zaman geçtiği sorusunu yanıtlayacak nitelikte değildir. Recep İsmail'in yaşamını anlatan romanda, kahramanın çocukluğu, gençliği, okul dönemi, meslek hayatı gibi düzenli bir zamansal dizayn yoktur. Kahramanların oldukları andan çıkarak birden geçmişe dair düşüncelere kapılması esere hâkimdir. Bu geriye dönük anlatım, okura kahramanlar için o günlerin mutlu ve güzel olduğunu, bu yüzden geçmişe özlem duyulduğunu sezdirmektedir. Bu yöntemle kahramanlar geçmişte yaşamaya devam ediyormuş gibidir. Ancak olay akışının peş peşe olmaması cümleleri okurken zaman kavramına daha fazla dikkati gerektirmektedir.

Altı bölümden oluşan eserde bölümler arasında da zaman unsuru karışıktır. Hatta roman Recep İsmail'in hapisten çıkmasıyla başlar, ancak kullanılan flashback (geriye dönüş) yöntemi usulünce farklı zamanlardaki yaşananlar karışık şekilde anlatılmıştır. Eserde anlatıcının iki kişi olması ve anlatıcının da kendine göre olayları anlara bölerek hatırlaması dikkat isteyen diğer bir konudur. Örneğin Recep İsmail'in anlatımı sırasında olayları genellikle hapis yaşantısı üzerinden aktırırken, Enise'nin anlatımında daha çok aile ortamı, önceki yaşantılarına, kardeşyle ve anneleriyle yaşadıkları anlara göredir. Özetle başkarakterlerin oldukları andan

farklı bir zamanı hatırlayarak anlatmaya başlamaları okura, karakterlerin hayatlarını film şeridi gibi zihinlerinde canlandırmalarına olanak vermektedir.

4.5. Mekân

Romanın adında da yer alan mekân olgusu bu eserde olaydan sonra en önemli kavram olarak göze çarpmaktadır. Ortadoğu coğrafyasını ifade eden *Şarku'l-Mutavassıt (Akdeniz'in Doğusu)* romanında geçenler belirli bir ülkeyle ya da şehirle sınırlandırılmamıştır. Olaylar genel olarak Arap topraklarını ve halklarını kapsayıcı niteliktedir. Cezaevi yaşantısının anlatıldığı eserde bu hapisanenin nerede ya da adının ne olduğu gibi bilgiler açıkça verilmemiştir. Nedeni ise baskı rejimlerinin yönetim anlayışını anlatmasından dolayı eserin sansür nedeniyle engellenmesi ya da eserin siyaset tabanından kişilerin eleştirilerine maruz kalınarak bundan olumsuz etkilenmesinin önlenmesi olabilir.

Romanda dar anlamda mekân olarak ev, hapisane, koğuş, mahzen ve gemi gibi yer isimleri mevcuttur. Üçüncü bölümden itibaren Recep İsmail'in olayı anlattığı yer genel olarak Aşilus adındaki gemidir. Doğu insanının anlatıldığı eserde Recep İsmail'in Yunan gemisi Aşilus ile Fransa'da tedavi olmak için yolculuğa çıkması ve geminin seyri sırasında İtalya, Paris gibi bazı Avrupa ülkelerinin anılması romandaki doğu, batı sentezini ifade etmektedir. Tedavi için batıdaki doktorların tercih edilmesi, batının o zamanın şartlarına göre doğudan daha gelişmiş olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Eserin, Recep İsmail'in hapis yaşantısı üzerine odaklanmış olması nedeniyle hapisanenin farklı yerlerinin tasviri oldukça fazladır. Recep İsmail kalp hastasıdır buna rağmen onu su ile doldurdukları bir mahzene atarlar, gece boyunca hem üşüyen hem ne yapacağını bilemeyen Recep İsmail mahzende bulunan merdivende uyumaya çalışmıştır, *"Birinci basamakla başladım, bir insanın oturamayacağı kadar dar ve küçüktü. Kenarları birçok yerinden kırıldı. Merdivenin üzerinde biri uyumasın diye kasıtlı olarak kırıldığını düşündüm."*¹²⁷ şeklinde mahzendeki merdiveni betimlemiştir. Romandaki buna benzer cümleler mahkûmların işkence çeşidine göre tek kişilik mahzenlere alındığını açıklarken, bazen de bu mahzenlerin tasvirleri yapılmıştır. Mahzenlerin genel özellikleri ise dar, soğuk ve karanlık olmasıdır.

¹²⁷ Abdurrahmân Munif, *Şarku'l-Mutavassıt*, s. 125.

4.6. Şarku'l-Mutavassıt

Antidemokratik rejimlerin başyardımcıları ordu ve orduların da merkez üsleri hapisanelerdir. Halkın her kesiminden insanların tutulduğu cezaevlerinde binlerce insanın canına kast edilmiş, binlercesi sağlığından olmuş ve sayısız aile yok olmuştur. Kişiyi sindirme amaçlı istenilenin yapıldığı parmaklıklar insanların hayatlarını yerle bir etmiştir ve suçlu suçsuz tutuklanan kişiler parmaklıklar ardına girdikten sonra önceki hayatlarından iz kalmamıştır. Siyasî nedenden dolayı tutuklananlar arasında edebiyatçılar da vardır. Farklı nedenlerle hapsedilen edebiyatçılardan zulme teslim olmayıp yaşadıklarını yazıya dökenler arasında 'Abdurrahmân Munîf *Şarku'l-Mutavassıt (Akdeniz'in Doğusu)* adlı romanıyla ilk sırada gelmektedir. Roman cezaevlerinin işleyişi, mahkûmların gördüğü muamele ve daha nicesi hakkında okuyucuya bir örnektir.

Eserde ana kahraman Recep İsmail aslında bütün şark insanını, ona işkence eden görevliler de Arap ülkelerinin genelinde görülen baskı rejimlerini temsil eder gibidir. Roman, hayatı boyunca fikirleri uğruna yaşayan yazarının özgürlüğü ön plana çıkarmasıyla, yani Recep İsmail'in parmaklıklar ardından kurtulduğu 17 Ekim Çarşamba gününü anlatmasıyla başlamaktadır. Ardından kahraman bir gün öncesinde hapisane müdürünün isteğini yerine getirdiği zamanı anımsamaktadır.¹²⁸ Recep İsmail yedi yıl hapis cezası verilmiş ancak hapisanede beş yıl kalmıştır. Çünkü işkencelerden dolayı sağlığı iyice bozulmuş ve kanda romatizma hastalığına yakalanmıştır. Recep İsmail, her seferinde itiraf metni yazılı kâğıdı imzalamamak için dik durmuş ancak doktorun bir an önce tedaviye başlanması gerektiğine dair konuşmaları sonunda görevlilerin istediklerini yapıp kâğıdı imzalamıştır. Yaptığı bu harekete sonrasında hem çok pişman olmuş hem de hapis arkadaşları tarafından bunun duyulması hâlinde onun hakkında kötü düşünecekleri aklına gelmiştir. Bu yüzden cezaevindeki son gününü tedirginlikle geçirmiştir.¹²⁹

Recep İsmail'e odada imzalatılan bu kâğıt aslında aralıklarla mahkûmlara sunulmaktadır. Bunun nedeni imzalamayı kabul eden kişinin diğerlerinin de fikrini değiştirebilir düşüncesidir. Dışarıya çıkmanın anahtarı olan bu imzayla aslında mahkûm, benliğini ve fikirlerini teslim etmekte ve açık hava hapisanesi devam etmektedir. Recep İsmail gibi dayanıklı birinden sonunda imzayı almaları polisler için önemlidir ve imzanın ardından ona sanki yıllardır öldüresiye işkenceler yaptıkları mahkûm değil de kendilerinden biriymiş gibi

¹²⁸ Bk: 'Abdurrahmân Munîf, *Şarku'l-Mutavassıt*, s. 19, 20.

¹²⁹ Bk: 'Abdurrahmân Munîf, *Şarku'l-Mutavassıt*, s. 32, 33, 34.

davranırlar. “Artık bizden kimse seni mahkûm olarak görmüyor, otur kardeşim buyur!”¹³⁰ diyerek övünç ve kibirle bir tutukluyu daha sindirmiş olmalarının zaferini yaşıyor gibidirler. Ayrıca ondan hapisten çıktıktan sonra kendilerine haber getirmesini isterler, bunu reddeden Recep İsmail dışarı çıktıktan kısa bir zaman sonra bu söyleneni yerine getirmede diye rahat bırakılmayacaktır. Yapılmaya çalışılan bu anlaşma dışarı çıkan kişinin artık rejim yanlısı gibi onların lehine işler yapmasını zorlamaya yöneliktir. Aslında geri verilen özgürlük değil, görünmeyen parmaklıklar ardındaki tutsaklıktır.

Recep İsmail attığı imzayı benliğine, yaşamına ihanet olarak görür. Hür kaldığı gün vicdanını rahatlatmak için arkadaşlarıyla kendini, “Onlardan kim benim gibi dayandı? Vücudum artık dayanmıyor, pek çok kez bayıldım, sonuncu kez soğuk su ve tokatlar kendime gelmemde yeterli kalmadı. Vücudum pes ettiyse ne yapabilirim?”¹³¹ diye kıyaslayarak hem durumunu kabullenmeye hem de hapis arkadaşları arasında yaptığını makul görmeye çalışmıştır. Ancak onlarla bu durumu açıkça konuşmaz ya da yıllardır tüm zorluklara beraber göğüs gerdiği arkadaşlarıyla vedalaşmadan hapisaneden çıkar. Bunu utandığından dolayı yapmış olması muhtemeldir. Recep İsmail’e göre arkadaşları onu hain olarak görecektir hatta o gece anlarırsa canına kast edeceklerdir, “Son gece ölü doğum gibi zordu. Korku sahiplendi beni. Sağ bırakmayacaklarını bile düşündüm, bir anlık uyursam beni öldürecekler gibi geliyordu.”¹³² Buradan attığı imza sonrası arkadaşlarını birer düşman gibi görmeye başladığı çıkarılabilmektedir.

Yıllarca hapisane koşullarına alışan kimse nazarında dışarıdaki normal hayat fazla gelebilir. Recep İsmail, Enise’nin evine gittiğinde uyumak ister ancak hazırlanan temiz ve yumuşak yatak, temiz kıyafetler ona rahatsız edici gelmiştir. Uyumaya çalışırken odada kendi diplomasındaki fotoğrafını görür, aynaya bakar ve kendi kendine: “Bu ikisinden biri öldü.”¹³³ der. Hapishaneye girmeden önce ailesi, sevgilisi ve şahsi yaşamıyla başka biriyken, cezaevi tüm bunları ondan almıştır. Hapishaneler labirent gibidir, içeri giren kaybolur ve başarılabilirse dışarı çıkan yeniden doğar. Bu ikinci doğuş ilkinden eser bırakmaz hatta kişinin asıl benliğini siler. Recep İsmail’de de durum böyledir ve önceki sahip olduğu kişiliği, yaşamı onun için artık geçmişte kalmıştır.

Recep İsmail hapisten çıksa da aklı arkadaşlarında kalmıştır: “Ne yapıyorlar şimdi? Saat birde öğle uykusu başlar. Öğle yemeği on ikiyi çeyrek geçe biter ve on dakikadan fazla

¹³⁰ Abdurrahmân Munîf, *Şarku’l-Mutavassıt*, s. 23.

¹³¹ Abdurrahmân Munîf, *Şarku’l-Mutavassıt*, s. 38.

¹³² Abdurrahmân Munîf, *Şarku’l-Mutavassıt*, s. 34.

¹³³ Abdurrahmân Munîf, *Şarku’l-Mutavassıt*, s. 26.

*sürmez.*¹³⁴ gibi hapisanedeki günlük işleri aklından geçirir. Buradan hapisanenin işleyişinde tutukluların öğle uykusu uyuduğu ve sadece on dakika süren yemek saatlerinin olduğu çıkarılmaktadır.

Hakaret içerikli sözler ve küfürler cezaevinde polislerin mahkûmların üzerinde kullandığı sıradanlaşan konuşmalardır. Yer ve zaman fark etmeksizin tutuklulara, onların annelerine ve soylarına kadar küfürler havada uçuşur. *“Vallahi seni annenin geri götürürüm.”*¹³⁵ gibi çirkin sözler sarf edilmektedir. Yazar romanında bu kısımları açıkça yazmamış, dipnotta küfür diye belirtmiştir. Mahkûmların özellikle annelerine karşı yapılan bu küfürlere cevap verememesi sözlü olan bu işkencenin uzantısıdır. Bazen de mahkûm yapılan dayanamaz ve işkence edenin ya da küfredenin yüzüne tükürmek, söylenene karşılık vermek gibi kendince ufak ama polisleri kızdırmaya yetecek şeyler yapar. Buna örnek olarak, *“İsmet fasulyenin olduğu tabaktan hamam böceğini kaldırarak dedi ki; sizin etiniz bu mu domuzlar!”*¹³⁶ verilebilir. Yapılan bu kısa isyanların sonu ise tek kişilik hücreye koyulma gibi daha ağır şekilde tutuklulara yansımaktadır.

Cezaevlerinin işleyişi öldürme üzerine değil mahkûmlara işkence çektirerek daha fazla canlarını yakma üzerinedir. Nihayetinde idam edilecek kişilerin hayatına son verilmesi anlaktır. Ancak mahkûm dayandığı sürece işkencenin zamanı sınırsızdır ve cellatlar bundan zevk almakta hatta işkencelere parti demektedirler.¹³⁷ Uyguladıkları işkencelerde o kadar ustalaşmışlardır ki verilen elektriğin dozunu dahi ayarlayabilirler. Romanda Emced adındaki bir mahkûma doğum tarihini sorduklarında ironik şekilde farklı tarihler söylemiştir. Çünkü ona çok fazla elektrik vermişlerdir, verilen elektrikle her defasında kalbi durmuş sonra tekrar çalışmıştır. O anlar ile ilgili arkadaşlarına, *“Elektrik o gerçek ölüm. Akımı omuzların üzerine, kalbin yakınına, burnun üzerine ve kasıkların arasına veriyorlar. Kalp sarsılıyor ve duruyor onlar da duruyorlar, yüzlerce kez bunu yaptılar.”*¹³⁸ itirafında bulunmuştur. Elektrik verme sırasında vücutta hangi bölgenin daha fazla acı hissettirdiğini bildikleri ve elektriği kesme zamanını ayarlamaları kişilerin can çekişmesi içindir.

Romandan yapılanlar karşısında mahkûmların tepkisinden ziyade sessiz kalmaları işkencecileri çileden çıkardığı anlaşılmaktadır. Bir işkence sırasında askerlerden biri mahkûma, *“Her şeyi söyle, bağır, küfret ama sessiz kalma, buna asla izin vermeyiz.”*¹³⁹ sözleriyle hem

¹³⁴ Abdurrahmân Munîf, *Şarku'l-Mutavassıt*, s. 26.

¹³⁵ Abdurrahmân Munîf, *Şarku'l-Mutavassıt*, s. 29.

¹³⁶ Abdurrahmân Munîf, *Şarku'l-Mutavassıt*, s. 36.

¹³⁷ Bk: Abdurrahmân Munîf, *Şarku'l-Mutavassıt*, s. 133, 135.

¹³⁸ Abdurrahmân Munîf, *Şarku'l-Mutavassıt*, s. 144.

¹³⁹ Abdurrahmân Munîf, *Şarku'l-Mutavassıt*, s. 134.

daha fazla sinirlenirler hem de yalvarır gibidirler. Türlü işkenceler altında saatlerce, günlerce kalan Recep İsmail ve niceleri dayanmayı öğrenmiştir. Bunu da tepkisiz kalarak ve sabrederek yapmaktadırlar. Mahkûm aldığı darbelerle yere düştüğünde kalkamayabilir. Cellatlar kendi düşürdükleri adamı kaldırmak zorunda olduklarında aslında hem yorulurlar hem de yaptıklarını telafi ediyormuşçasına bir duruma düşerler. Tutuklunun konuşması için işkenceden işkenceye götürülmesinde susması, en ağır işkenceler karşısında çelik gibi sert olunduğunu göstermektedir. Bu durum cellatların eksik ve aciz hissetmesini sağlayabilir. İşkence etmelerinin zevkini ellerinden almanın bir diğer yolu da rutinleşen durumlara karşı gelmeden yerine getirmektir. İşkencecilerin dayak atacağı zaman mahkûmun onlar söylemeden kıyafetlerini çıkarması, hücre hapislerine ses çıkarmamaları gibi bu davranışlar,¹⁴⁰ tutukluların karşı koyacak gücü kalmadığını gösterdiği gibi, cellatların şevklerini kırmaya yönelik olarak değerlendirilebilir. Hapishane yaşamı işkence olmadan bile rutubet, soğuk ve yemeklerin bozuk olması gibi şartlarla kişiyi hastalandırarak koşullardadır. Zaten Recep İsmail de parmaklıklar ardında maruz kaldığı tüm işkenceler ve hapishanenin olumsuzlukları sonucu hastalanmıştır.

Recep İsmail dışarı çıktığında kendisine hapishane hayatını hatırlatan her şeyi yok etmek ister gibi davranır. Tutuklanmadan önce yazdığı kâğıtları yakmak ve saklamak düşüncesi arasında kalır. Enise'ye bahçelerindeki kavak ağacını sorar. Kardeşi, annelerinin o tutuklandığında diktiğini ve *“Recep hapisten çıktığında bu kavak ağacı gibi büyük ve uzun olacak.”*¹⁴¹ dediği, cevabını alır. Recep İsmail hem bu ağacı diken annesinin artık olmadığı hem de o ağacı geçmişiyle bağdaştırdığı için onu düşman olarak görür, çok sinirlenir ve eline aldığı baltayla ağacı keser. Bu ona kısa bir rahatlama sağlamış gibidir. Kardeşi de *“Bu ağaç geçmişin sembolüydü şimdi onunla birlikte geçmiş de düştü, bitti.”*¹⁴² diyerek ona destek olduğunu bir kez daha dile getirmiştir. Hapishane yaşamını unutmaya çalışmasıyla, oradaki günlerini ve arkadaşlarını devamlı düşünmesi çelişmektedir. Bunun özlemden değil de kendine yakıştırmadığı şekilde dışarı çıkmasının pişmanlığı ve arkadaşlarını merak etmesiyle olması muhtemeldir. Geçmişi hatırlamasındaki diğer bir neden cezaevi koşullarının kişide fiziksel ve psikolojik olarak artık unutamayacağı yaralar açmasıdır. Bedenlerine her türlü çirkin işlemin yapıldığı gerçeği, mahkûmların dışarı çıktıklarında günlük yaşama uyum sağlayamamasında etkendir ve bu, ölüm onları bulana kadar dışarıda da işkencenin devam edeceği anlamına gelmektedir.

¹⁴⁰ Bk: 'Abdurrahmân Munîf, *Şarku'l-Mutavassıt*, s. 133.

¹⁴¹ 'Abdurrahmân Munîf, *Şarku'l-Mutavassıt*, s. 85.

¹⁴² 'Abdurrahmân Munîf, *Şarku'l-Mutavassıt*, s. 86.

Kardeşi de Recep İsmail'deki değişikliklerin farkındadır, o da onun bu kadar değişmesinin mümkün olup olmadığını sorgular ve kardeşine nasıl davranması gerektiği konusunda zorluk yaşar. Recep İsmail'i kırmamak için onunla konuşurken kelimeleri dikkatle seçmeye özen gösterir. İsteddiği annesinden emanet kalan kardeşinin sağlığına kavuşması ve zorlu günleri unutmamasıdır. Kardeşinin kişiliğinde açtıkları yaranın, bedeninde de olup olmadığını merak eder. Recep İsmail bunu anladığında “*İşaret bırakmıyorlar, mahkûmun görünüşünün bozulmasından hoşlanmıyorlar hatta itiraf edeyim iyileşene kadar onu koruyorlar.*”¹⁴³ diyerek kardeşinin sorusunu yanıtlamıştır. Buradan cezaevinde işleyişin plân ve düzen içerisinde ilerlediği anlaşılmaktadır. Cellatların darp izi bırakmamaya özen göstermeleri, tutuklunun ailesine ya da medyaya yani parmaklıkların dışına haber çıkışını önlemek amaçlı dikkat edildiğini göstermektedir. Aslında cezaevlerinde yapılanlar herkes tarafından bilinse de kanıt olabilecek izler bu zorba düzeni sekteye uğratabilir. Bu nedenledir ki alınan önlem işleyişin devamı için önemlidir.

Recep İsmail tekrar dışarı çıktığında hiçbir şeyin bıraktığı gibi kalmadığı gerçeğiyle de yüzleşmiştir. En büyük kayıp da o hapisteyken annesinin ölmesi ve sevdiği kadının onu bırakarak başkasıyla evlenmesidir. Tutuklu nezdinde bu iki durumun hissi hem kapanmayacak bir boşluk hem de ayrı bir acıdır. Annesi oğlunu ziyaretleri sırasında cânilerin kötü muamelelerine, küfürlerine ve dayaklarına maruz kalmıştır. Onun ölüm döşegine düşmesine neden olan da bu dayaklar olmuştur. Recep İsmail annesinin ölümünden kendini sorumlu tutarak bitmeyecek suçluluk duygusuna kapılmıştır. Çünkü Recep İsmail'e göre onu dünyaya getiren en değerli kişi onun yüzünden ölmüştür. Vicdan azabı ve hissettiği boşluk iki katına çıkmış, omuzlarındaki yük artmıştır. Tüm bunlar sebebiyle cezaevinden çıkmasının ardından ona verilen ikinci doğuşu istediği gibi kullandığı yönünde yorum yapmak zordur. Aksine Recep İsmail bedenine olmasa da ruhuna yapılan işkencelerle baş etmeye devam etmekte ve elinden alınan her şeyin yokluğunu kabul etmeye çalışmaktadır.

Romanda dikkat edilmesi gereken bir nokta da anne karakterinin yani tutuklunun en yakını olan kişinin dışarıda esir hayatı yaşaması ve çevresindekilere de bunu yaşatmak istemesidir. Anneleri, Enise güldüğünde ona kızmış, torunları ses çıkardığında bağırmış, tamamıyla aksi bir kadın haline gelmiştir.¹⁴⁴ Çünkü Recep İsmail cezaevindeyken onların olağan davranmasını yakışsız bulmuştur. Recep İsmail tutuklandığında başına “*Siyah bir başörtüsü, alnına da siyah şerit bağlayarak*”¹⁴⁵ yas ilan etmiş gibidir. Oğlu parmaklıklar

¹⁴³ Abdurrahmân Munîf, *Şarku'l-Mutavassıt*, s. 90.

¹⁴⁴ Bk: Abdurrahmân Munîf, *Şarku'l-Mutavassıt*, s. 74, 75.

¹⁴⁵ Abdurrahmân Munîf, *Şarku'l-Mutavassıt*, s. 74.

ardındayken o da günlerini ya onu görmeye çalışarak ya da onunla ilgili kendini harap etmekle geçirmiştir. Komşuları onun delirdiğini bile düşünmüştür. Kendini oğluna adayan bir anne, oğlu içerde o dışarıda zindan hayatı yaşarken sonları da yaşadıkları yüzünden olmuştur. İkisinin kişiliği bu yönde birbirine benzemektedir. Güçlü, ne istediğini bilen ve kararlı karakterdedirler. Ancak yaşadıkları onları olmadıkları kişiler haline getirmiştir. Zayıf bir yapıya bürünen anne ve oğul karakterleri romanın sonunda ölürken, başta pasif olan Enise de güçlenmiştir.

Recep İsmail'in dışarı çıktığında yerinde bulamadığı sevgilisi Hüda hakkında Enise'ye onunla ilgili sorular sormuştur. Üçüncü bölümden sonra Hüda'ya dair anıları hatırlaması azalmış ve romanın sonlarında tedavi gördüğü yerde ondan değil, gelecek plânlarından bahsetmiştir. Recep İsmail, sağlığına kavuştuğunda bir roman yazmayı düşünmektedir. Bu romanda yaşadıklarını anlatarak kafasında susturamadığı anılarını eserini okuyanlara sunmayı arzular. Recep İsmail'in bu fikri dahi özgür ruhlu oluşunun sembolüdür. Yazacağı romana Enise'nin, Hamid'in ve yeğenlerinin de fikirlerini yazarak katkıda bulunmasını istemiştir. Böylelikle hapisane şartları kimi ne ölçüde etkilediyse yazıya dökülmesini amaçlamıştır. Ancak o uzakta yazacaklarıyla bağımsızlık plânları yaparken polisler Hamid'i, "Recep İsmail nerede? Ne zaman gelecek?"¹⁴⁶ gibi sorularla sıkıştırmaya başlar. Zorba yönetim elemanları kendini ailesine adanmış, sakin bir şekilde yaşayan Hamid'e de bulaşmıştır. Recep İsmail polislerin ona söyledikleri haber sızdırma anlaşmasını yerine getirmemiş, dönmeyerek Hamid'in başını derde sokmuştur. Bunlardan dolayı Enise bir kez daha kendini aynı sorunla debelenirken bulmuştur. Öyle ki kardeşi değil, artık eşi tehlike altındadır. Polisler Recep İsmail'den ses çıkmadığı sürede Hamid'i sorgulamış ve tutuklamışlardır. Recep İsmail'in ise tüm bunlardan başta haberi yoktur, Hamid gurur meselesi yaparak durumunu bildirmezken, Enise'yi de söylememesi hususunda uyarmıştır. Çünkü Hamid, Recep İsmail dönse de polislerin onları rahat bırakmak istemiyorlarsa yine bildiklerini yapacaklarını anlamıştır ve sonrasında da bu tahmininde yanılmadığını görür. Enise kardeşinin dönmesini ve teslim olmasını ister. Burada onun kardeşi ile eşi arasında kalması ve eşini seçmesi görülmektedir. Seçiminde etkili olan kardeşinin hapisane koşullarını biliyor olması, sağlığının ve psikolojisinin zaten bozuk olması, yani kardeşinin kaybettiklerinin eşinin de başına gelmesini istememesi olabilir. Çıkarılabilecek bir diğer kanı da cezaevine düşen bir kişinin geri kalan yaşamında dışarıda da olsa tutsak olduğudur. Enise, elinde imkân varken bu tutsaklığı eşine ve ailesine yaşatmak istememiştir. Polisler Recep İsmail'in ısrarla gelmesini isterken onun hükümet karşıtı işler yaptığını ileri sürerler: "*Öğrencilerle iletişime geçip onları kışkırtmaya ve*

¹⁴⁶ Bk: 'Abdurrahmân Munîf, *Şarku'l-Mutavassıt*, s. 180.

hükûmete küfretmeye başladı. Bunun bedelini ağır ödeyecek.”¹⁴⁷ Polisler nezdinde önemli olan istedikleri kişiyi ele geçirmektir ve delile, araştırmaya gerek duymazlar. Bu cümlelerden bir kez daha Recep İsmail’e suç yükledikleri, hatta cezasını bile kestikleri görülmektedir. Hamid’e Recep İsmail’e iletmesi için söylenen bu cümleler asılsızdır. Çünkü Recep İsmail o sırada hem tedavisiyle ilgilenmekte hem de yazmayı düşündüğü romanını plânlanmaktadır ve bunları teyit edecek herhangi bir cümle romanda mevcut değildir. Aksine Recep İsmail siyasetle uğraşmayacağına dair kendisine telkinler de bulunur.

Hamid’in yaşadıkları onu da hükûmet düşmanı biri haline getirmiştir: *“Bu lanet ülkede insan huzurla yaşayabilir mi? Siyasetle uğraşan da, uğraşmayan da, bu sistemi seven de, sevmeyen de kurtulamaz. Delirmiş bu ülke, yerle bir olması lazım!”*¹⁴⁸ Hamid bu tek kişilik isyanıyla çeşitli bahanelerle istedikleri kişileri tutuklayan, halka her türlü baskıyı ve zorbalığı yaşatan sistemin yok olması gerektiğini toplumun sesi olarak dile getirmiştir. İnsanların hayatında her yerde varlığını ve gücünü belli eden baskı yönetiminin sistemi, insanları kendi vatanına lanet edecek kadar bezdirmiştir. Bu sistemin seyrinde yazılan mektupları bile önce birileri okumaktadır. Enise *“Mektubun üzerindeki kontrol kelimesini bir kez daha okudum, vahşice geldi bana.”*¹⁴⁹ diyerek Recep İsmail’in gönderdiği mektupları başkalarının okumasına ve daha sonra ona teslim etmelerine olan şaşkınlığını gizleyemez. Mektupları önce idarenin adamları okuduğu için yazdıklarına dikkat etmeleri gerekmektedir. Çünkü kullanılan bir isim tanıdıkları kişilerin de tutuklanmasına ve belki de hapsedilmesine mâl olabilir ya da o isim plânlanan bir şeyin kod adı bahanesiyle yine Recep İsmail’in tutuklanmasına neden olabilir.

Eserde Recep İsmail’in bindiği Aşilus gemisi, içerisinde farklı milletlerden insanları taşımasıyla özgürlüğü kucaklayan ve içerisinde barındıran bir simge gibidir. İnsanları istedikleri yere ulaştırmasıyla onların arzularını yerine getirir. Bu yönüyle Aşilus gemisi, yönetici ve yolcuları da halk olarak yorumlanabilir. Hasta ve her açıdan zayıf karakter Recep İsmail de bu gemiyle istediği geleceğe gitme düşüncesindedir. Arkadaş yerine koyduğu gemiye bindiği andan, indiği zamana kadar yaşadıklarını anlatarak acısını onunla paylaşmıştır.

Recep İsmail’in sağlığına kavuşmasının ardından yapmak istediği bir diğer şey de Cenevre’ye gitmektir. *“Kızıl haça bir tablo sunmak için Cenevre’ye gitmeyi, gördüklerimi yetkililere anlatmayı ve daha sonra onlardan gerçekleri soruşturmak için bir heyet göndermelerini talep etmeyi düşünüyorum.”*¹⁵⁰ diyerek bu fikrini dile getirmiştir. Oraya giderek

¹⁴⁷ Abdurrahmân Munîf, *Şarku’l-Mutavassıt*, s. 178.

¹⁴⁸ Abdurrahmân Munîf, *Şarku’l-Mutavassıt*, s. 165.

¹⁴⁹ Abdurrahmân Munîf, *Şarku’l-Mutavassıt*, s. 167.

¹⁵⁰ Abdurrahmân Munîf, *Şarku’l-Mutavassıt*, s. 206.

doğu kıyısında kendisinin ve binlerce şarklı insanın yaşadıklarını ve göz ardı edilen insanın hür yaşama hakkının elinden alındığını batıya göstermek istemektedir. Kendisi o kötü şartları yaşayıp şu an oradan çıkmış biridir ve doğuda olanları birilerine duyurmayı kendisine borç sayar. Sessiz kalması Arap coğrafyasına ve halkına yapılabilecek ihanet gibidir. Enise, onun Cenevre'ye gitme ve yaşanılanlara dair bir kitap yazma fikrini tedirginlikle karşılamıştır. Çünkü kardeşinin yapmayı plânladığı bu iki şey de Recep İsmail'i ülkesinde bekleyen hükûmeti kızdıracak ve onları haklı çıkaracaktır.

Hamid tutuklu olduğu için onun adına Recep İsmail'e para gönderen bir arkadaşı, yazdığı bir mektupta Hamid'in tutuklandığını anlatmıştır. Recep İsmail onun yüzünden Hamid'in tutuklandığını öğrenince düşlediği hayâlleri yıkılır. Çünkü biliyordur ki o dönmezse yaşadıklarını Hamid de yaşayacaktır. Acıması olmayan sistem önce imza atarak dışarı çıkabileceğini söylemiş, şimdi de Recep İsmail'i geri çağırarak tutarsızlıklarını kanıtlamışlardır.

Recep İsmail, kaldığı otel odasında bir taraftan yapmayı plânladıklarını düşünürken bir taraftan da anlaşmayla dışarı çıkmasının pişmanlığı sürmektedir. Ömrü boyunca ve cezaevinde bile destekçisi olan annesiyle burada da dertleşir ve onun yokluğunu her an hisseder. Recep İsmail'in pişmanlığı onda intihar düşüncesi uyandırır ve odasında kendini astığını düşler. Ona göre cesedini bulduktan sonra adresini bulurlarsa eşyalarını evine göndereceklerdir. *"Elbiselerim bir tutukluya ulaşabilir."*¹⁵¹ diye de içerisinden geçirmektedir. Hapishanede mahkûmlara şahsi eşyaların bile verilmediğini bilmektedir. Bu yüzden o öldükten sonra eşyalarının cezaevindeki suçlulardan birine verilmesini düşünerek duyduğu pişmanlığı telafi etmek ister gibidir. Bu fikirden vazgeçerek yazacaklarıyla son görevini yerine getireceği kanaatine varır ve yazma denemelerine başlamak üzere kahvehaneye gider. Burada onu tuhaf gözlerle izleyen bir kadınla karşılaşır ve kadına bakarak: *"İnsan bizim ülkemizde eşyaların en ucuzudur ve sigara izmaritleri ondan daha değerlidir."*¹⁵² diye içinden geçirir. Batılı bir insanın Doğu topraklarında olup bitenden haberi yoktur ve insanı asıl hayrete düşüren görüntüler, olaylar oradadır. Tanımadığı bir kadın karşısında kendi kendine konuşarak bunları bildirmesi Cenevre'ye düşündüğü yolculuğun küçük bir örneği gibi olmuştur. Marsilya'da Abdulfafur adında biriyle tanışır. Öncesinde ona güvenmez hatta onun ülkesinden gönderilen bir muhbir olduğunu düşünmüştür. Burada görülen tutuklu serbest bırakılsa da artık tamamen özgür olduğundan emin olarak yaşayamayacağıdır. Öyle ki serbest bırakılan bir tutuklu için yeni

¹⁵¹ Abdurrahmân Munîf, *Şarku'l-Mutavassıt*, s. 202.

¹⁵² Abdurrahmân Munîf, *Şarku'l-Mutavassıt*, s. 204.

tanışılan her kişi, tehdit unsuru olabilir. Onunla konuşmaya devam eder ve Abdulgafur'un Marsilya'da yaşayan kendi halinde biri olduğunu anladıktan sonra rahatlar.

Recep İsmail muayene için gittiği hastanede doktorlara beş yıl hapis hane kaldığını söylediğinde doktorlar tarafından tuhaf karşılanmıştır. Çünkü onların yaşadığı ülke ve insanlar duydukları bu hapis hane yaşantısına yabancıdır. Recep İsmail başından geçenleri anlatırken onların tepkileri ve bakışları karşısında ilk kez onurlu hisseder: *“Senelerden beri ilk kez gururlu hissediyorum, hapis hane şerefli ve doktorların bakışları o kadar büyük geldi bana. Onların fısıldaşmaları doğrudan bir takdirdi.”*¹⁵³ Onun yaşantılarını ilk olarak annesi ardından Enise diğer mahpusların yakınlarına anlatırken aynı gururu duymuş, şimdi de kendisi zorlu günlerini başkalarının önünde dile getirirken bunu hissetmiştir. Yani kişinin vatanı ve savunduğu fikirler uğruna nelere katlanabileceğini canlı bir örnek olarak belgelemiştir. Anlattıklarının bu insanlara yabancı geldiğinin farkındadır, onu hikâye dinler gibi dinlerlerken Recep İsmail: *“Bu insanlar bir kişinin mahkûm edilmesinin anlamını biliyor mu?”*¹⁵⁴ diye aklından geçirir. Çünkü Batı ve Batılı insanlar da Doğu kültürüne yabancıdır. Duydukları karşısında doktorlar onu şefkat, merhametle karşılar. Recep İsmail, doktorlara suçsuz olduğunu ancak kendisine çeşitli işkencelerin yapıldığını söyler. Tüm bunların nedeninin siyasî bir suçlu olarak görülmesi olduğunu eklemiştir. Bu durum oradaki doktorlardan Doktor Fâli'nin dikkatini çekmiştir ve onu göstererek: *“Bu mahkûm bir halkın bir kişisi!”*¹⁵⁵ diye niteler. Doktor Fâli aslında onun ülkesinde olup biteni bilmez ancak ona dik durması, pes etmemesi, vatanını savunmak için elinden ne geliyorsa yapması yönünde onunla konuşur ve bunun sağlığına kavuşmasından geçtiğini vurgulayarak Recep İsmail'i cesaretlendirir.¹⁵⁶ Doktor Recep İsmail'i bir kahraman olarak uğurlarken Recep İsmail'in aklına attığı imza gelir ve bu kez de doktorun bunu bilse yüzüne bakmayacağını düşünür. Doktor ona aşırı duygu yoğunluklarından kaçınması gerektiğini de söylemiştir. Recep İsmail için bu olanaksızdır. Çünkü hüznün, yas, zorluklar ve keder Akdeniz'in doğu kıyısının gerçeği iken sevinç, huzur, mutluluk bu toprakların özlem duyduğu hislerdir. Bunu: *“Akdeniz'in doğu sahil kıyısında bir insanın sevinçten ölebileceğini mi düşünüyor? Sevinç mahkûm bir halk için göç eden bir kuştur.”*¹⁵⁷ diyerek vurgulamıştır. Yani Doğu insanı için sevinç hissi arzulan ve unutulmuş bir histir ve ona ulaşmak bu topraklar adına bir umuttur.

¹⁵³ Abdurrahmân Münîf, *Şarku'l-Mutavassıt*, s. 210.

¹⁵⁴ Abdurrahmân Münîf, *Şarku'l-Mutavassıt*, s. 211.

¹⁵⁵ Abdurrahmân Münîf, *Şarku'l-Mutavassıt*, s. 213.

¹⁵⁶ Bk: Abdurrahmân Münîf, *Şarku'l-Mutavassıt*, s. 214.

¹⁵⁷ Abdurrahmân Münîf, *Şarku'l-Mutavassıt*, s. 214-215.

Recep İsmail doktorlara bir şey söylemez ancak ülkesine dönmek üzere odadan çıkar. Ülkesine teslimiyetle geri dönmesi, Hamid'in kurtuluşu ve kız kardeşinin huzuru içindir. Dönüşünü arkadaşı gibi gördüğü Aşilus gemisine denk getirmiştir. Eve tekrar gittiğinde yeğenlerine hediyeler götürmüş onların yüzlerini güldürmüştür, kardeşi Enise de onu gördüğüne sevinmiştir¹⁵⁸. Bunlarla sanki onlara veda ediyor gibidir. Çünkü tedavisi yarım kalmış ve artık ülkesine geldiğine göre onu tekrar tutuklayacaklardır. Bu kez parmaklıkların ona ölüm getireceğini biliyordur. Kardeşine “*Tek başıma döndüm, kimsenin benim sahte özgürlüğümün bedelini ödemesini istemiyorum!*”¹⁵⁹ sözleri, içerisinde hem vazgeçiş ve çaresizliği barındırırken hem de Hamid'i kurtarmasıyla bir nevi kahramanlık vurgusu taşımaktadır.

Evde geçirdiği üç günlük sürede *مُنْكَرَاتُ الْبَيْتِ الْمَوْتَى (Ölümler Evinin Anıları)* adında bir roman okumaya başlamış ve bu roman bittikten sonra kendisinin yazacağını söylemiştir. Ancak daha okuduğu kitap bitmeden cellatlar eve ikinci kez onu almaya gelirler. Recep İsmail onları karşısında gördüğünde kendine güvenen ve onlara meydan okuyan bir edayla: “*Geç kaldınız, çok geç kaldınız!*”¹⁶⁰ der. Cesaretle evden çıkarken yeğeni Leyla'ya bu gelenlerin ona anlattığı canavarlar olduğunu ve onların yüzüne iyi bakmasını, hayatı boyunca onlara gülmemesini söyler.¹⁶¹ Bu yüzden de ilk işkence kendi evinde askerin vurmasıyla başlar. Ayrıca burada küçük bir çocuğa gelecek adına öğütlerde bulunmuştur. Ola ki o büyüdüğünde aynı sistem devam ediyorsa onlardan uzak kalmasını tavsiye etmiştir.

İstediklerini alan cellatlar Hamid'i ertesi gün bırakırlar. Recep İsmail'e bu kez ne olacağını kimse bilmez, cezaevinde birkaç hafta kalmasının ardından bir gün kapının önüne bir arabanın gelip eşya gibi onu bırakmalarıyla bu merakları da giderilmiş olur. Recep İsmail yapılan işkenceler sonucu gözlerini kaybetmiştir.¹⁶² Zaten hasta olduğundan, öleceğini tahmin ettikleri için onu bırakmışlardır. Evde geçirdiği dördüncü günün sonunda ölür. Dışarıda kaldığı dört aylık süredeki pişmanlığı ölümüyle son bulmuştur. Onun vefatının üzerinden çok geçmeden cellatlar bu eve üçüncü kez Hamid'i almaya gelirler. Suçu ise yönetimin işkencesinden dolayı Recep İsmail'in öldüğünü bir gazetede yazmasıdır.¹⁶³

Enise bu olaydan sonra tüm yaptıklarının yanlış olduğunu anlamıştır. Kardeşinin hapisten çıkması için ona sunulan belgeyi imzalamasını istemesiyle, onu olduğu kişiden

¹⁵⁸ Bk: 'Abdurrahmân Munîf, *Şarku'l-Mutavassıt*, s. 232.

¹⁵⁹ 'Abdurrahmân Munîf, *Şarku'l-Mutavassıt*, s. 232.

¹⁶⁰ 'Abdurrahmân Munîf, *Şarku'l-Mutavassıt*, s. 237.

¹⁶¹ Bk: 'Abdurrahmân Munîf, *Şarku'l-Mutavassıt*, s. 238.

¹⁶² Bk: 'Abdurrahmân Munîf, *Şarku'l-Mutavassıt*, s. 239, 240.

¹⁶³ Bk: 'Abdurrahmân Munîf, *Şarku'l-Mutavassıt*, s. 241.

vazgeçirmesi ve sonrasında tedavisini yarıda bırakıp geri dönmesini istemesi, Enise tüm bunları artık yanlış olarak görmektedir.¹⁶⁴ Ona göre kardeşinin sonunu kendisi hazırlamış gibidir. Şimdi de eşini götürmüşler, aynı şeyler başa sarmıştır. Hamid'i hapishane de bir yıl tuttukları sürede eşinin bir kez görmesine izin verirler. Bu süre zarfında Enise için oğlu Adil de artık bir tehdit unsurudur. Annesinin Recep İsmail'e yaptığı gibi oğlunu siyasî faaliyetlerden korumanın mı, yoksa kendi yolunu bulmasına ses çıkarmamanın mı daha iyi olduğuna karar veremez. Enise romanın sonunda tüm olanlardan kendisini sorumlu tutar ve kardeşinin yazdığı kâğıtları yurt dışına çıkarıp yayınlamak konusunda kararsız kalır. O romanını yazamamış olsa da gençliğinden itibaren fikirlerinin yazılı olduğu kâğıtlar Enise'dedir. Ülkelerinde bu yazıların ortaya çıkması birilerinin belki de onun parmaklıklar ardına koymasına yol açacağından bunu gizliden yapar. Sonunda Recep İsmail'in yolundan gider ve kendi dönemlerinde olmasa da ileride bir işe yararlar düşüncesiyle kâğıtları yayınlamaya karar verir.¹⁶⁵ Enise bu kararıyla kendisini aklamak istiyor gibidir.

Zorba yönetimin bir eve girmesinin anlatıldığı *Şarku'l-Mutavassıt (Akdeniz'in Doğusu)* romanında dikkati çeken nokta cellatların gözünün doymamasıdır. Recep İsmail başta olmak üzere anneleri ve Hamid işkencelere maruz kalmış, bunların acısını ve pişmanlığını Enise'den çıkmıştır. Baskı rejiminin bitirdiği bir aileyi ele alan bu roman benzer yönetimin yaşandığı tüm Ortadoğu ülkelerini kapsayıcı niteliktedir. Antidemokratik yönetimler altında yaşayan halk için arzu edilen gelecek, bedel ödemeye dayalıdır. Diğer bir önemli nokta da romanda en son Enise'nin kâğıtları yayınlamaya karar vermesidir. Böylelikle yapılanlar ne olursa olsun insanların özgür yaşama düşüncesinin peşinin bırakılmaması vurgulanmıştır.

¹⁶⁴ Bk: 'Abdurrahmân Munif, *Şarku'l-Mutavassıt*, s. 242.

¹⁶⁵ Bk: 'Abdurrahmân Munif, *Şarku'l-Mutavassıt*, s. 243.

SONUÇ

Ortadoğu ülkelerini konu alan bu çalışmada, bölgede siyasî rejimlerin genellikle otoriter nitelikte olduğu ve baskının insanların yaşamını büyük oranda etkilediği kanısına varılmıştır. Arap Baharı olarak tanımlanan 2011'de Tunus'ta başlayan halk hareketleri de bu baskı rejimlerine karşı gerçekleşmiştir. Ancak eylemler kimi ülkelerde baskı rejimlerinin devrilmesi, kimi ülkelerdeyse yönetimde ufak değişimlerin yaşanmasıyla sonuçlanmıştır. Baskı rejimlerinin cezaevlerini yardımcı seçtiği ve kendilerine muhalif gördükleri kişileri buralara kapattıkları görülmüştür.

Parmaklıklar ardına konulan edebiyatçıların yaşadıklarını anlattığı eserler modern Arap edebiyatında cezaevi türünü doğurmuştur. Cezaevi kapsamında yazılan romanlar baskı rejimlerine karşı bir tepki niteliğinde eserlerdir. Bu konuda yazmaktan geri durmayan yazarlar ise ezilmeye ve sindirilmeye çalışılan Arap halklarının sesi, yapıtları baskı rejimlerine karşı birer protesto aracı olmuştur. 'Abdurrahmân Munîf bu yazarlardan biridir.

'Abdurrahmân Munîf, son bölümde incelenen *Şarku'l-Mutavassıt (Akdeniz'in Doğusu)* adlı eserinde Ortadoğu ki siyasî olaylara dikkat çekmiştir. Yazar, bunu eserde ana kahraman Recep İsmail üzerinden tüm Ortadoğu'yu genelleyerek yapmıştır. Yani Recep İsmail Ortadoğu hapishanelerindeki mahkûmları temsil eden bir konumdadır. Roman, baskı rejiminin bir aileyi nasıl yok ettiğinin örneğidir. Ayrıca baskı rejimlerinin sadece o dönemdeki insanları etkilemediği aksine gelecek kuşakları da nasıl etkisi altına aldığı romandan çıkarılmaktadır. Yazarın bu romanı ve diğer eserlerine bakıldığında zaman, mekân kavramının Munîf için önemli olmadığı, önemli olanın olay olduğu anlaşılmıştır.

Munîf eserlerinde Arap insanının asıl özne olması gerektiği vurgulamıştır. Toplum için yazan Munîf'in eserleri bu yüzden insanların sorunları üzerinedir. Yazar, eserlerinde Arap halklarının yaşadığı topraklara ve değerlerine sahip çıkması gerektiğini dile getirmiştir. Yazarın edebiyatla tanışmadan önce farklı alanlarda çalışması ve petrol uzmanı olmasının eserlerine yansıdığı görülmüştür. Haksızlık, adaletsizlik ve eşitsizliğin karşısında fikirleriyle dik duran bir yazar olmuştur. Munîf'in yapıtları Arap halklarının yaşadıklarına şahit ve delil niteliğindedir. Aynı zamanda onun realist görüşü, sosyalist yanıyla yazdığı eserleri, gelecek nesillere bırakılmış miras niteliğindedir. Munîf eserlerinde demokrasi ve özgürlüğü vurgulayarak Arap halklarının dirinişine katkıda bulunduğu görülmüştür. O yazdıklarıyla Arap dünyasının seçkin yazarları arasında sayılmaktadır.

KAYNAKÇA

Akdemir, Salih, *Suriye'deki Etnik ve Dinî Yapının Siyasî Yapının Oluşmasındaki Yeri*, Avrasya Dosyası, C. 6, Sayı: 1, 2000, s. 201-237.

Algahtani, Noura, The Impact Of Socia-Cultural Contexts On The Reception Of Contemporary Saudi Novels, *Sociology Study*, C. 6, 2016, s. 104-110.

Arı, Tayyar, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu ve Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, MKM Yayınları, Bursa, 2012.

Arı, Tayyar, Ayhan, Veysel, *İmparatorluk Yolu: Petrol Savaşlarının Odağında Ortadoğu*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2006.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995*, C. 1-2, Akım Yayınları, İstanbul, 2004.

Atassi, Sonja Mejcher, "Tool For Change Abd al-Rahman Munif", *The Mit Electronic Journal Of Middle East Studies*", Vol: 7, 2007, s. 41-47.

Ayhan, Veysel, *Arap Baharı İsyandar Devrimler ve Değişim*, MKM Yayınları, Bursa, 2012.

Baran, Ercan, Çağdaş Arap Edebiyatında Zindan Edebiyatı (Şun'ullah İbrâhîm'in Tilke'r-Râ'ihâ İsimli Romanı), *Asya Studies Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 20, 2022, s. 141-148.

Cebrâ İbrâhîm Cebrâ, Munîf, 'Abdurrahmân, *Âlem Bilâ Harâ'it*, el-Mu'essesetu'l-'Arabiyyetu li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, Beyrut, 1992.

Çinkılıç, Recep, "Arap Baharı İle Modern Arap Romanı Arasındaki Etkileşim Üzerine Bir Değerlendirme: Mısır Örneği", *Filoloji Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2019/Haziran, s. 55-78.

Demirtaş, Erdem, *Ortadoğu'da Devlet ve İktidar Otoriter Rejimler Üzerine Bir İnceleme*, Metis Yayınları, İstanbul, 2013.

Derrâc, Fayçal, *er-Rivâyetu ve Te'vîlu't-Târîh*, el-Merkezu's-Şekâfiyyu'l-'Arabiyyu ed-Dâru'l-Beydâ', Beyrut, 2004.

Duraydî, Muhammed Ruşdî 'Abdu'l-Cabbâr, *en-Naşşu'l-Mevâzî fi'Â mâli Abdurrahmân Munîf el-Edebiyye*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, en-Necâhu'l-Vaţaniyye Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, Nâblus, 2010.

el-Ġazâlî el-Cebîlî, Zeyneb, *Eyyâm min Hayâtî*, Dâru'ş-Şurûk, Beyrut, 2005.

el-Âlim, Maĥmûd Emîn, *Erba'üne Âmen mine'n-Naĥdi't-Tatbîkî fi'l-Kışşati ve'r-Rivâyeti'l-Arabiyyeti'l-Mu'âşira*, Dâru'l-Mustaĥbe'l el-Arabî, Kâhire, 1994.

el-Ķaş'amî, Muhammed, *Terĥâlu't-Tâiri'n-Nebîl*, Dâru'l-Kunûzi'l-Edebiyye, Beyrut, 2003.

Emekli, İlknur, *Abdurrahmân Munîf Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri en-Nihâyât Adlı Romanının İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2006.

Er, Rahmi, "Roman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2008, Cilt 35, s. 164-166.

Er, Rahmi, *Modern Mısır Romanı 1 (1914-1944)*, Hece Yayınları, Ankara, 2015.

es-Serrâc, el-Berrâ'u, Min Tedmûr ilâ Hârfârd Rıĥletu Secîni 'Adîmi'r-Ra'yi, *Cerîdetu'n-Nûr*, Atlântâ, 2011, s. 1-98.

Forster, E. M, Çev: Aytur, Ünal, *Roman Sanatı*, Adam Yayınları, İstanbul, 1985.

Gerges, A. Fawas, Çev: Saylık, M. İkbâl, Demirtaş, Timur, *Yeni Ortadoğu Dünyasında Protesto ve Devrim*, İyidüşün Yayınları, İstanbul, 2014.

Gökçimen, Tülay, *Haykırış*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2015.

Gökdemir, Cihat, Sönmez, Gülden, Olaş, Ahmet Zeki, Kızılay, Ahmet Zeki, Besimoğlu, Muhammed Said, Yavuztürk, Mustafa, *Mısır Tora/ Akrep Cezaevi Raporu*, İnsan Hakları ve Adalet Hareketi Derneği (İHAK), İstanbul, 2017.

Gürgön, Hilâl, "Enver Sedat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, C. 11, s. 265-267.

Gül, Nurcan, *Dünyada ve Ülkemizde Cezaevi Mimarlığı ve Güncel Tasarım Ölçütlerinin İrdelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İstanbul, 2015.

Hadduri, Macid, Çev: Karamustafaoğlu, Tuncer, "Ortadoğu Politikasında Ordunun Rolü", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 22, Sayı: 1, Ankara, 1966, s. 35-54.

Hafez, Sabry “An Arabian Master,” *New Left Review*, Sayı: 37, London, 2006, s. 39-40.

Halife, Muştafa, *el-Kavka ʿa (Yevmiyyât Mutelaşşıs)*, Dâru’l-Âdâb, Beyrut, 2012.

İpek, Muhammet Selim, *Arap Yarımadasında Roman*, Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History Of Turkish Or Turkic, Volume 9/12, Fall 2014, Ankara, s. 411-421.

Kabaklı, Ahmet, *Türk Edebiyatı*, Türk Edebiyatı Yayınları, İstanbul, 2002.

Kadalâh, Mohammed, “The Impact Of Arabic Literature On The Pre-Arab Spring Time Period”, *International Journal Of Arts and Sciences*, 2014, s. 439-447.

Karabela, Nevin, Ekşi, Feyzettin, “Arap Edebiyatında Tarihî Romanın Ortaya Çıkışında Milliyetçilik Düşüncesinin Etkisi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 22, 2015, s. 185-208.

Kurşun, Zekeriyya, “Davud Paşa, Kölemen”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, C. 9, s. 38-39.

Kurubaş, Erol, “Arap Dünyasında Otoriter Rejimler ve Devrim Dalgası: Değişim Mümkün mü”, *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011/1, s. 101-128.

Manşûrî, ‘Ali, *el-Batâlu’s-Secînu’s-Siyâsiyyu fi’r-Rivâyeti’l-Arabiyyeti’l-Mu’âşıra*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, el-Hâc Laḥḍar Üniversitesi Edebiyat ve İnsanî İlimler Fakültesi, Bâtna, 2007.

Moran, Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış Ahmet Mithat’tan Ahmet Hamdi Tanpınar’a*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Mohamed Ali, Abdolgader, *Çağdaş Suriye Nesrinde Siyasî Hapishane Edebiyatı Üzerine Eleştirel Bir Bakış*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2014.

Munazzamatu’l-Afvi’d-Devliyye, *el-Musellaḥu’l-Beşeriyyu ‘Ameliyyâtu’s-Şenkı’l-Cemâ’iyye ve’l-İbâdeti’l-Mumenhece fi Sicni Şaydnâyâ bi Suriyâ*, Londra, 2017.

Munîf, Abdurrahmân, *Arḍu’s-Sevâd*, el-Mu’essesetu’l-Arabiyyetu li’d-Dirâsât ve’n-Neşr, Beyrut, 2000.

Munîf, Abdurrahmân, *Beyne’Şekâfe ve’s-Siyâse*, el-Mu’essesetu’l-Arabiyyetu li’d-Dirâsât ve’n-Neşr, Beyrut, 2007.

Munîf, ‘Abdurrahmân, *el-Bâbu’l-Meftûh (Kısaş Kaşîra)*, el-Merkezu’s-Şeḡâfiyyu’l-‘Arabiyyu li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, Beyrut, 2009.

Munîf, ‘Abdurrahmân, *el-Kâtib ve’l-Menfâ*, Dâru’t-Tenvîr, Beyrut, 2015.

Munîf, ‘Abdurrahmân, *en-Nihâyât*, el-Mu’essesetu’l-‘Arabiyyetu li’d-Dirâsât ve’n-Neşr, Beyrut, 2016.

Munîf, ‘Abdurrahmân, *Sibâku Mesâfâti’t-Tavîle*, el-Mu’essesetu’l-‘Arabiyyetu li’d-Dirâsât ve’n-Neşr, Beyrut, 1990.

Munîf, ‘Abdurrahmân, *Şarku’l-Mutavassıt*, el-Mu’essesetu’l-‘Arabiyyetu li’d-Dirâsât ve’n-Neşr, Beyrut, 2016.

Murâdî, Muhammed Hâdî, Mûnsâ, Âzâd, Kâdrî, Kâdir, Ḥanpûr, Raḥîm, “Lemḥa’an Zuhûri’r-Rivâyeti’l-‘Arabiyyeti ve Taṭavvurihâ”, *Dirâsâtu’l-Edebi’l-Mu’âşır*, Sayı: 16, h. 1391 (m. 1971), s. 104-118.

Okay, M. Orhan, Kahraman, Alim, “Roman,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2008, C. 35, s. 160-164.

Özdemir, Ahmet Yusuf, “1952 Mısır’da Hür Subaylar Darbesi”, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, C. 8, Sayı: 76, Eylül-Ekim, 2016, s. 33-35.

Özlük, Erdem, “Orta Doğu İstisnacılığı: Sömürünün Yeni Keşif Yolu”, *Akademik Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C. 2, Sayı: 1, İstanbul, 2007, s. 142-164.

Sınmaz, Kadriye, Said, Muhammed, *Mısır’da İnsan Hakları ve Tora/Akrep Hapishanesi*, İnsanî ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER), Araştırma 58, İstanbul, Mart 2018, s. 1-5.

Stevick, Philip, *Roman Teorisi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.

Tekin, Mehmet, *Roman Sanatı Romanın Unsurları 1*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2012.

Ürün, Ahmet Kazım, “Modern Mısır ve Türk Edebiyatlarında Öne Çıkan Kuşak Romanları”, *Nüşa Dergisi*, Sayı: 11, 2003, s. 47-66.

Yalar, Mehmet, *Hazırlayıcı Faktörler Işığında Modern Arap Edebiyatına Giriş*, Emin Yayınları, Bursa, 2009.

Yamak, Tahsin, Saygın, Emre, “Ortadoğu’da Kayıp Yüzyılın Son Halkası: Arap İsyancıları Sürecinde Kurumların Belirleyici Rolü”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Dergisi*, Sayı: 2, 2017, s. 113-130.

Yıldız, Hakkı Dursun, “Abbasîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, C.1, s. 31-48.

Yiğit, İsmail, “Emevîler”, *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 11, İstanbul, 1995, s. 87-104.

Yûsuf, Şa’bân, *Edebu’s-Sucûn*, Vizâratu’s-Şeğâfeti el-Heyetu’l-Mışrıyyetu’l-Âmmetu li’l-Kuttâb, Kâhire, 2014.

Elektronik Kaynaklar

Ateş, Nihat “Nobel’i Niçin ‘Adurrahmân Munif’e Vermediler”, ***Gerçek Edebiyat***, Erişim <https://gercekedebiyat.com/index.php/arsiv/nobeli-nicin-abdurrahman-munif-e-vermediler>, Ekim, 2012, (19.03.2022).

Habash, Iskandar, “Unpublished Munif Interview: Crisis In The Arab World Oil, Political Islam And Dictatorship”, ***Al Jadid***, Erişim <https://www.aljadid.com/content/unpublished-munif-interview-crisis-arab-world---oil-political-islam-and-dictatorship>, 2003, (03.07.2022).

ÖZ GEÇMİŞ

Adı Soyadı : Sara Şeyma CAN
Eğitim Durumu : (Kurum Yılı)
Lisans Kırıkkale Üniversitesi (2019)
Yayınları (Diğer) : Sara Şeyma CAN,

Başkanın Öldürüldüğü Gün Romanına Edebiyat Sosyolojisi Açısından Bir Bakış (Modern Arap Romanına Sosyolojik Bir Bakış Denemeleri), Yayın Yeri: İksad Yayıncılık,

ISBN: 978-625-7687-60-7

Arap Şiirinde “Anne” İmgesinin Sembolik Kullanımı, (Edebiyat Kültür Çalışmaları), Yayın Yeri, İksad Yayıncılık, ISBN: 978-625-8423-67-9